

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Šéfredaktorka
ELEONÓRA SÁNDOR

Jazyková redaktorka
IVETA KIPSOVÁ

Preklad
LÁSZLÓ GALÓ, ELEONÓRA SÁNDOR, ZOLTÁN SZALAY

Predseda redakčnej rady
LÁSZLÓ ÖLLÖS

Redakčná rada
Zoltán A. Biró, Gábor Csanda, József Fazekas, Csilla Fedinec, László Gyurgyík,
Péter Hunčík, Gábor Hushegyi, József Kiss, Zuzana Mészárosová-Lamplová,
István Lanstyák, József Liszka, András Mészáros, Attila Simon, László Szarka,
Károly Tóth, László Végh

Obsah

Štúdie

ISTVÁN GERGELY SZÜTS

Úspechy, kompromisy a neúspechy v integrácii utečencov z Hornej zeme 3

ANNABELLA GECSE

„V dvojitej prázdnote“ 23

MARIANNA MRVA – TÍMEA SZILVÁSSY

Dvojazyčnosť v obciach južného Slovenska.....35

ZUZANA MÉSZÁROSOVÁ-LAMPLOVÁ

Jazyková prax Maďarov na Slovensku v roku 2011.....59

LÁSZLÓ GYURGYÍK

Demografický vývoj maďarskej menšinovej komunity na Slovensku
v 20. storočí. Príčiny a dôsledky úbytku populácie 75

ZOLTÁN SZALAY

Jazykové práva menšín na Slovensku v období od roku 1918 do roku 1968 91

Diskusia

CSABA ZAHORÁN

Fenomén Trianonu v bratislavskom zrkadle. Reakcia na článok Romana Holeca
Trianonské rituály alebo úvahy nad niektorými javmi v maďarskej historiografii.....107

Publikácie Fórum inštitútu pre výskum menšín v roku 2011 123

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: foruminst@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. Zodpovedný: Károly Tóth riaditeľ • Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography s. r. o., Nové Zámky • Tlač: Print Invest Maďarsko-H Zrt., Győr • Náklad: 250 • Cena: 2,66 € • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: www.foruminst.sk

ISTVÁN GERGELY SZÜTS

Úspechy, kompromisy a neúspechy v integrácii utečencov z Hornej zeme

ISTVÁN GERGELY SZÜTS

Successes, compromises and failures in the integration process of asylum-seekers from former Upper Hungary (today's Slovakia)

94(100)"/1914/1918":355.48
341.43(=511.141)(437.6)"/1918"
316.4.063.3(439)

Keywords: Hungarian asylum-seekers from Slovakia. The integration and adjustment of the settlers in Hungary after 1918. The new life of communities from Košice, Gemer and Spiš in Miskolc.

Po desaťročiach núteného mlčania sa v posledných rokoch venovalo otázke Trianonu nespočetné množstvo autorov. Pre dodnes nespracované traumy, skutočné alebo domnelé krivdy či falošné domnienky však iba málokto z nich boli schopní usilovať sa o skutočné poznanie a pochopenie príčin a dôsledkov udalostí.¹ Cesty, ktoré viedli k Trianonu, a diplomatické manévry sprevádzajúce toto rozhodnutie sú dnes už známe, no naďalej zostáva neprebádaným osud takmer 430-tisíc utečencov, ktorí prišli z území následníckych štátov do materskej krajiny. Jednou z pravdepodobných príčin tejto situácie je absencia meritórneho výskumu v dôsledku politickej senzitivity alebo zamlčania problematiky, resp. skutočnosť, že miesto uloženia spisového materiálu *Országos Menekültügyi Hivatal* (Celoštátny úrad pre záležitosti utečencov), ktorý by mal byť primárnym zdrojom bádania, dodnes nie je známe.² Preto činnosť úradu a celú maďarskú utečeneckú problematiku môžeme rekonštruovať a posudzovať len na základe útržkov spisov a záverečnej správy úradu, zverejnenej v r. 1924.

Neistotu ďalej zvyšuje aj fakt, že počas uplynulých takmer 90 rokov sa výskum nerobil ani na lokálnej úrovni, preto dodnes nie sú známe reakcie prijímajúcich a prichádzajúcich komunít v jednotlivých obciach.³ Cieľom tejto práce je práve preto načrtnúť

1. Niektoré dôležité práce o udalostiach: ROMSICS, Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, 2005; ABLONCZY, Balázs: *Trianon legendák*. Budapest, 2010; ZEIDLER, Miklós (ed.): *Trianon. Nemzet és emlékezet*. Budapest, 2003.; PÁSZTOR, Cecília (ed.): „...ahol a határ elválaszt”. *Trianon és következményei a Kárpát-medencében*. Balassagyarmat – Várpalota, 2002.
2. Celoštátny utečenecký úrad bol založený 16. apríla 1920 s cieľom koordinovať utečencov prichádzajúcich z nástupníckych štátov, starať sa o ich zásobovanie a ubytovanie. Úrad zrušili v r. 1924, jeho úlohy prešli na Ministerstvo sociálnych vecí a práce. O úrade podrobnejšie pozri PETRICHEVICH-HORVÁTH, Emil: *Az Országos Menekültügyi Hivatal négyéves működéséről*. Budapest, 1924.
3. Výnimkou v tomto ohľade sú práce: ARADI, Gábor: *Az optálás kérdése Tolna megyében*. Tolnai Megyei Levéltári Füzetek 10. 2002. OLTVAI, Ferenc: *A Csanád vármegyei szerb optások ügye (1922-1930)*. In ZOMBORI, István (ed.): *A szerbek Magyarországon*. Szeged, 1991., SZTANISITS, Alexandra: *A baranyai szerbek optálása az első világháború után*. Pécs, 2000. (diplomová práca), CSÓTI, Csaba: *Erdélyi menekültek Somogy megyében 1916-ban*. In BÖSZE, Sándor (ed.): *Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 30*. Kaposvár, 1999. s. 343 – 368., ABLONCZY, Balázs: *Sérelem, jogfolytonosság, frusztráció. Alsó-Fehér vármegye menekült törvényhatósága Budapest 1919-1921*. In *Kisebbségkutatás*, 2008, č. 2, s. 248 – 260.

krátko- a strednodobé vplyvy nútenej migrácie po Trianonskej zmluve na príklade vybranej lokality a vybranej skupiny prameňov. Na to sme si vybrali také životné príbehy utečencov, z ktorých aspoň čiastočne možno vydedukovať pravdepodobné procesy individuálnej integrácie. Aj keď je osud každého utečenca jedinečný, odkryté časti životných ciest možno poslúžiť ako model pri neskoršom komplexnom výskume utečeneckej otázky. Za výskumnú lokalitu sme si zvolili Miškovec, ako dôležitú tranzitnú stanicu utečencov po r. 1918, prameňom boli zápisnice o žiadostiach optantov z r. 1921 a 1922.⁴

Analýzu denníkov obsahujúcich detailné údaje o 784 optantoch,⁵ čiže osobách, ktoré požiadali o občianstvo, sme už vykonali v skoršej štúdii. Preto sa teraz sústredíme predovšetkým na tých utečencov z územia Slovenska, ktorí sa usadili v Miškovci a u ktorých sa podarilo zrekonštruovať aspoň niektoré časti ich integračných procesov.⁶ Chceli sme, aby sa popri zástupcoch elity, uvádzaných v životopisných encyklopédiách, ktorých v mieste nového pôsobiska už čakalo adekvátne pracovné miesto, spoznali aj všedné dni obyčajných ľudí, príbehy ktorých môžu ilustrovať jedinečné i všeobecné charakteristiky integrácie. Treba hneď dodať, že neúspešné pokusy jednotlivcov o integráciu, najmä ak išlo o zamestnancov verejnej správy, nie sú v úradných dokumentoch zreteľné; v dôsledku deklasovania tieto osoby „zmizli“ z byrokratického aparátu štátu, alebo sa dostali na menej významný stupeň.

Identifikáciu utečencov sťažuje aj skutočnosť, že ako štátni zamestnanci buď dobrovoľne, alebo na príkaz ústredných orgánov často menili svoje pôsobisko i funkčné zaradenie. Ak sú ich osobné spisy neúplné, ťažko sa rekonštruujú ich životné príbehy. Platí to zvlášť pre roky 1918 až 1923, keď si desaťtisíce úradníkov, ktorí stratili prácu i celú existenciu, hľadali miesto v štátnom aparáte štátu zmenšenom o takmer dve tretiny. Tieto osoby, ktoré predtým možno ani nevlastnili nehnuteľnosť a prišli iba s časťou svojho hnutelného majetku, aby v novom prostredí zapustili korene, potrebovali si najprv ako-tak zabezpečiť živobytie. Preto nasledovali časté preložená a sťahovanie v dôsledku čoho sa časť utečencov jednoducho nenachádza v súpisoch osôb a adries z prvej polovice 20. rokov. Za týchto okolností je rozumnejšie sústrediť sa na obdobie druhej polovice desaťročia, keď veľké sťahovanie pracovnej sily už výrazne upadlo, a tak je identifikácia utečencov so zabezpečeným živobytím v rámci danej lokality jednoduchšia.

V integračných procesoch jednotlivcov zohrávalo dôležitú úlohu vedomie spoločného pôvodu, preto boli z tohto hľadiska významné napr. spoločenstvá organizované a fungujúce na báze lokálnej identity. Je známe, že už pred vynesením trianonského verdiktu sa založilo viacero organizácií nielen na národnej, ale aj na miestnej úrovni. Ich

4. Borsod-Abaúj Zemplén Megye Levéltára (BAZ MLt.) IV.-1916. 8. Miskolc Város Népmozgalmi Nyilvántartó Hivatalának iratai. Optálási jegyzőkönyvek 1921-1922.

5. O práve optovať, čiže vybrať si štátne občianstvo, hovorí Trianonská mierová zmluva v článkoch 61 až 66. Podľa príslušných ustanovení zmluvy osoby, ktoré mali domovské právo na území, ktoré bolo súčasťou bývalého Rakúsko-Uhorska, a ocitli sa na území nástupníckych štátov, stratili maďarské štátne občianstvo. Zmluva však poskytovala takýmto osobám starším ako 18 rokov možnosť optovať pre štátne občianstvo štátu, v ktorom mali predtým domovské právo, a to do roka od nadobudnutia účinnosti zmluvy. Preto uplatniť právo optovať a opustiť územie nástupníckeho štátu bolo treba vykonať do roka alebo do polroka, v závislosti od štátu, od 26. júla 1921, keď bola mierová zmluva prijatá.

6. Szűts, István Gergely: A miskolci optánsok társadalomszerkezeti vizsgálata. In CZETZ, Balázs – KUNT, Gergely (eds.): *A Jelenkortörténet útjai 2. Politika és mindennapok*. Miskolc 2007, s. 143 – 164.

spájajúcou myšlienkou bolo uchovanie si vedomia spolupatričnosti s odčlenenými územiaми. V prípade prisťahovalcov zo súčasného územia Slovenska je dôležité spomenúť iredentistickú propagandistickú organizáciu *Felvidéki Liga* (Hornozemská liga), založenú v r. 1919, ktorá sa prednostne venovala utečencom, ako aj organizáciu *Szepesi Szövetség* (Spišský zväz), ktorá vznikla o rok neskôr a mala miestnu skupinu aj v Miškovci. Kým *Felvidéki Liga* bola o niekoľko rokov štátom rozpustená, zväz Spišiakov fungoval viac ako dve desaťročia, až do roku 1947.

Prisťahovalci z Hornej zeme si aj v Miškovci založili spoločenstvá a organizácie, ktoré sa vo väčšine prípadov tvorili na báze bývalej príslušnosti k nejakému mestu, regiónu či župe. Podľa zápisníc skoro polovica utečencov (44,17 %) pochádzala z Košíc, z Gemera a zo Spiša, nie náhodou sa preto viazali spoločenské organizácie na tieto geografické celky. Krajania, ktorí sa možno prvýkrát stretli na tejto pôde, zorganizovali a udržiavali v činnosti tie oficiálne i neoficiálne kultúrne spoločnosti, resp. spoločnosti na ochranu záujmov, ktoré zohrávali dôležitú úlohu nielen v živote členov, ale aj v spoločenskom živote mesta, ktoré ich prijalo. Nižšie sa pozrieme na integračné snahy gemerských, košických a spišských utečencov, venujúc pozornosť popri individuálnych prípadoch aj poznaniu ich spoločenského života.

Štácie úteku

Na jeseň r. 1918 sa na území porazeného Uhorska tvorili obrysy nových štátov, v ktorých sa neskôr Maďari, dovtedy považovaní za príslušníkov štátotvorného národa, dostali do menšinového postavenia. Aj keď sa nové stredoeurópske status quo oficiálne uznalo až o niekoľko rokov, na území štátu sa začal veľký pohyb obyvateľstva, nútená migrácia, najmä z obsadených území smerom k centru. 1. novembra 1918 po prvýkrát prekročila severné hranice historického Uhorska armáda Československej republiky, založená v Prahe už pred podpisom dohody o prímerí predstaviteľmi monarchie. Jej postup po niekoľkých dňoch zastavili oddiely vlastibrany, takže menšie oddiely zostali iba na moravskej hranici a v údolí Váhu. Organizovaný vstup do severných žúp nasledoval až po vyznačení prechodnej demarkačnej čiary, ktorá bola dohodnutá na rokovaníach Hodžu s Barthom.⁷ Južnejšie, po prvú demarkačnú čiaru, ktorú bola Károlyiho vláda nútená akceptovať, teda po líniu vedenú Dunajom po Ipli Rimavskej Sobote a od nej k rieke Uh, dorazili československé vojská koncom decembra.⁸ České légie, prichádzajúce na miesto ustupujúcich maďarských jednotiek, tak nenarazili na väčší odpor pri obsadení Košíc 29. decembra 1918, ani o tri dni neskôr pri obsadení Bratislavy a potom 12. januára 1919 pri príchode do Rimavskej.

Pre neisté demarkačné línie, protirečivé informácie zo zahraničia a pre československú okupáciu prví utečenci vyrazili už v decembri 1918 smerom k územiaм, ktoré boli ešte stále pod maďarskou správou. Paralelne s postupom Čechov významná časť štátnych zamestnancov opustila najprv severné, prevažne Slovákmi obývané župy. Okrem častej nepriateľskej atmosféry hlavným dôvodom ich odchodu bola požiadavka

7. Z poverenia pražskej vlády sa Milan Hodža 6. decembra dohodol s maďarským ministrom vojny Albertom Barthom o prechodnej demarkačnej čiare. Táto sa tiahla zhruba pozdĺž slovensko-maďarskej jazykovej hranice v línii Devín – Nové Zámky – Lučenec – Trebišov – Humenné.

8. Ferdinandom Vixom oznámená prvá demarkačná čiara znamenala rozchod so zohľadňovaním etnického princípu a vyznačovala približne dnešnú slovensko-maďarskú štátnu hranicu.

novej moci, aby každý zamestnanec zložil novej republike sľub vernosti. Úradníci sa však na okupovaných územiach odvolávali na belehradskú dohodu maďarskej vlády s francúzskym generálom Franchet d'Espereyom z 13. novembra 1918 o tom, že do momentu uzavretia mierovej dohody zostáva na mieste maďarská verejná správa. Túto dohodu Česi nedodržali, naopak, snažili sa čím skôr vymeniť maďarských funkcionárov, považovaných za nespoľahlivých. Pokiaľ ide o sľub vernosti, maďarská vláda neskôr súhlasila s tým, aby ho na územiach okupovaných rumunskou armádou úradníci zložili, väčšina z nich to však z národnej hrdosti odmietla urobiť. Následkom toho bola nutnosť urýchlene, často okamžite opustiť svoje úrady i územie.

Nie každý odišiel. Časť maďarských úradníkov, najmä tí, ktorí boli k svojmu pôsobisku viazaní nielen pracovne a emocionálne, ale mali naň aj skutočné väzby, sa snažili vyčkať výsledok parížskej dohody v pasívnej rezistencii. V týchto mesiacoch nielen oni, ale ani tí, ktorí už odišli, spolu s väčšou časťou maďarskej spoločnosti nechceli uveriť rozdeleniu územia štátu. Dobré to ilustruje fakt, že rodina, hnuteľný i nehnuteľný majetok významnej časti vyhostených či utekajúcich úradníkov ešte dlhé mesiace zostal na pôvodnom mieste. V ich prípade sa (núdzové) riešenie ponúklo v podobe práva optovať, zakotveného v Trianonskej zmluve, ktoré teoreticky umožnilo vybrať si štátne občianstvo a udržať si majetok. Nástupnícke štáty sa však väčšinou snažili tomu zabrániť.

V prvých týždňoch po príchode československých vojsk pre absenciu slovenského úradníckeho stavu a nedostatok českých úradníkov nenahraditeľná časť maďarských zamestnancov mohla zostať na mieste. Tento stav trval skutočne iba pár týždňov, pretože na jar r. 1919 sa pristúpilo k ich hromadnému prepúšťaniu a vyhosteniu. Odpoveďou nielen na toto, ale aj na obsadzovanie území a na nastahovanie ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska do Bratislavy bol od 4. februára 1919 dvojtyždenný, celé územie ohromujúci štrajk železničiarov a poštárov. Napriek štrajkom a sporadickému odboju sa na jar 1919 československá verejná správa pomerne rýchlo stabilizovala. Dovtedy už boli vymenovaní českí úradníci, takže nespoľahlivých maďarských zamestnancov už nebolo treba. Nie náhodou sa túto jar z okupovaných území hromadne vydávali na cestu osoby, ktoré sa cítili byť Maďarmi. Popri úradníkoch, ktorí si sami vybrali odchod, resp. boli nútení utiecť, na útek sa dali aj mnohí z tých, na ktorých sa ako na brancov vzťahoval odvod nariadený armádou 10. marca. Z týchto dôvodov sa počet maďarských utečencov až skokovito navýšil, ba v tomto čase sa k demarkačnej čiare vydali už aj organizované transporty. Tí, ktorí prichádzali zo severovýchodných žúp, preložili svoj hnuteľný majetok na maďarské súpravy na neskoršej hraničnej stanici v Hidasnémeti a odtiaľ pokračovali do Miškovca.

Podľa dobového spravodajstva prvá súprava so 70 vozňami, ktorá dopravila 35 rodín, dorazila do mesta 8. marca.⁹ Potom už vlakové stanice v Miškovci priebežne prijímali takmer každodenne prichádzajúce súpravy, avšak šťastím pre mesto bolo, že väčšia časť viactisícového davu sa po krátkom zastavení vydala smerom k hlavnému mestu.¹⁰

Príliv utečencov na istý čas zastavila trojtýždňová okupácia mesta rumunskou armádou, resp. mesiac trvajúce spätné obsadenie Košíc.¹¹ Po tejto krátkej, ani nie mesačnej

9. *Reggeli Hírlap*, 18. marca 1919, s. 4.

10. *Reggeli Hírlap*, 22. marca 1919, s. 5.

11. Rumunské vojská obsadili Miškovec 2. mája 1919. V nasledujúcich troch týždňoch viackrát bola na pretrase otázka vyhostenia utečencov z mesta, medzi nimi aj Košičanov, tieto plány sa však zmenou moci 22. mája stali neaktuálnymi. Keď po Miškovci 6. júna aj Košice obsadila Maďarská červená armáda, viacerí Košičania odcestovali domov. Po skončení výpravy 6. júla znovu prišli do Košíc československé vojská.

zmene moci sa obnovila vlna odsunov a odchodov tak, ako sa priebežne budovala nová československá správa. Napriek vážnym problémom so zásobovaním a ubytovaním sa mesto snažilo udržať kolísavé migračné zmeny pod kontrolou.

Napr. v posledných týždňoch existencie Republiky rád sa záležitostiam utečencov venoval zvláštny výbor pozostávajúci z členov bývalého košického a prešovského direktória.¹² Po ústupe jednotiek Republiky rád a Červenej armády, od skorej jesene 1919, do mesta znovu začali prichádzať utečenci vo veľkom počte. Napr. týždne pred otvorením školského roku 1919/1920 mestom precestovalo niekoľko stoviek vyhostených alebo dobrovoľne odchádzajúcich pedagógov, z nich stodvadsiaty boli dočasne ubytovaní v Miškovci.¹³

Registrácia osôb prichádzajúcich z okupovaných území sa začala pomerne neskoro, v apríli 1920. Podľa záverečnej správy Celoštátneho úradu pre záležitosti utečencov z r. 1924 sa dovtedy presťahovalo na územie Maďarska 350-tisíc osôb. Keďže úrad bol založený až rok aj pol po príchode prvej vlny utečencov a nakoľko z jeho súpisu chýbajú tí, ktorí prišli ilegálne, celkový počet trianonských utečencov dnes odhadujeme na približne 430-tisíc. Bez presnejších údajov môžeme len predpokladať, že táto skoro stotisícová skupina čo do sociálneho rozvrstvenia bola zhruba totožná so skupinou registrovaných osôb. Ak akceptujeme tieto východiská, potom bude účelnejšie počet ľudí prichádzajúcich z území pripojených k Československu, zohľadňujúc údaje úradu pre utečencov, stanoviť vo výške cca 140-tisíc. Na základe údajov o sčítaní obyvateľstva, osobných spisov štátnych zamestnancov, menných súpisov a súpisov adries, resp. na základe zachovaných zápisníc o optovaní sa môžeme pokúsiť aj o odhad počtu tých utečencov z Hornej zeme, ktorí prišli do Miškovca a usadili sa v tomto meste.

Oproti údajom o sčítaní obyvateľstva z r. 1910, keď v Miškovci registrovali 51 459 osôb, počet obyvateľov mesta do r. 1920 vzrástol o viac ako 5-tisíc.¹⁴ Skutočný prírastok o desať rokov vykazuje ešte výraznejší nárast, vtedy už malo mesto 61 559 obyvateľov. Ako vidieť, za dvadsať rokov počet obyvateľov Miškovca narástol o viac ako 10-tisíc, no v tom je aj prirodzený prírastok.

Podľa údajov Celoštátneho úradu pre záležitosti utečencov sa z hornozemských žúp v rokoch 1918 – 1919 prisťahovalo skoro 70-tisíc osôb, počas ďalších 5 rokov prišlo na územie, ktoré zostalo pod maďarskou správou, ďalších 40-tisíc osôb. Ak berieme do úvahy rozdiely vyplývajúce z neskorého začiatku registrácie, počet prichádzajúcich za roky 1918 – 1919 mohol byť aspoň o tretinu vyšší. Znamená to, že v meste mohlo byť založených skoro 10-tisíc spisov namiesto 7903 (toto číslo udáva mestská pobočka úradu pre utečencov). Výsledky sčítania obyvateľov zasa prezrádzajú, že nakoniec sa v meste natrvalo usadilo 3500 až 4000 osôb.

Žiaľ, o prisťahovaných utečencoch neboli vyhotovené žiadne štatistiky. Ich identifikáciu ďalej sťažuje fakt, že v medzivojnových súpisoch figurujú iba tí, ktorí už vlastnili nejakú nehnuteľnosť. Väčšina utečencov však dlhé roky bývala v prenajatých bytoch,

12. Bytovej politike Maďarskej republiky rád a jej vzťahu k utečencom som sa venoval v skoršej štúdii. Szűts, István Gergely: *Rekvirálások és kiutalások. Lakásviszonyok és menekültkérdés Miskolcon, a Tanácsköztársaság idején*. In KUNT, Gergely – Ö. Kovács, József (eds.): *A Jelenkortörténet útjai 3. A politikai diktatúra társadalmiasítása*. Miskolc, 2009, s. 12 – 30.

13. *Reggeli Hírlap*, 10. októbra 1919. s. 4.

14. SCHNELLER, Károly: *Miskolc lakossága 1930-ban*. Miskolc, 1933, s. 4.

najmä v kolónii vo vlastníctve mesta na Hodobayho a Vayho ceste¹⁵, preto sa ich mená neobjavujú v mestskom zozname mien a adries.¹⁶

Hornozemskí utečenci

Podľa zápisníc o uplatňovaní opčného práva spomedzi žiadateľov o maďarské štátne občianstvo 455 pochádzalo z územia prisúdeného Československu (58,5 % všetkých žiadateľov). Z toho 259 osôb (62,8 % hornozemských utečencov) prišlo z miest, 169 (37,2 %) z dedín. Väčšina z nich (80) za svoje pôvodné bydlisko označila sídlo Abovsko-turnianskej župy Košice. Významnejšie skupiny optantov prišli aj z Prešova (30), z Mukačeva (15), z Rožňavy a Lučenca (po 12), resp. z Bratislavy, Zvolena a Rimavskej Soboty (po 10). Z menších obcí vyčnieva Dobšiná, odkiaľ prišli desiaty, Turňa (5), Tisovec a Jelšava (po 4). Pokiaľ ide o skladbu utečencov podľa územia pôvodu, pri bližšom pohľade dobre vidieť, že najviac optantov sa verbovalo z tých obcí, ktoré sa v rozdelených župách nachádzali v blízkosti hraníc, predovšetkým z blízkej Gemersko-malohontskej, Abovsko-turnianskej a Zemplínskej župy.

Najpočetnejšie skupiny teda prichádzali z Košíc a z rozdeleného Gemera, ktorý zostal bez administratívneho centra. Okrem geografickej blízkosti dôvodom mohlo byť aj to, že zvyšok Gemera-Malohontu sa v r. 1923 zjednotil s Boršodskou župou ako „Boršodsko-gemersko-malohontská administratívne prechodne spojená“ župa, a viacerým tu sa zdržujúcim utečencom, ktorí ešte stále boli bez práce, ponúkli zamestnanie.¹⁷ Ďalším dôvodom bolo premiestnenie viacerých štátnych úradov spolu s personálom z Košíc do Miškovca. Tretiu početnú skupinu utečencov – napriek geografickej vzdialenosti – tvorili ľudia zo Spiša, resp. tí, ktorí sa považovali za Spišiakov. Ich vysoký počet sa dá vysvetliť presťahovaním prešovskej právnickej akadémie do Miškovca v r. 1919.

Informácie o prichádzajúcich skupinách, z ktorých sa v Miškovci sformovali súdržné spolky, o členstve v týchto spolkoch a o ich činnosti sa dozvedáme z registrov členov, z miestnej tlače, z osobných kartoték zamestnancov mesta a župy. Ani na základe týchto dokumentov presne nezistíme, koľkí sa z košických, gemerských a spišských utečencov usadili v meste, keďže asi nie všetci sa aktívne zapojili do spoločenského života. Napriek tomu tieto tri skupiny si pre ich početnosť a organizovanosť zaslúžia, aby sme venovali bližšiu pozornosť ich členom aj samotným organizáciám.

15. Prvé byty v kolónii, ktorá dostala meno po primátorovi Sándorovi Hodobaym a ktoré boli určené najmä úradníkom – utečencom, odovzdali v r. 1922 v blízkosti námestia Búza. Výstavba pokračovala v ďalších rokoch, v r. 1925 žilo na kolónii už 96 rodín. V drevených barakoch bývalej infekčnej nemocnice na záplavovom území rieky Slaná umiestňovali utečenecké rodiny od jesene 1918. Na kolónii na Vayho ceste sa v nasledujúcich rokoch vystriedali tisíce utečencov, ktorí strávili niekedy viac, niekedy menej času v drevených barakoch bez akéhokoľvek komfortu či v kamenných barakoch s minimálnym komfortom. Každodennému životu v utečeneckých kolóniách som sa venoval v skoršej štúdii. Szűts, István Gergely: Barakkok és tisztviselővillák. A trianoni menekültet befogadó telepek helyzete Miskolcon az 1920-as években. In *Kisebbségkutatás* 2009, č. 3, s. 435 – 452.

16. *Miskolc thjff. város utcáinak, tereinek és telepeinek jegyzéke*. Miskolc, 1930. (ďalej len Mj. 1930.)

17. Rámce župnej a miestnej verejnej správy, ktoré sa zmenili v dôsledku Trianonu, maďarský štát upravil zákonom č. XXXV. z r. 1923.

Gemerčania

V protokoloch o optantoch sa nachádzajú údaje o 68 utečencoch pôvodom z Gemersko-malohontskej župy. V nasledujúcich desaťročiach sa v rôznych súvislostiach vynárajú mená osemnástich z nich; v ich prípade s istotou môžeme hovoriť o usadení sa v Miškovci. Väčšinu gemerských optantov, skoro tri štvrtiny, tvorili 20 – 30-roční ženatí muži. Tu hneď musíme dodať, že v prípade, keď chceli pre Maďarsko optovať celé rodiny, zaprotokolovali sa iba detailné údaje manžela, ostatní členovia rodiny sú len vymenovaní. Preto máme podrobnejšie informácie iba o hlavách rodín, resp. o slobodných. Väčšina mužov – optantov bolo teda ženatých, naopak, osem z deviatich žien, vekom blízko tridsiatky, bolo slobodných. Päť z nich predtým pracovalo v štátnej sfére, na železnici, na pošte, resp. na ministerstve školstva a kultúry. O ich ďalšom osude nemáme žiadne informácie.

Zaznamenané sú aj údaje 17 slobodných mužov. Až na troch boli pred príchodom tiež zamestnancami štátu, no rovnako ako u optantiek ani v ich prípade nie sú k dispozícii informácie o ďalšom živote.

Vyššie polovica gemerských utečencov, 41 osôb, prišla z miest, najmä z Rožňavy, z Rimavskej Soboty a z Dobšinej. Z nich za samostatnú zmienku stojí Artúr Hazay, narodený v roku 1868, bývalý prednosta stanice v obci Sajókaza, a potom do r. 1919 stanice v Rožňave. Jeho meno sa objavuje aj vo vedení *Gömöriek Miskolci Egyesülete* (Spolok Gemerčanov v Miškovci), založenom v r. 1924.¹⁸ Hazay býval s rodinou na ulici Serház blízko centra, zrejme v skromnejších pomeroch než v rožňavskej staničnej budove. Členom spolku bol aj Károly Sztankovics, profesor, neskôr riaditeľ Štátnej meštianskej školy v Miškovci. Jeho životopis našťastie poznáme, vieme, že svoje pôsobisko spolu s rodinou opustil 18. novembra 1919.¹⁹ Sztankovics sa narodil v Ivanke pri Dunaji, od r. 1909 učil v Dobšinej. Prvé roky rodina prebývala v Miškovci v rôznych provizóriách, napr. v suteréne školy. No táto nepochybne ponižujúca situácia mohla byť mnohými považovaná aj za závideniahodnú, najmä po tom, keď v zmysle nariadenia ministra pre cirkevné záležitosti a verejné vzdelávanie v októbri 1920 množstvo rodín deložovali z bytov vytvorených v školských budovách. V zmysle tohto nariadenia v školských budovách mohli zostať iba zamestnanci škôl. Z rodín, prebývajúcich v suteréne, telocvični, skladištiach, deložovali vtedy aj 56-ročného Ede Ebliho, bývalého úradníka zo Sighetu Marmatiei (bývalý Máramarosziget na území pripojenom k Rumunsku) s manželkou.²⁰ Neutešená situácia Sztankovicsov sa do r. 1924, zdá sa, vyriešila: v adresári spolku pri ich mene ako adresa trvalého pobytu už figuruje dom na ulici Deák v centre mesta.²¹ Šťastie stretlo aj rodinu Ebli; meno hlavy rodiny Ede Ebliho, ktorý vtedy

18. BAZ MLt. IV.-1925/b. 34. doboz 39. Gömöriek Egyesülete.

19. Narodil sa v r. 1874, po otcovej skorej smrti žil so starým otcom vo Svätom Juri, po jeho úmrtí sa musel zasa sťahovať. Študoval u piaristov, neskôr na bratislavskom evanjelickom gymnáziu. Ustanovili ho za učiteľa meštianskej školy v Dobšinej v r. 1898, až na jednu krátku prestávku učil tu až do svojho vyhodenia. Jeho články, fejtóny uverejňovali v novinách *Rozsnyói Híradó*, *Szepesi Lapok*, *Karpatenpost*, istý čas bol korešpondentom maďarskej tlačovej agentúry a *Budapesti Hírlap*. V r. 1909 založil týždenník *Dobsina és Vidéke*, ktorý desať rokov viedol. Svoj životopis zaslal Pálvi Gulyásovi v r. 1925. Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), Kézirattár, 36/3162. Gulyás Pál hagyatéka.

20. BAZ MLt IV.-1901. 428/1920.

21. BAZ MLt IV.-1925/b. 34 doboz 39. Gömöriek Egyesülete. Az egyesület tisztái címtára.

už pracoval na pozemkovom úrade, figuruje v adresári štátnych zamestnancov v Hodobayho kolónii medzi nájomníkmi aj členmi spolku.

Kým zo severných žúp po prevzatí moci československým štátom úradníkov vo veľkom vyhostovali, v obciach so zmiešaným obyvateľstvom sa zamestnanci snažili udržať si svoje miesta tým, že začali používať svoj jazyk alebo komunikovať v „kuchynskej“ slovenčine. Boli aj takí, ktorí odmietli zložiť sľub vernosti, no neboli vyhostení a skúšali nejaký čas prečkať, alebo sa ihneď poobzerali po inom živobytí. Väčšinou tieto snahy nemohli prerásť v dlhodobejšiu životnú stratégiu, pretože v nasledujúcich rokoch ich aj tak vyhostili alebo sami odišli ešte pred vynesením verdiktu. Odchod maďarských úradníkov, príchod českých úradníkov a v neposlednom rade správanie sa ľudí s viacnásobnou identitou malo vo väčšine miest za následok zmenu etnickej štruktúry obyvateľstva.

Nestalo sa tak iba v župách s vysokým počtom slovenského obyvateľstva, ale napr. aj v Rimavskej Sobotě, ktorá ležala blízko jazykovej hranice. Československý súpis z r. 1921 – dôveryhodnosť ktorého je otázná – oproti sčítaniu z r. 1910 vykázal jednak pokles obyvateľov o 700 osôb, jednak nárast počtu obyvateľov hlásiacich sa k československej národnosti.²² V pozadí úbytku aj tu mohol stáť nútený alebo dobrovoľný odchod zamestnancov maďarskej štátnej správy, ako aj veľký počet tých, ktorí si zmenili identitu. V každom prípade odchádzajúce rodiny, ktoré zväčša patrili k inteligencii a k meštianskej strednej vrstve, zanechali za sebou obrovský prázdny priestor. Dobré to ilustruje zánik mestského kasína so skoro osemdesiatročnou tradíciou, ktorého zostávajúci členovia sa pridali k miestnemu *Polgári Kör* (Meštiansky spolok). Priebeh prevzatia moci, zmiznutie maďarskej úradníckej vrstvy, ktorá dovtedy určovala verejný život a celú atmosféru mesta, podrobne a veľmi plasticky opisuje vo svojich memoároch aj miestny kníhkupec Miklós Rábely.²³

Ako sme už vyššie popísali, utečenci z okupovaných území a potom z územia nástupníckych štátov boli zväčša zamestnanci maďarského štátneho aparátu, o ktorých nová moc nejavila záujem. Pred mocenskou zmenou pracovali vo verejnej správe, resp. na pošte, ktorá mala strategický význam, na železničiach či v školstve. Aj keď ich odborné znalosti, najmä v začiatkoch, by sa jej zišli, nová moc sa snažila zbaviť predovšetkým vzdelaných a vysokých funkcií zastávajúcich Maďarov. Spolu s vedúcimi funkcionármi svoje pôsobisko dobrovoľne či vynútené opustilo aj niekoľko desiatok tisícov radových zamestnancov.

Zo zamestnancov v službách štátu, župy či mesta, ktorí prišli o prácu v Gemeri a figurujú v protokoloch o optantoch, sa podarilo identifikovať viacero osôb, napr. aj 45-ročného Andrása Vargu, bývalého podúradníka na pošte v Rimavskej Sobotě, otca troch detí. Jeho meno sa v úradných záznamoch opäť vynára na konci desaťročia, a to v súvislosti s veľkou dlžobou na nájomnom. Táto rodina si podľa všetkého nedokázala za desať rokov založiť novú existenciu, o čom svedčí jej neschopnosť splácať nájomné za byt v kolónii na Vayho ceste. Pritom toto miesto sa v rámci mesta považovalo za štvrtú chudobu.²⁴ Nájomné v tejto kolónii, ktorá bola vo vlastníctve mesta, zodpovedalo stup-

22. KEMÉNYFI, Róbert: *A gömöri etnikai térmozak*. Komárom – Dunaszerdahely : Fórum Kisebbségkutató Intézet – Liliom Aurum, 2002, s. 76.

23. RÁBELY, Miklós: *Egy rimaszombati polgár emlékezései*. Rimaszombat : Gömör-Kishonti Múzeum, 2005. /Gömör-Kishont Téka, 8./

24. Medzi februárom a júlom 1929 evidovali cca 70-80 nájomníkov, ktorí svoju dlžobu neuhradili ani po niekoľkých výzvach. Podľa februárových údajov András Varga už nahromadil dlh vo výške 1432 pengő. IV.-B. 1910. 7162/1929.

ňu komfortu tamojších bytov, čiže bolo dosť nízke, pre mnoho rodín však aj toto bolo priveľa. Rodine Vargových počas rokov dlhá suma narástla do výšky, ktorá bola stále menej zvládnuteľná. V ich prípade aj preto môžeme hovoriť o fiasku, lebo v druhej polovici 20. rokov zostávali v kamenných barakoch bez komfortu už len stroskotanci a utečenci bez kapitálu. Väčšina utečencov už opustila kolóniu a prenajala alebo si kúpila nehnuteľnosť vo frekventovanejších častiach mesta.

V porovnaní s týmito poštovým zamestnancom sa oveľa úspešnejšie vyvíjal život bývalého hlavného inžiniera železníc Imre Barthu, rodáka z Jesenského. Nepoznáme síce jeho bytové a životné podmienky, no vieme, že tento vysokoškolsky vzdelaný človek, hlava rodiny s dvoma deťmi, v rokoch 1922 – 1924 pracoval v mestskej nemocnici sv. Alžbety ako správca. Nebol v nemocnici jediný, kto zmenil profesiu; okrem neho a lekárov – utečencov početní príslušníci inteligencie našli tu na začiatku dvadsiatych rokov miesto zabezpečujúce skromný, no istý príjem. Rovnako šťastný koniec mal príbeh poštového podúradníka Janó Jankovicsa z Tornale. Na rozdiel od väčšiny jeho kolegov už mesiac po svojom príchode bol menovaný do rovnakej pozície na miškoveckej pošte. Toto pracovné miesto sa ukázalo byť trvalým, vďaka čomu v r. 1924 bol Jankovics už nájomníkom bytu na novopostavenej úradníckej kolónii na Hodobayho ceste.

Tento typ príbehov nebol prevažujúci. Zo zoznamov mestských úradníkov vyplýva, že najmä tým menej kvalifikovaným trvalo dlhšie nájsť si miesto zodpovedajúce ich vzdelaniu. V ich spisoch totiž zo začiatku dvadsiatych rokov vôbec nie sú záznamy alebo sú len záznamy svedčiace o krátkodobom a prechodnom zamestnaní.

Popri štátnych zamestnancoch nesmieme zabúdať ani na tých, ktorí síce existenčne neboli závislí na predošlej štátnej moci, a predsa sa rozhodli pre odchod. Máme na mysli predovšetkým tých, ktorí mali príjem zo súkromnej praxe, na advokátov, lekárov či obchodníkov, remeselníkov, voči ktorým sa nová moc nestavala nepriateľsky. Nakoľko sa voči nim nepostupovalo prostredníctvom centrálnych nariadení a ich životie nezáviselo bezprostredne od aktuálnej moci, menej z nich opustilo svoje pôvodné bydlisko. Z ich žiadostí o štátne občianstvo Maďarska – ani zo žiadostí štátnych zamestnancov – sa nedozvedáme o presných príčinách úteku. Predpokladáme, že väčšina opustila svoj domov z dôvodu vlasteneckého cítenia alebo pre prejavene nepriateľské názory na novú štátnu moc. Netušíme, aké mal pohnútky napr. dobšinský obuvník András Leskó a jeho manželka či hlava trojčlennej rodiny, abovecký tesár János Kosztúr. Aj bez poznania presných dôvodov ich rozhodnutí možno konštatovať, že finančne nezávislí optanti z Hornej zeme boli najmä slobodní dvadsiatnici, resp. ženatí s malými rodinami. Obchodníci, remeselníci s vlastným obchodom a stálymi zákazníkmi, advokáti a lekári so zabehnutou praxou opúšťali svoje bydlisko iba vo veľmi odôvodnených prípadoch. Je príznačné, že medzi optantmi z Gemera nájdeme okrem vyššie spomenutých dvoch remeselníkov iba jedného obchodníka s vínom.

Špecifiká štruktúry utečencov z hľadiska povolání sa odzrkadľujú aj na štruktúre vedenia Spolku Gemerčanov v Miškovci. Vo vedení, podobne ako u iných organizácií, nachádzame elitu komunity emigrantov, počnúc čestným predsedom cez podporovateľov až po skutočných prijímateľov rozhodnutí. Medzi nimi a ďalšími tridsiatimi funkcionármi spolku nájdeme iba tri osoby, ktoré neboli zamestnané vo verejnej správe – jedného zubára, jedného advokáta a jednu trafikantku. Po preskúmaní zloženia členstva spolku môžeme konštatovať, že podobne ako iné organizácie založené utečencami aj tento spolok bol predovšetkým útočiskom príslušníkov úradníckej strednej vrstvy.

V čestnom predsedníctve spolku, ktorý začal fungovať v približne rovnakom čase ako spolok úradníkov v kolónii na Hodobayho ceste,²⁵ dostali miesto také známe osobnosti, ako napr. dr. Béla Soldos, hlavný stoličný sudca Gemersko-malohontskej župy, potom od r. 1923 župy Boršod-Gemer-Malohont,²⁶ ďalej významný gemerský statkár, bývalý poslanec hornej komory parlamentu Ferenc Balassa z obce Ragály²⁷, či sudca kúrie dr. Mihály Perjéssy²⁸, pôvodom z Nižnej Kaloše. Z týchto vodcovských osobností je zvlášť zaujímavý životný príbeh Perjéssyho. Bol sudcom vo viacerých župách, v r. 1920 sa dostal do Miškovca, po necelých štyroch rokoch sa odsťahoval do Debrecínu. Členovia gemerskej komunity v Miškovci napriek tomu považovali jeho osobu a udržiavanie intenzívnych stykov s ním za dôležité. Neoblomná dôvera voči nemu mohla súvisieť s tým, že na rozdiel od väčšiny vysokých úradníkov on s rodinou niekoľko týždňov prebýval v železničnom vagóne a v tomto období sa z jeho iniciatívy viackrát protestovalo u primátora mesta.²⁹ Sudca, ktorý prešiel všetkými úskaliami utečeneckého života, sa podľa všetkého stal dôveryhodnou a obľúbenou osobnosťou medzi prisťahovalcami.

Činnosť týchto čestných predsedov spočívala predovšetkým v reprezentácii, nie v aktívnej spolkovkej činnosti, preto skutočným vedením bol poverený Gyula Tavassy, utečenec z Košíc. Tento plukovník vo výslužbe, otec troch detí, ktorý mal v čase svojho zvolenia 50 rokov, sa snažil cez spolok vytvárať stále príležitosti na stretávanie sa Gemerčanov žijúcich v meste a v župe. O konkrétnej činnosti spolku máme málo informácií; isté je, že členovia sa s rôznou intenzitou schádzali najmä na pôde meštianskej školy. Je to pochopiteľné – dlhoročným riaditeľom školy bol člen predstavenstva spolku Károly Sztankovics; na tejto škole učila aj jeho dcéra, ktorá zastávala aj funkciu tajomníčky spolku. Popri Tavassym boli vo vedení aj ďalšie známe osobnosti, ako napr. dr. Vilmos Szontagh,³⁰ profesor právnickej akadémie, či kapitán polície Emil Neogrády.

Hodobay-telep Lakóinak Egyesülete (Spolok obyvateľov Hodobayho kolónie), založený necelých šesť mesiacov pred spolkom Gemerčanov, na rozdiel od ďalších organi-

25. BAZ MLt IV.-1925/b. 34. doboz 34-36. A Hodobay-telep Lakóinak Egyesülete

26. Dr. Béla Runyai Soldos, posledný hlavný župan Gemersko-malohontskej župy sa narodil v r. 1888. Ako väčšina utečencov z Hornej zeme, aj on bol členom, ba medzi rokmi 1927 – 1930 aj spolupredsedom *Magyar Kárpát Egyesület* (Maďarský karpatský spolok). Po Viedenskej arbitráži v r. 1938 bol znovu zvolený za hlavného župana Gemera-Malohontu, po päťročnej službe odišiel v r. 1943 na dôchodok. Jeho súčasník Miklós Rábely ho charakterizoval takto: „Múdry funkcionár verejnej správy, s veľkou rutinou, odborná autorita, absolútne čestný človek a okrem toho veľmi miloval svoju rodnú župu: Gemer.“ (Rábely 2005, s. 120)

27. Barón Ferenc Balassa z Ragályu sa narodil v r. 1864 v Ragályi. Študoval na stredných školách vo Viedni, vo Švajčiarsku a v Budapešti. Počas svojich univerzitných štúdií precestoval skoro celú Európu a severnú Afriku. Potom sa vrátil na svoj statok v Ragályi a začal hospodáriť. V rokoch 1931 až 1936 bol aj reprezentantom žúp Boršod-Gemer-Malohont v hornej komore.

28. Dr. Mihály Perjéssy sa narodil v r. 1862 v Nižnej Kaloši v Gemersko-malohontskej župe. Do gymnázia chodil v Rimavskej Sobote a Sárospataku (Blatný Potok). Univerzitné štúdie začal v Sárospataku, ukončil v Kluži. Tu získal v r. 1888 doktorát z práva. Pracovať začal v Revúcej ako úradník, potom už plynule stúpil po služobnom rebríčku. V roku 1893 sa stal sedriálnym sudcom, potom prokurátorom vo Fehértemplome (dnešné Srbsko), odtiaľ sa dostal do Veľkého Varadína (Rumunsko), potom do Csíkszeredy (dnešné Miercurea Ciuc v Rumunsku). V r. 1903 na vlastnú žiadosť ho menovali za sudcu bratislavskej kráľovskej súdnej tabule.

29. *Miskolci Napló*, 7. augusta 1920, s. 3.

30. Dr. Vilmos Szontagh sa narodil v r. 1855 v obci Csetnek (Gemersko-malohontská župa). Študoval na prešovskej právnickej akadémii a v Kluži, kde získal aj doktorát z práva. Po ukončení práce vo verejnej správe sa stal v r. 1914 primátorom Jelšavy, po zmene moci odišiel do Maďarska. Od r. 1925 je profesorom Miškoveckej právnickej akadémie vo výslužbe. Zomrel v Debrecíne v r. 1962.

zácii sa vytváral nie na báze pôvodu, ale príslušnosti k lokálnej komunite. Medzi jeho členmi sa preto nachádzajú osoby zo všetkých kútov Uhorska. Medzi týmito dvomi spolkami boli v týchto desaťročiach stále kontakty, aj časť ich členstva sa prekrývala. Tieto skutočnosti stratili na význame v r. 1938, keď po prvej Viedenskej arbitráži vlastne zanikol dôvod existencie gemerského spolku. 10. novembra 1938 vstúpili maďarské vojská do Rimavskej Soboty, o pol roka sa v Miškovci konalo slávnostné stretnutie bývalých vyhnančov a tých, ktorí zostali po vojne na Slovensku.³¹ Nie je známy počet tých, ktorí sa po pripojení južného Slovenska k Maďarsku vrátili domov a zamestnali sa v štátnej správe; isté je, že tak ako v iných mestách aj tu prinášalo znovuvybudovanie maďarskej správy mnohé konflikty.

Košickí utečenci

28. decembra 1918 vstúpili československé vojská do centra Abovsko-turnianskej župy, do Košíc. Po niekoľkých mesiacoch neistoty pristúpila nová moc k systematickej výmene úradníckeho stavu. Popri zavedení povinného sľubu vernosti sa pokúšala za krátky čas zmeniť etnickú štruktúru inštitúcií mesta aj prostredníctvom núteného penzionovania, prepúšťania, vyhostenia úradníkov. V nasledujúcich rokoch preto opustili Košice tisíce ľudí, na ich miesta prichádzali najmä českí kolonisti. Je iróniou osudu, že tak ako utekajúci Maďari, aj prichádzajúci českí zamestnanci čakali v železničných vagónoch na stabilizáciu svojej situácie – aj keď, pravda, kratšie než Maďari.

Prvá vlna utečencov sa dala do pohybu v dňoch pred príchodom českých vojsk, mohutnejší odliv obyvateľov sa spustil v marci 1919. Podľa dobového spravodajstva s prvou vlakovou súpravou prešlo prechodnou hranicou 300 mužov utekajúcich pred odvodovou povinnosťou a rovnaký počet vykázaných úradníkov.³² Podľa spomienok jedného poštového zamestnanca v tejto vlne odišli najmä majetnejší mešťania.³³

Vynútený pohyb obyvateľstva pokračoval aj v nasledujúcich rokoch, aj keď jeho intenzita sa menila. Napr. v r. 1922 za osem mesiacov vykázali z mesta 590 osôb.³⁴

Spoločenská premena Košíc sa samozrejme najviac dotkla Maďarov, ich počet za krátky čas klesol skoro na polovicu (aj keď výsledky československých sčítaní ľudu nemožno nekriticky akceptovať).³⁵ Početnosť Maďarov v Košiciach, považovaných za

31. „Na tento slávnostný akt rozdelenia, resp. právny akt opätovného vytvorenia župy sme sa tu, v Miškovci zišli v hojnom počte my, Gemerčania. Slávnostná plenárna schôdza sa uskutočnila vo veľkej sále sídla župy Borsod, za veľkého a dojemného nadšenia. Z poverenia a v mene Gemerčanov predniesol vzletnú, krásnu, hlboko precítenú, ohnivú maďarskú reč József Szentiványi, statkár z Behyniec, jeden z veľkých vodcov Maďarov v Československu. Po slávnostnej schôdzi – podľa prastarých maďarských zvyklostí – nasledovala hostina, po nej bola krátka rozlúčka, sadli sme si do auta, a večer sme už doma kávičkovali. (RÁBELY 2005, s. 133)

32. *Reggeli Hírlap*, 21. marca 1919, s. 3.

33. Spomienky Sándora Ajtayho, hlavného poštového kontrolného radcu vo výslužbe, 31. októbra 1931. In Tisza, Miksa (ed.): *Menekültek könyve*. Fekete, 1940, s. 4 – 7.

34. Kovács, Éva: *Felemás asszimiláció*. Somorja – Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum, 2004, s. 36.

35. V roku 1910 registrovali v Košiciach 33 350 osôb maďarskej národnosti (75,4 %), 6547 osôb slovenskej národnosti (14,89 %) a 3189 osôb nemeckej národnosti (7,2 %). Naproti tomu v r. 1919 vykázali iba 17 991 (38,4 %), v r. 1921 12 019 (22,7 %) Maďarov. Počet „Čechoslovákov“ do r. 1919 sa zvýšil na 22 858 (48,8 %), do r. 1921 na 32 146 (60,8 %). Kovács, Alajos: *Kassa népességének fejlődése és összetétele*. In *Magyar Statisztikai Szemle*, 1939/5. s. 519 – 542.

„mesto úradníkov“, okrem prepúšťania úradníkov negatívne ovplyvnil aj vysoký počet tých, ktorí si zmenili identitu, resp. „strata“ židov s materinským jazykom maďarským. Tento posledný jav sa vysvetľuje tým, že na rozdiel od sčítaní za čias Uhorska, v česko-slovenských sčítaniach obyvateľov sa nepýtali na materinský jazyk, ale na národnosť, preto sa po maďarsky hovoriaci židovskí obyvatelia Košíc, tvoriaci 15 až 16 % celkového obyvateľstva, štatisticky jednoducho odčlenili z údajov o počte Maďarov, ktorí sa dostali do menšiny.³⁶

Tvár mesta sa teda – aj keď nie v takej miere, ako to ukazujú údaje o sčítaní obyvateľov – v dôsledku odchodov, príchodov i asimilácie pomaly menila. Jednou z najdôležitejších zmien bolo, že takmer úplne zmizli zamestnanci verejnej správy a príslušníci brannej moci, ktorí podľa sčítania obyvateľov z r. 1919 tvorili viac ako 20 % obyvateľstva.³⁷ V prípade maďarskej komunity, nepočítajúc odchádzajúce osoby so slobodným povoláním, sa odchod týkal aspoň 8500 – 9000 osôb. Väčšina z nich odchádzala spolu s inštitúciou, pre ktorú pracovala. Do Miškovca prichádzali v najhojnejšom počte poštári a príslušníci armády. Dvadsať štyria z osemdesiatich optantov, uvedených v protokoloch o žiadostiach, pracovali na riaditeľstve maďarskej kráľovskej pošty v Košiciach, šesťnásť na mestskom vojenskom veliteľstve. Medzi optantmi sú ďalej piati žandári, piati vysokoškolskí študenti, štyria zamestnanci železníc a, prekvapujúco, iba dvaja pedagógovia.

V období po zmene moci sa teda popri zamestnancoch do Miškovca sťahovali aj niektoré inštitúcie – okrem poštového riaditeľstva aj hlavné riaditeľstvo školskej inšpekcie, krajské policajné veliteľstvo a vojenské veliteľstvo. V Miškovci bola umiestnená aj užhorodská reálka, solivarské lesnícke veliteľstvo a prešovská právnická akadémia. Popri úradníkoch sťahujúcich sa spolu s úradmi vo veľkom počte prichádzali košíckí železničiar a dôstojníci košického 34. pešieho pluku.

Napriek rozvráteniu maďarského verejného vzdelávania a hromadnému prepúšťaniu pedagógov sa v protokoloch o optantoch nachádzajú mená iba dvoch štátnych učiteľov. Ich skutočný počet bol ale výraznejší. Je totiž všeobecne známe, že od začiatku 20. rokov zamestnali v miškoveckých verejných inštitúciách množstvo utečencov, medzi nimi aj viacerých z Hornej zeme. A popri šťastlivcoch, ktorí sa mohli hneď postaviť za katedru, boli aj takí pedagógovia, ktorí si našli miesto vo svojom odbore až neskôr, resp. nikdy.

Podľa údajov ministra školstva Antona Štefanka bolo na územiach pripojených k Československu do r. 1920 prepustených 1355 učiteľov.³⁸ Žiaľ, nie je známe, v akom počte a v ktorých oblastiach boli prepúšťaní maďarskí učitelia. V Košiciach popri dvoch vysokých školách fungovali dve inštitúcie na prípravu pedagógov, tri stredné školy a viaceré odborné učilištia. Z väčšiny škôl významnú časť maďarských pedagógov prepustili, ďalší odišli dobrovoľne.³⁹ Prevažná časť košíckych, ale aj ostatných horniackych

36. Kovács Éva: *Felemás asszimiláció*. c. d.

37. Podľa sčítania ľudu v r. 1910 zo 44 421 obyvateľov bolo 22 232 zarábajúcich a 21 979 vyživovaných osôb. Z toho vo verejnej správe a v slobodných povolaniach bolo 1926 zárobkovo činných a 2759 vyživovaných, v armáde 3735 zárobkovo činných a 822 vyživovaných. Zmena moci sa dotkla predovšetkým týchto 9242 zamestnancov a ich rodinných príslušníkov. *Magyar Statisztikai Közlemények*. II. kötet. Budapest, 1913, s. 414.

38. JUNEK, Marek: A szlovákiai oktatáspolitikai és viszonya a magyar iskolák pedagógusaihoz 1918 és 1922 között. In *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2003, roč. 6, č. 4, s. 147.

39. O odbúravaní maďarského vzdelávania v Košiciach pozri POPÉLY, Gyula: *Erős várank az iskola*. Pozsony : Madách, 2005.

mestských učiteľov sa presťahovala do Maďarska, len 10 % zostalo na školách, čiže prisahalo na novú ústavu. Na dedinských školách bola situácia odlišná, tam väčšina učiteľov zostala na svojom pôsobisku.

Najväčší počet pedagógov z Hornej zeme si našiel uplatnenie na Maďarskej kráľovskej hlavnej reálnej škole (od r. 1922 škola niesla meno Jánosa Hunfalvyho), ktorá bola do Miškovca presťahovaná z Užhorodu. Zaujímavým momentom histórie školy je, že po prvej Viedenskej arbitráži ju presťahovali do Košíc, kam ju sprevádzali viacerí bývalí utečenci, ktorí tam stále učili.⁴⁰ V školskom roku 1926/1927 mal učiteľský zbor 16 členov, z nich šiesti sú v zozname optantov, u ďalších dvoch je preukázateľné, že mali status utečenca. Ak predpokladáme, že ostatní ôsmi profesori boli z Miškovca, aj tak polovicu zboru tvorili vyhostení alebo zloženie vernostného sľubu odmietajúci učitelia.

Ako sme už spomenuli, spomedzi utečencov najväčšiu skupinu tvorili zamestnanci presťahovaného poštového riaditeľstva. Medzi poštármi, ktorí tvorili takmer tretinu osemdesiatich Košičanov, je prekvapujúco vysoký počet slobodných dvadsiatničiek. Prečo tieto ženy opustili Košice, môže mať viacero vysvetlení. Jednak je možné, že aj keď mali samostatný zárobok, do Miškovca prišli s rodičmi, bez vlastného existenčného zázemia. V týchto prípadoch nejde o rozhodnutie jednotlivca, ale o odchod celej rodiny, napr. pre vyhodenie hlavy rodiny. Ďalším možným dôvodom je vnímanie práce v Košiciach najmä ako jednej etapy úradníckej kariéry; takto uvažujúce ženy sa menej intenzívne viazali k mestu na Hornáde.

Všetky individuálne a mnohohrstené úvahy vedúce k rozhodnutiam o odchode, samozrejme, nemôžeme spoznať. Pokúsime sa ale na základe disponibilných čiastkových údajov načrtnúť niektoré momenty košického i miškoveckého života aspoň dvoch zo siedmich podúradníčok. Z nich sa zdá byť úspešnejšou integrácia Vilmy Ajtay, ktorá optovala pre Maďarsko s ďalšími piatimi členmi rodiny. Vilma, pochádzajúca z poštárskej rodiny (okrem otca na riaditeľstve pracoval aj jej brat), prišla do Miškovca ako 24-ročná. O odchode rodiny a o jej posledných dňoch v Košiciach sa dozvedáme zo spomienok otca, už citovaného hlavného radcu poštového kontrolného úradu. Podľa nich rodina po obsadení mesta, aj po presťahovaní poštového riaditeľstva ešte zostala v meste. Otec sa snažil zabezpečiť rodinu ako nádenník, no v r. 1921 sa predsa len rozhodli pre odchod. Rok a pol prebývali vo vagóne na bočných koľajniciach Gemerského nádražia, potom po niekoľkých prechodných ubytovaniach získali byt v novej úradníckej kolónii na Hodobayho ceste.⁴¹ Vilma Ajtay, ktorá ešte stále bývala s rodičmi, sa stala zakladajúcou členkou Spolku obyvateľov Hodobayho kolónie. Pokiaľ ide o hľadanie zamestnania, v tejto oblasti mala väčšie šťastie než pri zháňaní bytu: už mesiac po svojom príchode pracovala na I. miškoveckej pošte. Okrem toho, že mala isté zamestnanie i domov, Vilma v druhej polovici dvadsiatych rokov vynikala aj svojím aktívnym verejným životom.

40. Popri Bélovi Lukácsovi z Temešváru, ktorý v čase, keď optoval, teda v r. 1922 mal 38 rokov a bol ženatý, boli v učiteľskom zbore traja z územia, ktoré pripadlo Česko-slovensku: 32-ročný Dezső Kirner z Bardejova (4 deti), 34-ročný, ženatý Arnold Pollner zo Štósu, 40-ročný, ženatý Dezső Tarján zo Zvolena (3 deti). (Magyarország Tiszti Cím- és Névtára. Budapest, 1927, s. 249.) Okrem nich aj riaditeľ, 41-ročný Viktor Rácz bol utečencom z hlavného gymnázia v Dési (dnešný Dej v Rumunsku), 50-ročný János Breznayák prišiel z Lučenca.

41. Tisza, Miksa (ed.): *Menekültek könyve*. c. d. s. 6.

Oproti veľmi agilnej Vilme Ajtay sa život ďalšej mladej ženy Cecílie Dobos, ktorá prišla do Miškovca taktiež so svojimi rodičmi, už takto šťastne nevyvíjal. Meno tejto ženy, rovnako pochádzajúcej z poštárskej rodiny, ktorá optovala pre Maďarsko spolu s ďalšími dvoma osobami, nefiguruje na zozname zamestnancov riaditeľstva; pravdepodobne sa jej nepodarilo zamestnať vo svojom odbore. Ani z hľadiska bývania nemala rodina šťastie: ešte aj v r. 1928 žili v jednom z kamenných barakov v kolónii pochybnej povesti na Vayho ceste.⁴²

Popri úradníkoch si niekoľko poznámok zaslúžia aj poštovní úradníci, ktorí sa úspešne zamestnali v Miškovci. Začneme Árpádom Rutényim, narodeným v r. 1875. V r. 1912 zastával v Košiciach pozíciu pomocného tajomníka, o dva roky už bol tajomníkom a o osem rokov zástupcom riaditeľa novozaloženého poštového riaditeľstva v Miškovci. Menej prudko, ale stabilne stúpал v služobnom rebríčku aj Béla Spiesz, narodený v r. 1888 – v r. 1912 bol podúradníkom na 2. košickom poštovom úrade, v r. 1927 už slúžil na 2. miškoveckej pošte ako prednosta, hlavný kontrolór. Poznáme aj služobný postup poštového úradníka Antala Klamarsika, narodeného v r. 1879. V roku vypuknutia svetovej vojny bol z úradníka povýšený na hlavného úradníka, vo svojej kariére pokračoval v Miškovci a po presťahovaní riaditeľstva do Debrecínu vo funkcii riaditeľského radcu. Nielen on, ale aj viacerí zamestnanci sa v r. 1925 sťahovali do sídla župy Hajdú spolu s poštovým riaditeľstvom.

V prípade jedného poštového kontrolóra sme našli aj iné údaje než len fakty o služobnom postupe. Meno poštového kontrolóra Sándora Sorsa, ktorý v r. 1921 optoval spolu s manželkou a dvoma deťmi, sa vynára rok predtým v súvislosti s jedným sťažnostným listom. Vtedy 46-ročný Sors, ktorý bol izraelitského vyznania, sa spolu so svojím spolunajomníkom obrátil so žiadosťou na hlavného župana.⁴³ V liste sa sťažujú na majiteľom svojvoľne vypovedanú zmluvu o podnájme a upozorňujú na ťažké následky tejto svojvôle. Sors sa takto stal bezdomovcom – jeho list podáva svedectvo nielen o neúnosných bytových podmienkach, ale aj o prechodnom roztrhnutí mnohých rodín. Takéto situácie boli bežné najmä v rokoch 1919 až 1920, keď sa vyhostení alebo dobrovoľne odchádzajúci živitelia rodín nachádzali v Maďarsku, kým ich rodiny čakali doma, dúfajúc v pozitívny vývoj situácie. Po podpise Trianonskej zmluvy sa väčšina rodín zjednotila v Maďarsku, prípady, keď hlava rodiny nakoniec požiadala o občianstvo nástupníkeho štátu, boli skôr výnimočné.

Vyššie popísané osudy poštových úradníkov, patriacich do približne rovnakej vekovej kategórie, potvrdzujú, že pre väčšinu dobre vzdelaných zamestnancov existovali možnosti uplatnenia sa i služobného postupu. Samozrejme, svoju úlohu tu mohli zohrať viaceré faktory: samotný odbor, dopyt po ňom, možnosti poskytované prijímajúcim prostredím. Príklady úspechu nachádzame aj u preložených vedúcich predstaviteľov košického krajského policajného veliteľstva. V zozname policajných dôstojníkov miškoveckého veliteľstva z r. 1927 boli okrem hlavného kapitána aj dvaja z troch radcov a dvaja z piatich kapitánov taktiež bývalí utečenci.⁴⁴

42. BAZ MLt. IV.-1910.31283/1928.

43. Miskolc város föispánjának iratai – Kormánybiztosi iratok BAZ MLt. IV-1901/c. 2 doboz. 452/1920.

44. Z nich jednodetný, ženatý Dénes Újházy (nar. 1882) sa dostal do Miškovca z Košíc, Antal Tasnády (nar. 1882) zo Spišskej Novej Vsi, slobodný István Lehocky (nar. 1888) z Liptovského Mikuláša. Magyarországi Tiszti Cím- és Névtára. Budapest, 1927, s. 82.

Pozornosť si zaslúžia aj členovia a zamestnanci armády. Tu nám za príklad posluží integrácia Nándora Petróa, narodeného v r. 1899. Petró vyrástol v Košiciach. Keď požiadal o štátne občianstvo Maďarska, bol ešte slobodný. V posledných rokoch vojny slúžil u cisárskeho a kráľovského 6. horského streleckého pluku v hodnosti praporčíka, v národnej armáde získal hodnosť podporučíka. Po svojom príchode do Košíc krátky čas pracoval na stavebnom odbore obvodného kráľovského vojenského veliteľstva v Miškovci, onedlho však už figuruje medzi účastníkmi obchodného rekvalifikačného kurzu pre úradníkov a dôstojníkov – utečencov. Z toho sa dá vydedukovať, že v tom čase už nebol zamestnancom armády, lebo kurzu sa mohli zúčastniť iba ľudia, ktorí o úrad prišli. Na rozdiel od väčšiny účastníkov kurzu Petró mal celkom šťastie, keď už o niekoľko mesiacov, od januára 1922, dostal miesto na mestskom daňovom úrade s dennými diétami. Od tohto momentu bol jeho kariérny postup neporušený, v r. 1934 už dosiahol hodnosť daňového úradníka 1. triedy. Medzitým sa oženil, v r. 1935 vlastnil dvojizbový byt na Semmelweisovej ulici, teda v mestskej časti, kde bývalo veľa verejných zamestnancov.⁴⁵

Na základe týchto čiastkových príbehov sa zdá, že v porovnaní s presídlencami, prichádzajúcimi roztrúsené z rôznych kútov Gemersko-malohontskej župy, v meste vedeli ľahšie zapustiť korene tí, ktorí prichádzali organizovane, spolu s niektorým presťahovaným úradom - v našom prípade košickí poštári. K tomu treba dodať, že vedenie Miškovca už len pre ich počet a strategické úlohy venovalo umiestneniu inštitúcií a ich zamestnancov zvýšenú pozornosť. Preto sa často inak zaobchádzalo s tými, ktorí pokračovali v práci v presťahovanej inštitúcii, než s tými, ktorí museli hľadať nové pracovisko.

Nielen mesto sa snažilo pomôcť utečencom, aj oni sami upozorňovali na svoje problémy prostredníctvom petícií a iných spoločných akcií. Pri kolektívnom presadzovaní svojich záujmov v r. 1919 boli najaktívnejší Košičania. Na jeseň košickí poštári a telegrafisti požiadali hlavného župana o podporu nimi prevádzkovanej vývarovne, o rok neskôr sa spoločne obrátili na bytový úrad.⁴⁶ Snažil sa im pomáhať aj Endre Puky, posledný podžupan Abovsko-turnianskej župy, od r. 1920 vládny komisár a od r. 1922 hlavný župan župy Boršod-Gemer-Malohont a mesta Miškovec.⁴⁷ 51-ročný podžupan Puky, ktorý sa tešil všeobecnej úcte, spolu s ďalšími Košičanmi aj sám optoval pre Maďarsko, jeho žiadosť sa nachádza v protokole z r. 1922. O občianstvo žiadal spolu s manželkou a so synom. Rodina najprv bývala v novom sídle Abovsko-turnianskej župy, v meste Szikszó, potom si našla domov v Miškovci. Popri podžupanovi aj väčšinu zamestnancov župy vyslali do Szikszó. Toto mestečko s 3000 obyvateľmi, nachádzajúce sa vo vzdialenosti 20 kilometrov od Miškovca, vôbec nezodpovedalo požiadavkám

45. BAZ MLT. IV.B-1924. Miskolc törvényhatósági jogú város szolgálatában állott tisztviselők jegyzéke. IV. doboz. Petró Sándor személyi lapja.

46. Kassai postai és távirdei dolgozók kérelme a főispánhoz. BAZ MLT. IV. 1901/b. 2. doboz 224/1919.

47. Dr. Endre Puky (1871 – 1941) sa narodil v Košiciach, po štúdiách sa vrátil do rodného mesta, kde ho v r. 1895 zvolili za podnotára župy, v r. 1906 za podžupana. V r. 1919 bol vyhostený z Košíc, spolu s úradníkmi župy sa dostal do Szikszó. Jeho rodina zostala v Košiciach do konca r. 1920, potom sa natrvalo presťahovala do Maďarska. Puky sa v r. 1924 vzdal funkcií v Miškovci a presťahoval sa do Budapešti, kde sa v rokoch 1924 – 1933 zapojil do politického života ako poslanec za obvod Bódvaszilás. Vo vláde Gömbösa od 1. októbra 1932 do 7. januára 1933 zastával funkciu ministra zahraničných vecí. Zomrel v r. 1941 v Szovátafürdő, ktoré bolo po druhej viedenskej arbitráži znovu pripojené k Maďarsku (dnešné Sovata Bai v Rumunsku).

kladeným na župné sídlo. V liste adresovanom podžupanovi sa úradníci sťažovali na dedinský charakter miesta aj na kvalitu im ponúknutých domov. Preto sa Puky obrátil na hlavného župana László Lichtensteina so žiadosťou, aby mohol umiestniť v Miškovci aspoň 6-7 úradníkov, ktorí už skoro rok aj pol žili ďaleko od svojich rodín.⁴⁸ Vzhľadom na vážny nedostatok bytov v meste hlavný župan nemohol dať vo svojej odpovedi príslub na riešenie.

Puky sa vo všetkých troch prípadoch snažil využiť svoj vplyv v prospech Košičanov, iná otázka je, že pre katastrofálnu sociálnu situáciu sa aj jeho pomoc minula účinkom.

V súvislosti so sociálnou otázkou je dôležité poznamenať, že mestu spôsobilo vážne problémy prechodné umiestnenie nielen civilného obyvateľstva, ale aj úradov, ako Cisárskeho a kráľovského III. košického obvodného veliteľstva. Pre nedostatok bytových priestorov a sociálnu krízu sa podarilo zabezpečiť priestory pre presťahované inštitúcie iba s veľkými ťažkosťami.

Veliteľstvo napr. prechodne umiestnili na 2. poschodí hotela Grand v centre mesta, no veliteľ ihneď po nasťahovaní žiadal o rekviráciu budovy s odvolaním sa na štátny záujem. Podľa neho „pochybne existencie“ z prvého poschodia a z kaviarne hotela môžu pre tenké steny odpočúvať veliteľstvo, a tak sa môžu štátne tajomstvá dostať do nepovolanych rúk. Hlavný župan, snažiac sa vyhnúť konfliktu s vojenskými orgánmi, po osobnej prehliadke miesta na krátky čas odňal licenciu hotelu i kaviarni, no nájomník budovy ďalej smel vykonávať iné činnosti.⁴⁹

Situácia veliteľstva sa vyriešila až o dva roky, keď novovytvorené Maďarské kráľovské miškovecké obvodné veliteľstvo dostalo vyhovujúce priestory. Ak umiestnenie inštitúcie bolo problematické, ešte viac to platí pre jej zamestnancov. Časť dôstojníkov i mužstva bola taktiež umiestnená v Miškovci, v rajónoch Rudolfových kasární. Tí, ktorí tu nedostali miesto, čakali na zlepšenie situácie v prechodných ubytovniach v rôznych častiach mesta. Na oproti civilom bolo medzi vojakmi menej osôb bez ubytovania, resp. bývajúcich v nevyhovujúcich podmienkach, vďaka vojenským rajónom a lobistickej sile armády.

Spomedzi vojakov, ktorí sa presťahovali do Miškovca, máme informácie iba o jednom – o Dietzovi Güntherovi. Dietz, rodák z Košíc, po prevzatí moci česko-slovenskými úradmi sa ešte zdržiaval v rodnom meste, 7. februára 1919 tu uzavrel manželstvo, čiže na rozdiel od ľudí odchádzajúcich s prvou utečeneckou vlnou asi chcel ďalej zostať v Košiciach.⁵⁰ Veci sa ale vyvinuli inak, svedčí o tom jeho žiadosť o občianstvo, podaná v Miškovci. Žiaľ, o ďalšom osude rodiny nie sú k dispozícii informácie, nevieme ani to, či zostala v meste.

Z Košíc sa okrem štátnych úradov sťahoval aj biskup a biskupstvo reformovanej cirkvi. Hlavným dôvodom ich repatriácie bola neochota česko-slovenského štátu uznať rozdelený predtisský dištrikt, iba jeho jednotlivé zbory. To pre biskupa Kálmána Révész nebol prijateľné. Štát ponúkal iba zdanlivé ústupky – napr. bratislavské ministerstvo s plnou mocou pre Slovensko ponúklo, že uzná zbory a za vnútorný komunikačný jazyk zborov maďarčinu, ale iba úplne oddelene od materského dištriktu, v rámci dištriktu na Slovensku. Toto kompromisné riešenie biskup rázne odmietol a roz-

48. BAZ MLt. IV.-1901/b. 1. doboz 374/1920.

49. BAZ MLt. IV.-1901/c 3. doboz 17/1920.

50. Kassai Hírlap, 19. februára 1919, s. 5.

hodol sa, že sa spolu so svojím úradom presťahuje do Maďarska.⁵¹ Hornozemskí duchovní prijali toto rozhodnutie so zhrozením a nezávisle na biskupovi pokračovali v znovuzorganizovaní maďarského dištriktu cirkvi.⁵² Je zaujímavé, že okrem biskupa odišla aj skoro polovica reformovanej komunity, ktorá bola skoro čisto maďarská. Naďalej klesal aj tak nie veľmi vysoký počet kalvinistov v Košiciach.⁵³

Nevedno koľkí z Košičanov, resp. z ich potomkov sa v r. 1938 vrátili do mesta. Na základe vedomostí o individuálnych prípadoch sa zdá, že ich bolo pomerne málo; aj bývalí utečenci z iných miest zväčša zostali v bydlisku, ktoré niekedy považovali len za prechodné.⁵⁴

Spišskí utečenci

Spiš, rozprestierajúci sa v severnej časti historického Uhorska, po dlhé stáročia disponoval takými privilégiami, zvláštnymi formami autonómie, vďaka ktorým sa u jeho obyvateľov vytvorilo silné regionálne povedomie. Výrazný nemecký ráz, známe kultúrne a vzdelávacie inštitúcie – toto všetko zohralo úlohu v tom, že spišskú identitu zdieľali okrem obyvateľov aj tí, ktorí sa inakšie viazali ku krajine, k mestám, k tunajším školám. V maďarskom jazyku zaužívané označenie pre Spišiakov „Cipszer“ pôvodne znamenalo predovšetkým Nemcov, ktorí kolonizovali Spiš v 13. storočí, no od poslednej tretiny 19. storočia sa stáva súhrnným termínom tu žijúcich etník s maďarským cítením a povedomím *Hungarus*. Uvedomelí, väčšinou aj k Uhorsku lojálni Spišiaci sa po Trianone dostali do Československa. Nie náhodou sa časť z nich buď kvôli vyhosteniu, alebo z dôvodu dobrovoľného rozhodnutia repatriovala do materskej krajiny. V týchto rokoch viac tisíc Spišiakov opustilo rodný kraj a usadilo sa niekde na území Maďarska. Nezávisle na tomto povojnovom pohybe pôsobil od r. 1876 v hlavnom meste *Szepesi Egyesület* (Spišský spolok); utečenci založili 1. februára 1920 vlastnú organizáciu *Szepesi Szövetség* (Spišský zväz). Pri štarte mala organizácia 22 zakladajúcich, 972 riadnych a 213 podporujúcich členov. Okrem hlavného mesta sa vytvorilo 6 skupín na vidieku, ba zväz mal svoje zložky aj vo Viedni, v New Yorku a v Chicagu. V Novom svete od r. 1929 vydávali Spišiaci aj vlastné noviny s názvom *Der Zipser in Amerika*, a významne finančne pomáhali svojim bratom v Maďarsku i doma na Spiši.⁵⁵

51. Kálmán Révész (1860 – 1931) ukončil základnú školu a potom i vysokoškolské štúdium vo svojom rodnom meste, v Debrecíne. V r. 1886 ho menovali za profesora teológie v Pápe, po šesťročnej službe sa dostal do Košíc. Tu najprv pôsobil ako duchovný, od r. 1898 ako dekan Abovsko-turnianskej župy, až do svojho menovania za biskupa v r. 1918.

52. Visky, István: A magyar református egyház újjászerveződése az elcsatolt területeken. In *Mediárium*, 2006, č. 4, s. 3 – 4.

53. Oproti roku 1910, keď v meste registrovali 3591 reformovaných (8,1 %), v roku 1921 sa k reformovanej cirkvi hlásilo už iba 2161 osôb (4,1 %). (Kovács Alajos: *Kassa népességének fejlődése és összetétele*. C. d.)

54. „Starý otec bol železničiar, a keď otec mohol mať 12 rokov, vtedy utiekli z Košíc. Otec už sem chodil do školy, jeho otec tu aj zomrel. Boli sme v Košiciach, mohol som mať tak šesť rokov, ale nechceli sme sa vrátiť. Otec mi ukázal dom, v ktorom bývali, ale on sa už domov nechcel vrátiť... Ako viem, ani iní sa veľmi nevracali, aspoň jeho priatelia nie... tu vyrastali, už ich s Košicami veľmi nič nespájalo.“ Rozhovor s P. Istvánné (1933), 8. mája 2010.

55. Mohr, Győző: *Emlékkönyv a Szepesi Szövetség tíz éves fennállására*. Budapest, 1930, s. 47.

Hlavným cieľom zväzu v Maďarsku bolo okrem podporovania vysokoškolských študentov – utečencov najmä posilnenie identity a usmernenie spoločenského života Spišiakov. Vďaka dobrej povesti a úspešným aktivitám pribúdalo členov zväzu, o štyri roky fungovali jeho stolové spoločnosti už v deviatich vidieckych mestách.⁵⁶ V Miškovci vznikla miestna skupina ihneď po založení ústredia zväzu, ale pre nedostatok prameňov máme iba chabé informácie o jej členstve a aktivitách.⁵⁷ Zo sekundárnych prameňov, z novín vydávaných Spišiakmi, resp. zo zoznamu adries organizácie z r. 1931⁵⁸ sa nám podarilo získať aspoň nejaké údaje o členstve. Na zozname je skoro 2000 osôb, z nich sú osemdesiati Miškovčania, dvanásť figurujú aj v protokoloch o optantoch. Dôležité je poznamenať, že nie všetci miškoveckí členovia boli utečencami, viacerí z nich bývali v meste už pred prvou svetovou vojnou. My sa zameriame najmä na tých dvanástich, ktorí sú uvedení v protokoloch. Vyše polovica z nich prišla z Levoče a zo Spišskej Novej Vsi, ďalší zo šiestich iných spišských obcí. U optantov sú k dispozícii informácie o predošlom zamestnaní; analýza týchto informácií prezrádza homogenitu z hľadiska štruktúry zamestnaní. Rovnako ako v celoštátnom meradle, aj v tejto skupine prevažujú zamestnanci, iba dvaja boli samostatne zárobkovo činní. Zamestnanci pracovali pre župu, v armáde a v štátnych železniciach.

Z týchto dvanástich osôb na začiatku tridsiatych rokov iba traja žili v kolónii na Hodobayho ceste. Ostatní, ako väčšina dobre vzdelaných horniackych úradníkov, už vlastnili nehnuteľnosť, niekolkí sa nasťahovali do nájomných palácov v centre mesta alebo do mestskej časti dobrej povesti, do Népkertu.

Späť k zápisniciam: z 53 optantov 31 prišlo zo spišských miest, z Bardejova, Spišskej Novej Vsi, Kežmarku a z Levoče. Medzi nimi boli iba štyri ženy, tri slobodné, jedna vdova. Všetky optovali spolu s rodinou alebo aspoň s jedným členom rodiny (kým košické poštárky väčšinou podávali žiadosti samy za seba).

Najznámejším spomedzi optantov bol nepochybne dr. Győző Bruckner, profesor práva. Nenarodil sa síce na Spiši, ale po skoro sedemnásťročnej službe v Spišskej Novej Vsi sa považoval za Spišiaka a bližšie za člena spišskonovoveskej komunity.⁵⁹ Jeho prípad dobre ilustruje špecifickú spišskú identitu, ktorá viac závisela od krajiny, od vzťahu k imaginárnej vlasti, než od pôvodu. Bruckner, pôvodom z Felsőölvő v župe Vas, prišiel do Miškova v r. 1920 ako profesor prešovskej právnickej akadémie spolu s manželkou a štyrmi deťmi. Tu ho už čakalo miesto a spolu s tým aj náležité spoločenské uznanie, vďaka čomu si za krátky čas našiel nový domov na Apponyiho ulici, blízko centra i úradníckej kolónie. Jeho spoločenský status je zjavný aj z toho, že o šesť rokov neskôr už patrili rodine aj dve vily v elitnej štvrti Népkert.⁶⁰

56. Okrem miestnych organizácií, ktoré fungovali od okamihu založenia zväzu (v mestách Debrecín, Sátoraljaújhely, Miškovec, Pápa, Kecskemét, Pécs), stolové spoločnosti vznikli do r. 1924 aj v mestách Salgótarján, Zalaegerszeg a Vác. Údaje z časopisu *Szepesi Szövetség*, 1924, roč. 5, č. 4.

57. S medzivojnovými spolkami Spišiakov som sa už zaoberal v jednej svojej skoršej štúdii. Pozri Szűts, István Gergely: *A szepesi menekültek sajtója 1920 – 1944 között*. In *A Hajnal István Kőr 2009. évi konferenciája*. Miskolc (v tlači)

58. KIRSCH, Jenő (ed.): *Szepesiek címűtára*. Budapest, 1931.

59. Győző Bruckner (1877 – 1962) študoval na evanjelických lýceách vo Felsőölvő, v Kežmarku a v Soprone. V rokoch 1903 až 1920 učil na evanjelickom gymnáziu v Spišskej Novej Vsi. Popri tom od r. 1910 bol aj súkromným docentom na prešovskej právnickej akadémii, od r. 1923 do 1945 pôsobil vo funkcii dekana právnickej akadémie v Miškovci.

60. Mj. 1930.

Pomerne známou osobnosťou bol aj policajný hlavný radca Antal Tasnády, pochádzajúci zo Spišskej Novej Vsi. Patril medzi tých policajných dôstojníkov, ktorí ďalej slúžili na veliteľstve presunutom z Košíc. Ďalej je o ňom známe, že v r. 1931 žil s rodinou v nájomnom meštianskom byte na hlavnej ulici.

Tretím známym a všeobecne obľúbeným Spišiakom bol dr. Béla Bojárszky, hlavný hygienik pôvodom z Levoče, ktorý optoval s manželkou a tromi deťmi ako 47-ročný. Bojárszky získal lekárskeho diplomu v r. 1898, o dva roky sa dostal do Levoče, kde štyri roky pracoval v mestskej nemocnici. Po dlhšej prestávke sa do Levoče vrátil v r. 1914, až do svojho vyhostenia zastával funkciu hlavného hygienika. V Miškovci ho vymenovali za hlavného mestského hygienika až rok po jeho príchode, v r. 1921. Bojárszky aj jeho manželka boli hrdí na svoj pôvod a rodný kraj, čo preukázali svojou aktívnou účasťou v miškoveckej stolovej spoločnosti Spišského zväzu.⁶¹

Spomedzi spišských utečencov za zmienku stoja ešte stredoškolskí učitelia Vilibald Róth, Ede Láng a János Klekner, ktorí figurujú v adresári zväzu aj v zápisnici o optantoch. Slobodný strojní inžinier Vilibald Róth, narodený v r. 1880, utiekol zo Spišskej Novej Vsi a podľa údajov z adresára v r. 1931 učil na miestnej kovopriemyselnej škole. Ede Láng, narodený v r. 1884, sa s rodinou do Miškovca presťahoval z Mlynice, zo spišskej obce obývanej prevažne Nemcami a Maďarmi. Podľa adresára na začiatku 30. rokov učil na Katolíckom hlavnom gymnáziu Györgya Frátera, a podľa všetkého v budúcej škole aj býval.

Na rozdiel od svojich kolegov krupinský János Klekner, či už z núdze, alebo dobrovoľne, opustil učiteľskú dráhu. Ženatý jednodetný Klekner, narodený v r. 1895, otvoril v novom bydlisku papiernictvo. Presnú adresu obchodu nepoznáme, vieme však, že v r. 1931 vlastnila rodina nehnuteľnosť v úzkej uličke v centre mesta, v časti Avas-hegy.

O spoločenskom živote Spišiakov by sme sa mohli dozvedieť z novín vydávaných republikovým zväzom od r. 1920 s názvom *Szepesi Szövetség* (Spišský zväz). Žiaľ, skoro z 25 ročníkov sa zachovali iba útržkovité čísla, z nich možno iba čiastočne dedukovať, aké bolo fungovanie celoštátnych a miestnych skupín. Ako sa zdá, oproti skupinám s menším počtom členov, napr. v Sátoraljaújhelyi či vo Vacove, osemdesiatčlenná miškovecká spoločnosť bola dosť zdržanlivá. Správy zaslané do redakcie *Szepesi Szövetség* svedčia o tom, že pri pasívnej väčšine v skupine aktívne pracovalo 10 – 15 ľudí. Väčšina sa snažila o účasť na akciách pri príležitosti významných sviatkov, ale vo všedné dni sa málokto venoval spolkovej činnosti.

„Opodstatnenosť“ existencie organizácií Spišiakov, na rozdiel od gemerských či košických utečencov, pretrvala aj po Viedenskej arbitráži. Spiš zostal na území nástupníckeho štátu, preto ciele zväzu sa nemohli zmeniť. Zrejme preto zostala väčšina organizovaných komunít činná do konca druhej svetovej vojny, ba niektoré zostali načas aktívne aj po vojne.⁶²

Tisíccky utečencov nielen svojím počtom, ale aj miestom v lokálnom kultúrnom a duchovnom živote spôsobili výrazné zmeny v Miškovci. Tým, že sa tu nasťahovala

61. BAZ MLt IV.-B. 1924. I. doboz. Dr. Bojárszky Béla személyi lapja.

62. Na základe výskumu Balázsa Ablonczyho sa zdá, že niektorí Spišiáci sa ešte aj po roku 1945 s týždennou pravidelnosťou schádzali v súkromných bytoch, až kým sa o stretnutiach nedozvedela štátna bezpečnosť. ABLONCZY, Balázs: *Jogból háló. A két világháború közötti menekültszervezetek emlékezetmintáinak lehetséges tipológiája.* (rukopis)

vysoká škola, po čom miestni už dávno túžili, aj nové štátne úrady, obraz mesta, ktoré spisovateľka Margit Kaffka charakterizovala ako mesto čižmárov, sa stal oveľa štruktúrovanejším. Medzi pôvodných obyvateľov – remeselníkov a obchodníkov prišli vzdelané meštianske rodiny, ktoré rozprúdili miestny verejný život.⁶³ Ale nielen profesori práva, stredoškolskí učitelia a policajní hlavní radcovia sa stali aktívnymi účastníkmi každodenného života mesta, do diania sa zapojila aj väčšina skoro 4000 utečencov. Tí, ktorí tu prekonalí existenčnú krízu, snažili sa byť aktívnymi občanmi mesta, zachovajúc si pritom zvyklosti prinesené z pôvodného domova. Svedčí o tom fakt, že s menami viacerých z nich sa stretávame nielen vo vlastných organizáciách, ale aj v iných, v meste už tradične pôsobiacich spoločnostiach. Kto vynútenú zmenu prežil bez väčších strát, rýchlo splynul s novým prostredím. Pravda, tak, že utečenecká minulosť sa stala dôležitým a neotrasiteľným pilierom jeho identity.

63. Názorný obraz o živote a významných osobnostiach spoločenských a kultúrnych organizácií a spolkov podáva Béla Zsedényi, ktorý sa z Hornej zeme do Miskovca nasťahoval v r. 1924. Pozri ZSEDÉNYI Béla: *Miskolc város szellemi élete és kultúrája*. Miskolc, 1929.

ANNABELLA GECSE

„V dvojitej prázdnote“¹

ANNABELLA GECSE
„In a dual void“

26(=214.58)(437.6)
316.022.4(=214.58)(437.6)
282

Keywords: The practice of religion today in Baraca. Traditions and modernity, Roma and Hungarians, the conflict of the „own“ and „newcomer“ priest. Different forms of behaviour in active religious life within a small community.

Vo svojich predošlých prácach publikovaných vo *Fórum Társadalomtudományi Szemle*,² venovaných výskumu lokálnej komunity Barce, malej dediny so 400 obyvateľmi, som sa už snažila naznačiť, že jej náboženský život z materiálneho i duchovného hľadiska charakterizuje pestrosť a bohatá rozmanitosť. Katolícka Barca svoj vlastný priestor, či už ten užší, dedinský, alebo širší, mikroregionálny, nevnímala a nevníma ako homogénny priestor, ale ho aj sama – najmä do polovice 20. storočia – posväcovala rôznymi objektmi a znakmi. Prejavy jej nábožnosti sa v duchovnej sfére zhmotňovali najmä v bohatom repertoári náboženských piesní.

Tieto prejavy religiozity sa nerušene včleňovali do vývoja lokálnej komunity do 50. rokov minulého storočia, kontinuálne prežili – síce v oklieštenej podobe - aj desaťročia socializmu a existujú dodnes. Barca bola do konca 20. storočia vnímaná aj okolitými obcami ako silne religiózna dedina. Výrazná premena lokálneho spoločenstva však nenechala a nenecháva nedotknutú ani ľudovú religiozitu.

Na viacerých miestach som mala príležitosť obšírnejšie sa zaoberať procesom vrcholiacim v 90. rokoch 20. storočia, podstatou ktorého je 90-percentné „pocigánčenie sa“ obce s približne 400 obyvateľmi. (Gecse, 2006) Zo strany Rómov nedošlo k získaniu početnej prevahy kvôli prisťahovalectvu, ale išlo o rozrastanie sa niekoľkých rómskych rodín v priebehu cca 80 rokov – ich počet za zvýšil približne o toľko, o koľko

1. Názov štúdie som si požičala od básnika Árpáda Tözséra – je to názov jeho zbierky z r. 1967; ide o odkaz na skúsenosť, ktorú môže cudzinec zažiť v (etnicky) heterogénnom spoločenstve.
2. Táto práca má byť pokračovaním a zároveň zhrnutím mojich štúdií uverejnených v 2. a v 3. čísle *Fórum Társadalomtudományi Szemle* v roku 2010. („Szent“ tárgyak rendszere – profán tükörben. A vallásos érzés tárgyi megnyilvánulásai egy közösség életében – 2010. 2. sz. s. 107 – 127 a „Itt idegen kántor sose énekelt...” – 2010. 3. sz. s. 95 – 119.) V týchto štúdiách som sa po zmapovaní sveta artefaktov zaoberala časťou duchovných výtvorov tej istej komunity – hudobnou kultúrou ľudovej religiozity, repertoárom ľudových náboženských piesní. Napokon túto poslednú prácu som venovala koexistencii rôznych foriem náboženskej praxe za posledných dvadsať rokov, teda približne od zmeny režimu.

sa znížil počet Nerómov v dôsledku sťahovania sa do miest. Je dôležité, a aj z hľadiska praktizovania nábožnosti určujúce, že tieto dve etniká – Cigáni a „sedliaci“, ako sa sami označujú – žijú popri sebe už desaťročia. Vnímanie vzájomných rozdielov, ich tolerovanie a zároveň rešpektovanie oddeľujúcich hraníc sa stalo súčasťou ich každodenného života. Obe skupiny sa výrazne odlišujú aj v praktizovaní nábožnosti, čo si aj uvedomujú. Religiozita „sedliakov“ má aj svoje zhmotnené prejavy – v intra- i extraviláne obce v podobe malých sakrálnych pamiatok, vo vnútri kostola v podobe sôch, obrusov, bohoslužobných rúch, oltárnych obrazov a iných predmetov. Charakteristickou črtou ich náboženského života je pridržiavanie sa ustáleného poriadku liturgii. V každodennom, profánnom živote túto skupinu charakterizuje uvedomovanie si dôležitosti práce, vnímanie práce ako morálnej hodnoty, čo preniká aj do oblasti náboženského života. V zmysle ich hodnotového poriadku kostol ako ústredný prvok religiozity hlása usporiadanosť ich zbožnosti smerom k vonkajšiemu svetu. Udržiavanie kostola v poriadku bolo vždy kľúčovou úlohou komunity.

Už viac ako jedno storočie – dosvedčujú to aj zápisy v matrikách – je aj pre Rómov charakteristické, že tri veľké udalosti životného cyklu – narodenie, uzavretie manželstva a smrť – prežívajú v spojení s cirkvou, pri týchto významných udalostiach prijímajú sviatosti. Nikdy ale nechodili do kostola toľko ako sedliaci a táto rozdielnosť je aj zafixovaná v kolektívnom (cigánskom - sedliackom) vedomí.

Spolunažívanie v obci má svoje jemné mechanizmy, ktoré nie sú pre outsidera, pre cudzinca hneď viditeľné.

V súčasnosti má obec takého farára, ktorý nielenže prišiel zďaleka, ale navyše ani nežije v dedine. Za farára Barce bol menovaný rožňavským biskupom v roku 1997. Do dediny sa neprisťahoval, faru neobsadil, ale spolu s viacerými svojimi druhmi žije v cirkevnom komunitnom domove v Uzovskej Panici. Všetci členovia tejto komunity sú rakúskymi občanmi, ktorí prišli na južné Slovensko vykonávať misijnú činnosť – pomáhať v obnovovaní náboženského života bývalého socialistického štátu.

Do života obce sa preto zapája iba pri troch príležitostiach – pri vysluhovaní sviatostí, na omšiach a pri vyučovaní náboženstva na škole. Takáto situácia, že farár nebyva v dedine, v Barci nikdy predtým nenastala.

Svätá omša je trojjazyčná: nemecko-slovensko-maďarská. Texty ordinária sa čítajú čiastočne v maďarčine, čiastočne v slovenčine, kážeň sa uskutočňuje v nemčine, pričom ju po jednotlivých vetách tlmočí niektorý zo žiakov navštevujúcich náboženskú výchovu (*hittanos gyerek*). Na konci omše farár číta oznamy v slovenčine, kantor informuje o ich obsahu tých, ktorí po slovensky vôbec nerozumejú. Väčší problém vznikol nie kvôli tejto jazykovej zmesi, ale kvôli piesňam. Kantor a staršie ženy už 40 až 50 rokov žijú vo svete hudobnej tradície stvorenej splynutím kresťanských ľudových spevov a cirkevnej hudby do harmonickej jednoty. V praxi to znamená, že poznajú asi 500 kostolných piesní, ktoré postupne počas liturgického roka aktivujú, čiže každú z nich spájajú s určitým obdobím liturgického roka (so sviatkom či všedným dňom), keď ju zaspievajú. (O aktívnom využívaní repertoáru sa zmieňujem v stati s názvom „*Itt idegen kántor sose énekelt...*“ [Tu cudzí kantor nikdy nespieval...])

Proti tejto praxi stojí „modernizačné“ úsilie cudzieho farára. Ako som to už vyššie naznačila, farár bol o celej krajine informovaný v tom zmysle, že celý náboženský život, religiozita je v kríze, ľudí treba lákať do kostola. Túto úlohu rieši – na prvý pohľad úspešne – zaangažovaním detí. Tieto deti, vzhľadom na etnickú a vekovú štruktúru dediny, sú rómske deti. Aj miestni učitelia potvrdzujú postreh, že deti chodia do kosto-

la iba dovtedy, kým navštevujú hodiny náboženstva na škole. Neskôr, v ranej dospelosti, sa z nich nestávajú veriaci, pravidelne chodiaci do kostola.

Tieto deti prijímajú modernizačné úsilie, ony spievajú mládežnícke náboženské piesne v sprievode gitary. Popri tom, že táto prax vnáša do kostola úplne odlišný hudobný štýl, odkrýva aj skutočnosť, že dve generácie návštevníkov kostola sa vôbec vzájomne neovplyvňujú. Mládežnícke piesne totiž vôbec nie sú začleňované do tradičného poriadku omše, odznievajú príležitostne popri druhej, tradičnej hudobnej vložke. Z času na čas nastáva aj situácia, keď si obe generácie „odvrávajú“, bojujú za príležitosť prejavu. Je zjavné, že pre starších je poriadok liturgického roka aj istým hudobným poriadkom, kým mladí – ktorých repertoár je užší³ – nespájajú piesne s určitými sviatkami, ale spievajú stále tie isté piesne.

Táto rozdielnosť je viditeľná aj vo vzťahu ku kostolu ako k sakrálnemu priestoru. Klasicistická budova kostola s bielymi múrmi, stojaca na najvyššom kopci intravilánu, je dominantným prvkom dediny. Zvonka bola naposledy rekonštruovaná v októbri 1929, keď dostala dnešnú strechu z eternitu. Interiér kostola obnovili zo zbierky súčasných a bývalých Barčanov v roku 1999. Okrem oltára, kazateľne, organu a obrazov krížovej cesty sa na celé vnútorné vybavenie kostola zložili miestni obyvatelia. Platí to aj pre maľbu, nahradzujúcu oltárny obraz v pôstnom období. Dala ju namaľovať rodina Lukáčsovcov z vďaky, že ich syn šťastne prežil jednu nehodu. Rovnako aj všetky sochy sú medzi dedinčanov. Aj keď nie všetci dnešní návštevníci kostola poznajú ich vek, zato však o každej soche dobre vedia, kto bol jej darcom. Tento fakt hovorí o tom, že miestni obyvatelia nepovažujú za dôležité iba náležité vybavenie kostola, zodpovedajúce jeho postaveniu, ale aj to, aby si jednotlivé artefakty zaobstarali sami a zároveň, aby tieto dary naznačovali aj vnútornú štruktúrovanosť dedinského spoločenstva. Ešte výraznejšie sa to prejavuje pri evidovaní pôvodcov kostolných textílií (oltárne prikrývky, omšové rúcha, prikrývky na kalichy, kríže a pod.). Z celkových vyše 300 kusov textílií iba 13 % nemá známeho výrobcu či darcu. Aj z tohto dôvodu sa vytvoril presný poriadok používania textílií, každý kus má svoje miesto v priestore kostola a určenú príležitosť v rámci cirkevného kalendára, kde a kedy môže plniť svoju funkciu. Tento bohatý interiér kostola – podobne ako hudobný repertoár – má úplne iný význam pre staršie ženy a pre kantora než pre „sviatocných“ návštevníkov kostola a pre cudzincov. Kým starší ľudia vnímajú proces, priebeh, mladí a cudzinci vnímajú iba daný okamih, k príprave ktorého sami neprispeli.

Tento protiklad sa objavuje aj v obliekaní. Pre najstaršiu generáciu najslávnejšej odev predstavuje práve odev určený do kostola. Tento odev sa nepoužíval na iné sviatky a najmä sa nenosil na iné miesta. Slávnostný odev starých žien je tradične čierny. No v rámci toho veľmi presne rozoznávajú oblečenie na jednotlivé sviatky. (Iba niekoľko príkladov: Čiernu šatku s trojitou pásikavou bordúrou, tzv. *ternókendő*, nosia ženy iba prvú nedeľu v mesiaci a na veľké sviatky – na Prvý sviatok vianočný a na Veľkonočnú nedeľu. Na hody si oblečú čierny kostým, ostatné nedele v roku jednodielne šaty. K prvej nedeli v mesiaci patrí úplne čierna farba (*vont feketé*) – to znamená, že na šatách, ktoré si oblečú do kostola, nesmie byť ani drobný biely či farebný motív. V zimnom období to platí pre kabáty.) Naproti tomu oblečenie cudzej mládeže, detí (mimo dediny) – no často aj z dediny – nenasleduje tradičný poriadok, má charakter všedné-

3. Tento repertoár pozostáva zo 40 piesní, ktoré pozbierali a zaznamenali učitelia náboženstva do zošita, ktorý potom rozmnožovali. K textom piesní sú pripojené noty iba výnimočne.

ho oblečenia. V procese odklonu od tradičného oblečenia hrá aktívnu rolu aj farár. Ženy mu zazlievajú, že miesto reverendy si do spovednice oblieka všedný odev, čo považujú za nepatričné. Na druhej strane sa farár a mladí ľudia domnievajú, že modliť sa dá kdekoľvek, v akomkoľvek oblečení a dokonca v akomkoľvek jazyku, preto pre nich tradičný poriadok obliekania, nimi považovaný za „parádenie“, nemá žiadny význam.

Rozdielny prístup naznačuje a ešte viac umocňuje aj zasadací poriadok v kostole: staršie ženy (ktoré tvoria väčšinu pravidelných návštevníkov bohoslužieb) si sadajú do dvoch zadných lavíc na oboch stranách, ako to diktuje tradícia: vpredu majú sedieť mladí, vzadu starí. Takto by väčšia časť kostola počas bežných nediel či vo všedné dni zívila prázdnotou... Za posledných 20 rokov lavice vpredu obsadzujú učitelia náboženstva, ktorí k sebe posadia aj deti. Rozdielny prístup k priestoru kostola takto naznačujú prázdne rady medzi prvými a zadnými lavicami – dve skupiny nábožných ľudí praktizujú svoju vieru v rovnakom priestore, napriek tomu sa cítia byť v rôznych priestoroch.

1. fotografia V dvoch priestoroch (snímka autorky)

Na základe vyššie uvedeného môžeme povedať, že súčasný religiózny život Barce je zložitý fenomén. Jeho tvorca, „dedinské spoločenstvo“, pozostáva aspoň z troch skupín, ktoré svoje náboženstvo, svoju vieru prežívajú a praktizujú rozdielne. Rómovia odjakživa praktizovali katolíctvo podľa vlastných pravidiel, síce sa mu prispôbovali, ale považovali a považujú ho za nevyhnutné iba pri veľkých životných udalostiach. Tento ich vzťah k náboženstvu pretrval dodnes a až na zopár prípadov neovplyvňuje ho ani účasť detí na náboženskej výchove. Generácie sedliakov narodených po roku 1940 sú veria-

ci, praktizujúci si vieru „po svojom“.⁴ Z pravidiel tradičného náboženského života si zachovali úzus návštevy kostola na najväčšie sviatky. Tretiu skupinu tvoria strážcovia kontinuity tradičnej náboženskej praxe. Na ich prípade môžeme sledovať postupné ochabnutie intenzívneho komunitného náboženského života od 30. – 40. rokov minulého storočia do dnešných dní. Toto oslabovanie neznamená zmenu formálnych prvkov, ale krčovité pridržiavane sa niektorých prejavov. Miklós Tomka upozornil na to, že zmena formy nie je totožná s úpadkom. (Tomka, M. 2007, 147. p.) Fenomén, ktorý sme spozorovali v Barci, korešponduje s výsledkami mnohých výskumov sociológie náboženstva v Maďarsku. Ferenc Tomka vymenúva, charakterizuje a analyzuje zastávky, ktoré v živote náboženskej komunity vedú k takému spôsobu vyznávania viery, ktorý, podobne ako v Barci, sa preukazuje už iba vo formalitách. (Tomka, F. 1991) Vo vyššie popísaných vonkajších prejavoch religiozity (odev, organizácia interiéru kostola, jeho vybavenie textíliami, zasadací poriadok) možno vidieť vývin modelov správania sa, ako sa z nich stávajú normy, ako zmeravejú, čiže sledujeme tu proces inštitucionalizácie, ako sa začína tradícia vnímať ako nespochybniteľná pravda, ako axióma. Práve to so sebou prináša vytrácanie obsahu súčasnej religióznej praxe, čo je podľa Tomku prirodzený jav, nakoľko „každá (...) inštitucionalizovaná skupina ľudí, ktorá si kodifikovala predpisy vlastného správania, z vlastnej povahy je v omeškaní“. (Tomka, F. 1991, 32. p.) Miera meškania je nezdravá, keď k normám inštitucionalizovanej spoločnosti nepatrí obnova, naopak, tradičné vzťahy a očakávania sa považujú za večné, ktoré treba brániť za každých okolností (aj voči prípadným snahám o inováciu). V tomto štádiu sa už aj samotné spoločenstvo drží spolu len vďaka silnej kontrole. Tento stav je zreteľný v prípade starších žien – návštevníčok kostola v Barci, v spoločenskom správaní ktorých sa viac než tradícia, prispievajúca k zachovaniu skupiny, prejavuje „zväzujúca“, jednotlivcov silne obmedzujúca tradícia.⁵ (Ťažko posúdiť, aký kurz by bol tento proces nabral, nebyť socializmu v druhej polovici 20. storočia.) V súlade s výsledkami výskumov v oblasti náboženskej sociológie v Maďarsku aj v Barci „... u časti členov dedinskej komunity úplne chýba osobné prežívanie. Duchovní, oklamaní vonkajšími prejavmi, napriek tomu nič nerobia v záujme zmeny, až kým sa hrad z piesku nezrúti“. (Tomka, F. 1991, 62. p.) V prípade Barce praktizovanie náboženstva asi od roku 1989 ďalej sťažuje vzťah dediny k farárom, komunikácia medzi nimi. Sándor Bálint v r. 1944 ešte popisoval širšie okolie obce ako miesto, kde „... v skoro tisícročnom procese náboženského života sa odzrkadľujú a sú dodnes citeľné najcharakteristickejšie prúdy maďarského katolicizmu“. (Bálint, 1944, 95. p.) Ako súčasť tohto okolia Barca nikdy nepatri-la medzi obce z hľadiska cirkvi nezabezpečené (vidíme to aj na pôsobení kantorov), ani nemohla, pretože na tunajšej farnosti bola rímsko-katolícka matrika aj pre niekoľko susedných obcí. Obyvatelia dediny už ani v 30. rokoch minulého storočia nemali na farárov nejaké špeciálne požiadavky, no niektorým očakávaniam museli farári zodpovedať. Na všetkých spomínajú tak, že „mali svoje chyby, boli to len ľudia“, ale hodnotia ich pozitívne, pretože plnili svoju funkciu. Obsadenosť farnosti nebola prerušená ani cirkevnoprávnymi diskusiami po prvej, resp. po druhej svetovej vojne, ani neistotou okolo začlenenia obce do príslušnej diecézy. (Salacz 1975) Na konci 80. rokov sa aj v Barci

4. Výstižný termín Miklósa Tomku (Tomka 1991, s. 26)

5. Autorom termínu je Géza Balázs (Balázs 2000, s. 310)

stal citeľným problém maďarských katolíkov na Slovensku – nedostatok farárov. (Počet maďarských farárov na Slovensku je oveľa menší, než by to zodpovedalo podielu Maďarov na celkovom obyvateľstve; pozri Gyurgyík 1991; Molnár 1991.) Farári inej než maďarskej národnosti pôsobili v Barci aj dávnejšie, ale všetci dobre hovorili po maďarsky. Prvý farár slovenskej národnosti, ktorý nevedel a ani sa nechcel učiť po maďarsky, sem bol preložený v roku 1989. Za jeho pôsobenia sa stala liturgia dvojazyčnou, aj keď slovenským liturgickým textom nikto v kostole nerozumel. Dvojazyčná bola aj spoveď: veriaci hovorili po maďarsky, farár odpovedal po slovensky. Nie je ťažké predstaviť si, ako spoveď spĺňala svoju funkciu. Toto ale nebolo hlavným dôvodom negatívneho hodnotenia farára. Miestnym skôr vadil jeho „neporiadny“ spôsob života (najmä začatá, ale nikdy neukončená obnova budovy fary). Rakúsky misijný farár, o ktorom bola reč v úvode a ktorý dodnes slúži v obci, bol do Barce menovaný rožňavským biskupom v r. 1997. „Samozrejme“, ani on nevie po maďarsky, po slovensky sa už celkom slušne naučil, no spoveď je naďalej „dvojazyčná“.

V živote „tradične“ religióznej dediny boli tieto opatrenia, príchod takýchto duchovných, oveľa ťažšími a „účinnnejšími“ ranami ako predchádzajúce, navyše v období, keď sa v krajine, rovnako ako aj v ostatných bývalých socialistických štátoch, aj oficiálne skončilo prenasledovanie veriacich.

Bolo by ale nesprávne tvrdiť, že náboženský život Barce (majúc na zreteli staršiu generáciu, pravidelne navštevujúcu bohoslužby) sa stal formálnym iba pod vplyvom vonkajších zásahov. Už v 30. a 40. rokoch minulého storočia napr. darovanie sochy kostolu dvíhalo aj spoločenskú prestíž darcu.

Paralelne s týmito javmi žije zbožnosť Rómov. Keďže spolunažívanie sedliakov a Cigánov má už svoju storočnú históriu, je prirodzené, že sa navzájom poznajú aj z tohto hľadiska a zároveň jedni na druhých aj reagujú. Z istého pohľadu tieto dve skupiny s odlišnou mentalitou rovnako reagujú, resp. nereagujú na zmeny v cirkvi, ktoré prišli za posledných 20 rokov. Sedliaci si jednoznačne bránia vlastnú zbožnosť, pomerne rigidne sa držia tých žánrov a noriem správania sa, ktoré sa fixovali v 40. rokoch 20. storočia. Cigáni sa v jednej etape svojho života (v detstve) otvoria novším prejavom religiozity, no v dospelosti sa vracia k zdedeným vzorom. V podstate oni sú tí, ktorí sú vystavení účinkom všetkých spomínaných javov: vplyvu „konzervatívne“ veriacich dedičanov – sedliakov, vplyvu novátorského farára, ako aj normám vlastného vnútorného presvedčenia, vlastného vzťahu k náboženstvu.

Súčasný farár nechtiac narúša ustálené a funkčné etnické vzťahy a z nich vyplývajúce normy správania. Voči dodnes aktívnym návštevníkom bohoslužieb už viackrát namietal, že lipnutím na starších formách praktizovania náboženstva (ako je napr. poradie piesní, organ, časté rearanžovanie, zdobenie interiéru) vylúčia z kostola deti – ktoré sú, samozrejme, rómske deti. Na omšiach farár spolu s nimi spieva mládežnícke náboženské piesne sprevádzané hrou na gitare – kým do spevu so sprievodom organu sa nikdy nezapája. Z hľadiska hudby sa teda kostol počas omše stáva bojiskom, na ktorom tzv. starý štýl bojuje s tzv. novým štýlom za priestor pre seba.

Problémy spôsobuje fakt, že si jeden vážený cudzinec (farári a učitelia sú dedinskými komunitami stále vysoko hodnotení) – na základe vyslovených názorov – nevie predstaviť nič iné, iba že sú sedliaci voči Cigánom zaujatí a že sa ich snažia marginalizovať. Popri tom každý rok sú medzi ním a rómskymi rodičmi bezprostredné konflikty aj kvôli hodinám náboženstva. Učitelia náboženstva sa aj doteraz často striedali a tí, ktorí sa

pokúšajú deti v Barci učiť slovenské piesne, narážajú na odpor až do tej miery, že rodičia nepúšťajú svoje deti na vyučovanie.

Zo správania Rómov sa dá zistiť, aj to sami potvrdzujú, že pre nich je prejavom zbožnosti práve toto nie časté, zato pravidelné navštevovanie bohoslužieb. Sedliaci s tým majú bezprostredné a dlhé skúsenosti, na základe ktorých vyjadrujú pred farárom svoj názor, že Cigáni nikdy nebudú pobožnejší, nikdy pre nich nebudú kostolné obrady skutočne dôležité. Obe etniká sa navzájom poznajú aj z tohto hľadiska, predsa desaťročia si všímali vzťah jeden druhého napr. k práci, k rímskokatolíckej viere, videli seba v očiach druhého, a najmä vedeli o rozdieloch, o nikdy nemiznúcej, no rešpektovanej hraničnej čiare medzi nimi.

Zdá sa mi, že aj život tejto malej dediny ponúka ponaučenia majúce ozaj širokú platnosť. Aj takáto malá komunita žije jednak veľmi zložito štruktúrovaným vnútorným životom, jednak môže byť silovým polom spoločenských a kultúrnych vplyvov. (Barca je príkladom aj pre výzvu, ktorej čelí cirkev v mnohých regiónoch južného Slovenska, ale aj v iných krajinách: ako pristupovať k viere a náboženskej praxe Rómov, ktorí sa v týchto regiónoch usadili pred viac ako jedným storočím.)

V tomto prípade sa zdá, že cudzí farár zostáva viac cudzincom, než ako dokáže byť farárom. Je takmer beznádejné, aby sa dokázal zorientovať medzi viacnásobne zložitými miločiarmi situácie.

Dostal sa do slovenskej dediny, v ktorej podľa štatistík žije takmer 100 % obyvateľov maďarskej národnosti a iba znútra vidieť, že Maďari sú tu menšinou v menšine, pretože väčšinu tvoria Rómovia (s maďarským materinským jazykom). Popritom Cigáni hľadajú na sedliakov ako na určitý orientačný bod, a to aj v oblasti náboženstva. Role sú vo vnútri komunity rozdelené tak, že hmotná stránka viery, organizácia náboženského života patrí sedliakom, rovnako ako časté návštevy kostola.

Sedliaci sa, pokiaľ ide o spôsob praktizovania viery, socializovali v pomeroch, ktoré už patria do minulosti. Keď ešte tvorili životaschopnú komunitu, zvykli si na to, že ako religiózna dedina majú farára, kantora, že kostol je „ich“, že sa oň musia starať. Táto ich mentalita pretrvala dodnes, odmietajú, že by sa boli počas rokov socializmu stali nábožensky ľahostajnými, veď práve pre svoju vieru boli diskriminovaní. Navyše sú maďarskej národnosti, čo má v ľudovom náboženstve zvláštny význam. Napr. pri výbere pútnických miest bol donedávna citeľný vplyv toho, že obec patrila k jágerskej diecéze (organizované púte do Jágra, do pútnických obcí Mezőkövesd a Szentkút). Celkovo možno tvrdiť, že kontinuita náboženského života (aj keď so znakmi nastupujúcej bezobsažnosti) a maďarskej identity obyvateľstva nebola narušená ani počas rokov socializmu.

Zo správania sa súčasného farára však sedliaci vycítili, že na nich už nezáleží. Určite v tom zohráva úlohu aj fakt, že všetci patria k staršej generácii. Za socializmu bola táto obec odsúdená na zánik, bola zbavená aj administratívnej nezávislosti. Podobnú situáciu teraz s istým časovým posunom prežívajú obyvatelia v cirkvi. S vypätím zvyšku síl spoločenstva, so zapojením odídencov v roku 1999 vyriešili úplnú vnútornú rekonštrukciu kostola z vlastných zdrojov, zo zbierky. Počítali s tým, že pri obnove vonkajšieho plášťa im bude nápomocný farár, čo sa však dodnes nestalo. Postavil sa však jeden malý kostol v susednej Bátke, v obci s výraznou prevahou reformovaných.

2. fotografia Vysvätenie kostola sv. Jozefa v Bátke 21. júna 2008 (snímka autorky)

3. fotografia Čerstvo obnovený figiansky kostol v lete 2010 (snímka autorky)

Vo vedomí členov „zvyškovej“ komunity tieto javy nemôžu dostať iné vysvetlenie, než že boli opäť odsúdení na smrť. Ako ťažké protirečenie prežívajú aj to, že bohatstvo cirk-

vi pochádza z Barce (v chotári Barce sa nachádza cca 30 hektárov cirkevnej pôdy, ktorá sa prenajíma), no osoh z toho majú inde.

Cudzí farár sa dostal v Barci do „dvojitej prázdnoty“ v tom zmysle, že s tou časťou komunity, ktorá by vedela byť vďačná, ktorá by ocenila, že ho môže považovať za svojho farára, sa nezaobera; naopak tá časť, do formovania ktorej už roky vkladá mnoho energie, sa ani minimálne nenechá ním ovplyvňovať. Barca je popri vycibrenej, citlivej praxi spolunažívania jednotná aj v tom, a to platí pre Rómov i Nerómov, že farára nepovažuje za „svojho“, a to z rovnakých dôvodov: pretože nežije v obci, fara je prázdna.

Toto ponímanie však podľa môjho názoru v žiadnom prípade nemôžeme pripisovať strate viery. Dá sa skôr vysvetliť absenciou revitalizácie zbožnosti, prežívaním staršieho systému noriem.

Autor jednej novšej porovnávacej štúdie, zaoberajúcej sa situáciou v Maďarsku a na Slovensku, religiozitou ľudí v oboch krajinách, miestom náboženstva v ich živote, dospel k názoru, že skutočnosť nepotvrdila teórie o sekularizácii. „Zrejme bolo unáhlelé predpokladať, že k fungovaniu národnej a globálnej spoločnosti vôbec nie sú potrebné spoločné hodnoty. (...) Pokiaľ sú však určité spoločné hodnoty potrebné (...), potom ich presadenie nemožno očakávať od štátu, ktorý sa stáva hodnotovo neutrálnym (pretože sa redukuje na realizačný systém), ale na vykonanie tejto úlohy sú nutné iné spoločenské inštitúcie, medzi ktorými má náboženstvo výnimočné miesto. Teda náboženstvo má funkciu aj v makrosystéme spoločností. Ešte viac je tomu tak na úrovni jednotlivcov. V podmienkach moderného života sa totiž oslabuje úloha spoločnosti pri vymedzení možností a činov individua. Jednotlivec sa musí sám popasovať s protirečeniami medzi rôznymi priestormi a rolami svojho života. Musí si vybrať spomedzi protirečivých prínosov, a opierať sa pritom o vlastné hodnoty. Čiže rastie dôležitosť tých hodnôt a hodnotových systémov, ktoré nemožno odvodiť z racionality osožnosti, v neposlednom rade dôležitosť náboženstva pre jednotlivcov.“ (Tomka, M. 2007, 147. p.)

Miklós Tomka na základe dostupných merateľných údajov načrtol aj odtiene, rozdiely medzi oboma krajinami, no výsledkom jeho analýzy bolo, že ani v jednej krajine nie je úloha náboženstva zanedbateľná. „Súhrnom možno povedať, že náboženstvo v oboch krajinách v nezanedbateľnej miere ovplyvňuje myslenie, morálku, celkovú dispozíciu ľudí.“ (Tomka, M. 2007, 157. p.)

Aj tu vidieť, a zhruba načrtnuté skutočnosti to potvrdzujú, že úloha viery, ba ani cirkvi sa zo života ľudí nevytratila ani v Barci. Ako pre každý mikrosvet, aj pre Barcu platí, že tu existuje široká a rozmanitá paleta hodnotových systémov, mentalít a zvykov. Prvky z nej sa niekedy miešajú pre svoju silnú zakotvenosť, inokedy pre ich novátorský charakter, niekedy ako výsledok vnútorného vývoja, či naopak, ako výsledok vonkajších zásahov, a nech už tvoria štruktúru alebo len obrazec pozostávajúci z jednotlivých škvŕn, ich platnosť je obmedzená na „tu a teraz“, na daný priestor a okamih.

4. *fotografia* Niekedy úctu vzbudzujúca, dnes prázdna fara s kostolom (snímka autorky)

5. *fotografia* Južný pohľad na kostol, čakajúci na obnovu (snímka autorky)

Literatúra

- BALÁZS, Géza 2000. Normatúdatok és normaváltozások. In CSERI, Miklós – KÓSA, László – T. BERECKZI, Ibolya (eds.): *Parashti múlt és jelen az ezredfordulón*. Szentendre : Magyar Néprajzi Társaság – Szentendrei Szabadtéri Múzeum, s. 309 – 317.
- BÁLINT, Sándor 1944. Kultusznyomok Rozsnyó vidékén. In *Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből*. Budapest – Kassa : Veritas, s. 87 – 95.
- GECSE, Annabella 2006. A szorgalmas falutól a virtuális Baracáig. In *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, r. 8, č. 1, s. 77 – 110.
- GYURGYÍK, László 1991. Katolikus magyarok Szlovákiában. In *Regio*, r. 2, č. 3, s. 131 – 140.
- MOLNÁR, Imre 1991. Vallás és egyház a szlovákiai magyarság életében. In *Egyházforum* 15. 1991, r. 6, č. 3, s. 89 – 102; *Egyházforum* 16, r. 6, č. 4, s. 105 – 121.
- SALACZ, Gábor 1975. *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. München : Aurora Könyvek.
- TOMKA, Ferenc 1991. *Intézmény és karizma az egyházban. Vázlatok a katolikus egyház szociológiájához*. Budapest : Országos Lelkipásztori Intézet Katolikus Társadalomtudományi Akadémia.
- TOMKA, Miklós 1991. Magyar katolicizmus. Budapest : Országos Lelkipásztori Intézet Katolikus Társadalomtudományi Akadémia.
- TOMKA, Miklós 2007. Nemzeti és vallási identitás a 20. század végi Szlovákiában és Magyarországon. In ŠUTAJ, Štefan – SZARKA, László (eds.): *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. – 20. storočia – Regionális és nemzeti identitásformák a 18–20. századi magyar és szlovák történelemben*. Prešov : Universum, s. 146 – 162.

Dvojazyčnosť v obciach južného Slovenska

MARIANNA MRVA – TÍMEA SZILVÁSSY

Bilingualism in the Municipalities of Southern Slovakia

81` 246.2

811.511.141` 246.2

811.162.4` 246.2

81` 242

81` 244

Keywords: The practical state of bilingualism in Southern Slovakia in 2010. Slovak, Hungarian, partly Hungarian, exclusively Slovak voice and written communication in public life.

Úvod

Používanie jazykov národnostných menšín sa v posledných mesiacoch stalo vďaka politike často diskutovanou témou. Do centra pozornosti sa dostala predovšetkým maďarská menšina a ňou obývané regióny južného Slovenska. Niektorí účastníci diskusie hovorili o utláčaní Slovákov a slovenského jazyka, iní poukazovali na nevýhodnú pozíciu maďarského jazyka. Presvedčivo argumentovať sa však dá iba vtedy, ak sa opierame o overené údaje. Preto Fórum inštitút pre výskum menšín uskutočnil výskum dvojazyčnosti, presnejšie výskum používania maďarského jazyka v úradnom styku na južnom Slovensku pomocou aktivistov Študentskej siete. Spolupracovníci Študentskej siete od začiatku júna do polovice septembra 2010 navštívili obce, v ktorých podiel obyvateľov hlásiacich sa k maďarskej národnosti podľa výsledkov zo sčítania ľudu z r. 2001 presiahol 10 %, aby sme získali presný obraz o používaní maďarčiny v úradnom styku, ale aj o vizuálnej dvojazyčnosti. Popri získavaní údajov pomocou dotazníka bola totiž dôležitou súčasťou výskumu aj fotodokumentácia zachytávajúca vizuálnu dvojazyčnosť, teda jazyk nápisov na pamätných tabuliach, pamätníkoch, na tabuliach s názvami obcí a ulíc a jazyk ďalších upozorňujúcich nápisov. Táto dokumentácia už bola zverejnená na webovom sídle Fórum inštitútu pre výskum menšín, resp. na domovskej stránke Okrúhleho stola Maďarov na Slovensku.

Na dotazníkové otázky sme žiadali a zväčša aj dostávali odpovede od starostov, primátorov a iných kompetentných osôb.

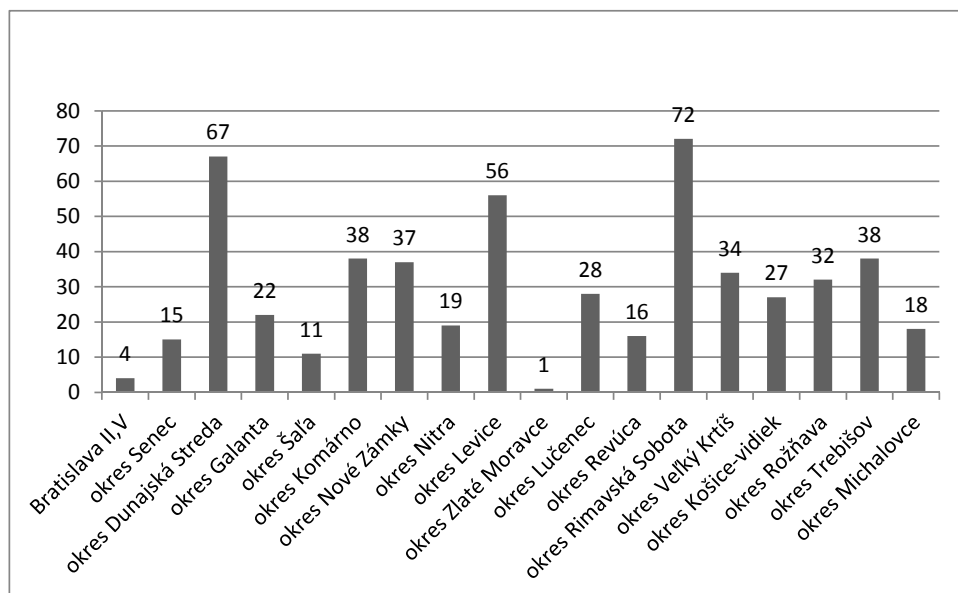
Sledovaná problematika má viacero dimenzií:

- jazyk tabúl a nápisov,
- jazyk používaný vo vzdelávacích inštitútoch a zdravotníckych zariadeniach,
- jazyk náboženského života a obradov,
- jazyk komunikácie samosprávy s obyvateľmi,
- jazyk komunikácie vo vnútri obecného úradu,
- jazyk informácií určených verejnosti,
- vykonávanie príslušnej legislatívy v praxi,
- názory kompetentných na predmetnú problematiku.

Na získanie uceleného obrazu o skutočnom stave vecí je potrebné preskúmať všetky uvedené dimenzie. Predtým však bude užitočné oboznámiť sa s niektorými všeobecnými charakteristikami obcí s maďarským obyvateľstvom.

Určenú 10-percentnú hranicu podielu maďarského obyvateľstva spĺňalo 530 obcí, pri analýze údajov sme pracovali s vyplnenými dotazníkmi z 535 obcí. Tieto sú nerovnomerne rozdelené medzi 19 okresmi. Kým v okrese Zlaté Moravce sa nachádza iba jedna obec zodpovedajúca kritériám výskumu, v Rimavskosobotskom okrese ich je až 72, čím predstavuje najľudnatejší okres z hľadiska maďarských obcí. Po ňom nasleduje Dunajskostredský a Levický okres so 67, resp. 56 obcami.

Graf č. 1 Lokality výskumu podľa okresov

Z 19 okresných sídiel podiel Maďarov presahuje 10 % v desiatich – v Senci, Dunajskej Strede, Galante, Šali, Komárne, Nových Zámkoch, Leviciach, Lučenci, Rimavskej Sobote a v Rožňave. V úradnom styku je zabezpečené používanie maďarského jazyka v siedmich okresných sídlach, v Šali, v Leviciach a v Lučenci podiel Maďarov totiž nedosahuje 20-percentnú hranicu.

Tabuľka č. 1 Podiel občanov maďarskej národnosti v okresných sídlach južného Slovenska podľa údajov sčítania obyvateľov v r. 2001 (www.portal.statistics.sk)

Sídlo okresu	Podiel Maďarov
Senec	22,0%
Dunajská Streda	79,7%
Galanta	36,8%
Šaľa	17,9%
Komárno	60,1%
Nové Zámky	27,5%
Levice	12,2%
Lučenec	13,1%
Rimavská Sobota	35,3%
Rožňava	26,8%

V 75 % obcí zahrnutých do výskumu tvoria Maďari väčšinu, v 93 % dosahuje podiel maďarského obyvateľstva 20-percentnú hranicu, rozhodujúcu z hľadiska výkonu zákona. Pokiaľ ide o veľkosť týchto sídiel, ide zväčša o malé obce; až 64 % z nich má do 1000 obyvateľov.

Väčšia pestrosť sa ukazuje pri roztriedení obcí podľa okresov. Obce s počtom obyvateľov do 500 sa koncentrujú najmä v okresoch Rimavská Sobota, Veľký Krtíš a Levice – v týchto troch okresoch sa nachádza 43 % malých obcí. Obce s obyvateľstvom nad 5000 sú zväčša v okresoch Dunajská Streda, Komárno a Nové Zámky; ich podiel je tak tiež 43 %.

Tabuľka č. 2 Veľkosť sídiel

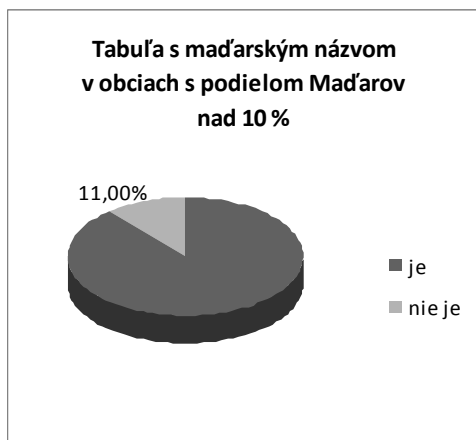
Počet obyvateľov	%
0–500	36,0%
501–1000	28,7%
1001–2000	20,8%
2001–3000	6,4%
3001–4000	2,6%
4001–5000	0,4%
nad 5001	5,2%

Ak budeme mať ďalej na pamäti, že predmetom výskumu sú predovšetkým malé obce s väčšinovým maďarským obyvateľstvom, ľahšie sa nám niektoré otázky ozrejmia, iným sa budeme skôr diviť.

Tabule a nápisy

Dosiahnutie 20-percentného podielu menšinového obyvateľstva pre samosprávy podľa platnej legislatívy znamená povinnosť zabezpečiť podmienky na používanie menšinových jazykov. O tejto povinnosti nevie každý desiaty respondent – teda starosta (primátor) či zamestnanec obecného (mestského) úradu. Z legislatívy vyplýva aj povinnosť označenia takýchto sídiel maďarským názvom. Dopravné značky s označením obce v maďarskom jazyku sú v obciach s vyše 20-percentným podielom maďarského obyvateľstva umiestnené skoro v 94 % obcí, v 6 % chýbajú. Obce, na ktoré sa vzťahuje povinnosť umiestniť tabule s maďarským názvom, sú uvedené v zozname tvoriacom prílohu k zákonu č. 191/1994 Z. z.¹, vychádzajúceho z údajov sčítania obyvateľov v r. 1991. Vďaka tomu je možné vidieť tabule aj na začiatku, aj konci obcí, v ktorých podiel maďarského obyvateľstva už nedosahuje 20 %.

Graf č. 2 Tabuľa s maďarským názvom obce – 10 %-ný podiel Maďarov na obyvateľstve

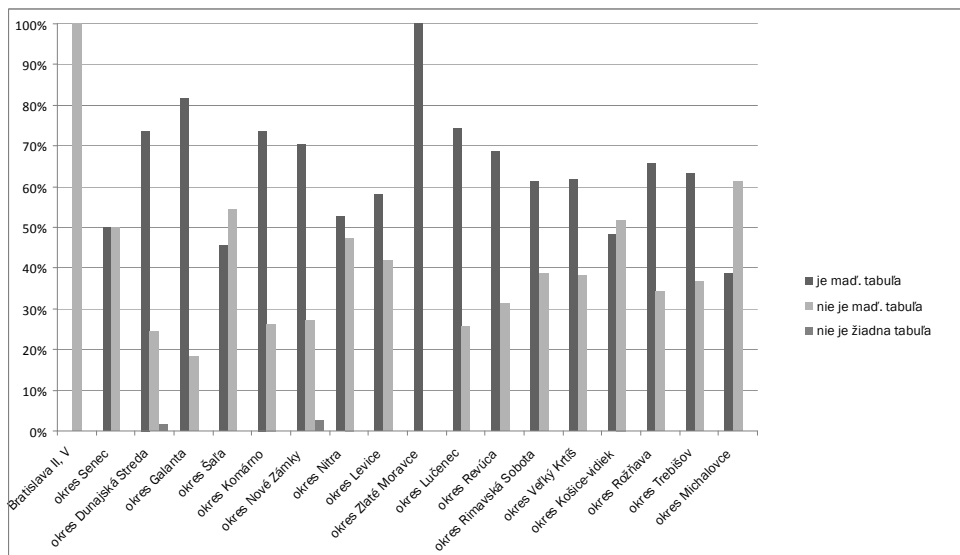
Graf č. 3 Tabuľa s maďarským názvom obce – 20 %-ný podiel Maďarov na obyvateľstve

1. Zoznam označení obcí v jazykoch národnostných menšín podľa okresov. Príloha zákona Národnej rady Slovenskej republiky č. 191/1994 Z. z.

Takmer všetky obce umiestňujú okrem týchto tabúl aj tabule uvítacie. Vo viac ako treťine obcí na týchto tabuliach už chýba maďarský text, v bratislavských okresoch, v Seneckom okrese, v okrese Košice-vidiek a Michalovce tento podiel presahuje 50 %.

Graf č. 4 Maďarský nápis na uvítacích tabuliach podľa okresov

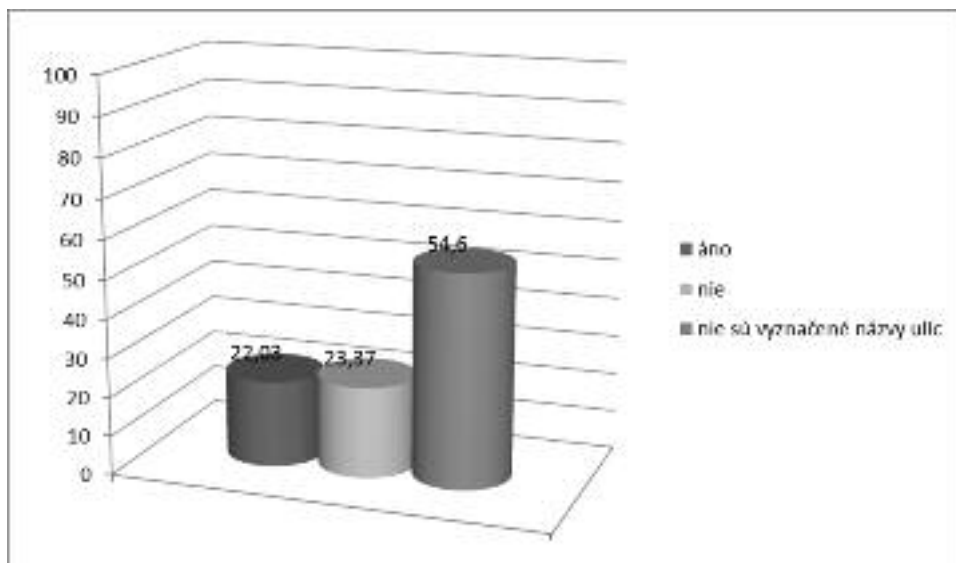
V 33 % sledovaných obcí sa už raz alebo aj viackrát stalo, že maďarský nápis na oficiálnych či uvítacích tabuliach bol poškodený. Najviac takýchto negatívnych skúseností majú obce v Dunajskostredskom, Rimavskosobotskom a Levickom okrese.

Tabuľka č. 3 Stalo sa, že bol poškodený maďarský nápis na oficiálnej a/alebo na uvítacej tabuli?

Stalo sa	33,3%
Nestalo sa/nevie	66,7%

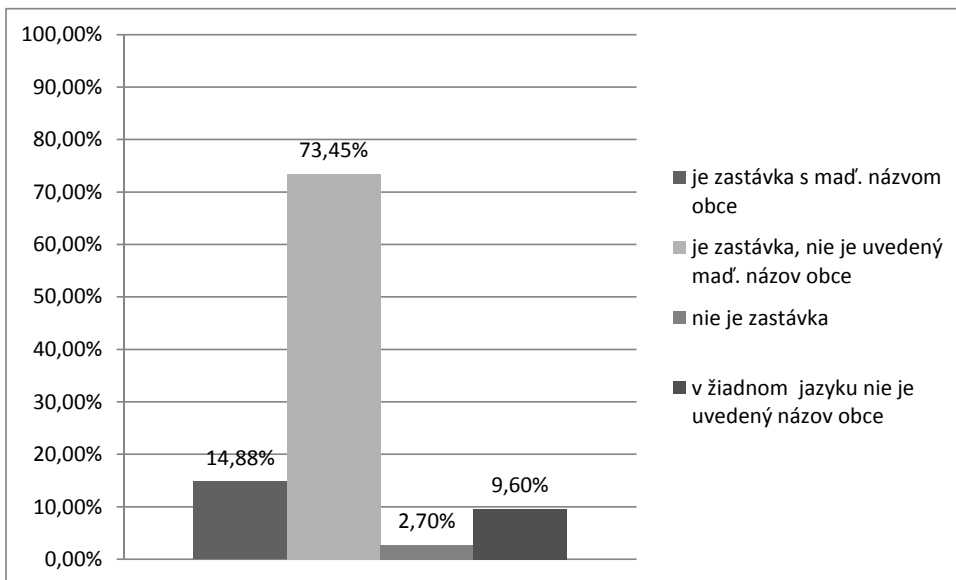
Na budovách obecných úradov je v 76 % obcí umiestnený názov úradu i obce v maďarskom jazyku. Vo zvyšných 24 % prípadov buď chýba názov úradu i obce (10 %), je uvedený iba názov úradu (12 %), resp. v maďarskom jazyku je uvedený iba názov obce (1 %). Označenia ulíc chýbajú vo viac ako polovici sledovaných obcí; tam kde sa označenia nachádzajú, iba v 48 % prípadov sú uvedené aj v maďarskom jazyku. Vo viacerých obciach vidno hybridné riešenia (napr. *Bratislavai út*); v 13 obciach starosta alebo zamestnanec obecného úradu povedal, že ak sa v názve ulice nachádza názov iného sídla, tak ten sa v maďarskom jazyku vôbec neuvádza alebo nie vždy.

Graf č. 5 Názvy ulíc v maďarskom jazyku

Horšia je situácia v prípade označení autobusových a železničných zastávok. Takmer v troch štvrtinách z 535 sledovaných obcí je na zastávke autobusov iba označenie so slovenským názvom obce, v prípade železničných zastávok presahuje tento podiel 90 %.

Graf č. 6 Názvy obcí na zastávkach autobusov

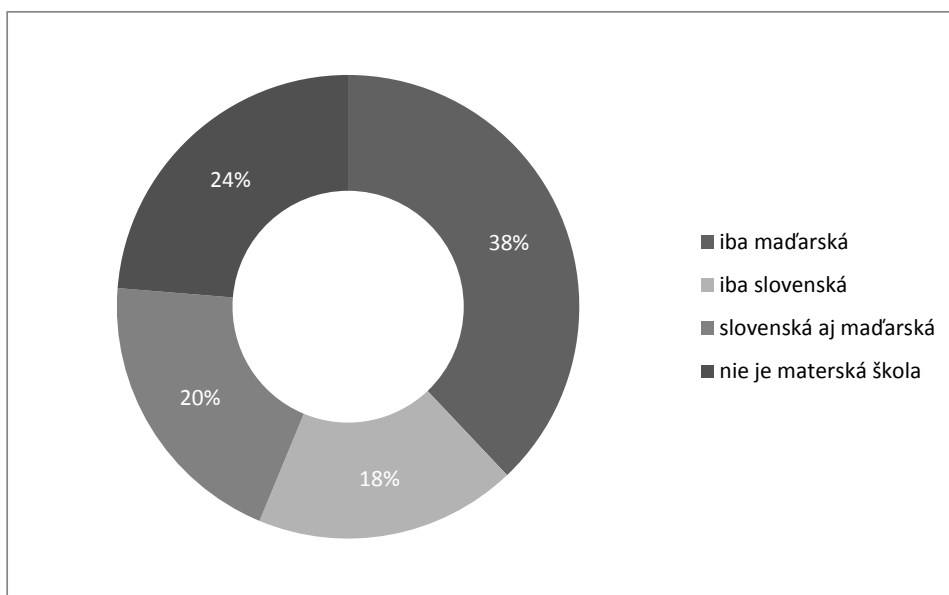
Ako to vyplýva z uvedených údajov, obce nie sú dôsledné, pokiaľ ide o jazyk rôznych tabúľ. Ak si vezmeme iba tie tabule, ktoré sú najviac „na očiach“, a teda ťažko si ich

nevšimnúť (tabule s označením obce, uvítacie tabule, označenie ulíc), iba v 14 % obcí sú nápisy na všetkých troch typoch tabúl aj v maďarskom jazyku. Ak k tomu pridáme aj označenie zastávok autobusov, tento podiel klesne na 2,2 % – iba v 12 obciach sú nápisy na všetkých tabuliach aj v maďarskom jazyku.

Vzdelávacie inštitúty a zdravotnícke zariadenia

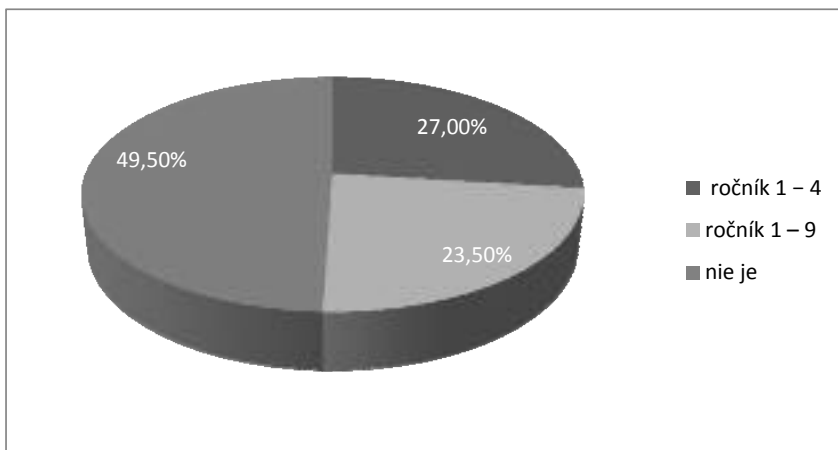
V troch štvrtinách skúmaných obcí sa nachádza materská škola. Vo väčšine prípadov ide o materskú školu s výchovným jazykom maďarským. Slovenská i maďarská materská škola je v každej piatej obci.

Graf č. 7 Materská škola v obciach

Základnú školu má približne polovica obcí, t. j. 270. Z toho 53,3 % škôl má ročníky 1. – 4., v 46,6 % sú školy plne organizované s 9 ročníkmi. Znamená to, že iba v necelých štvrtine sledovaných obcí (23,5 %) majú deti možnosť ukončiť základné vzdelanie v maďarskom jazyku priamo v obci. Stredná škola s maďarským vyučovacím jazykom je v 4,7 % obcí.

Graf č. 8 Základná škola s maď. vyučovacím jazykom v obciach

Pokiaľ ide o zdravotnícke zariadenia, v 18,5 % obcí, teda z celkového počtu 535 v 99 obciach je aspoň jedna ambulancia, nemocnica či lekáreň. Najčastejšie ide o všeobecného lekára (v tretine obcí). Menej než štvrtina obcí má detského lekára a zubnú ambulanciu, v každej piatej obci je lekáreň.

Tabuľka č. 4 Percentuálny podiel obcí, v ktorých sa nachádzajú nasledovné zdravotnícke zariadenia

Všeobecný lekár	32,5
Odborný lekár	13,1
Detský lekár	23,6
Zubný lekár	22,4
Zdravotné stredisko	14,0
Nemocnica	3,0
Lekáreň	20,9

V miestnych zdravotníckych zariadeniach sa komunikácia zvyčajne uskutočňuje v jazyku klienta. Priemerne v troch štvrtinách zariadení sa klienti dohovoria v maďarskom jazyku. Väčšina tých obcí, v ktorých personál zdravotníckych zariadení neovláda menšinový jazyk, sa nachádza v bratislavských okresoch, v Rožňavskom, Nitrianskom okrese a v okrese Košice-vidiek.

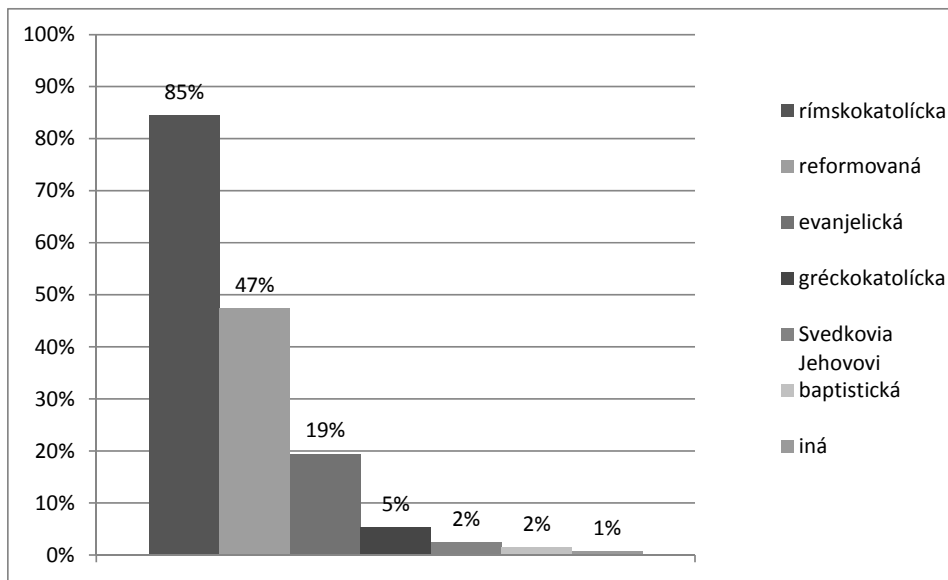
Tabuľka č. 5 Dorozumievací jazyk v zdravotníckych zariadeniach (%)

	Len po slovensky alebo skôr po slovensky	Skôr po maďarsky	Podľa jazyka klienta
Všeobecný lekár	11,5	20,1	56,9
Odborný lekár	12,9	21,4	54,3
Detský lekár	13,5	20,6	56,3
Zubný lekár	17,5	22,5	52,5
Zdravotné stredisko	5,3	21,3	61,3
Nemocnica	12,5	12,5	62,5
Lekáreň	16,1	17,0	58,9

Jazyk náboženského života a obradov

Podľa údajov zo sčítania ľudu v r. 2001 88 % obyvateľstva južných okresov je členom niektorej z cirkví. Z nich 68 % sa hlási k rímskokatolíckej, 7,3 % k evanjelickej, 6,2 % k reformovanej, 2,2 % ku gréckokatolíckej cirkvi.² V 97 % sledovaných obcí existuje nejaký organizovaný náboženský život, uskutočňujú sa obrady. Rímskokatolícki veriaci vo veľkej väčšine obcí (85 %) môžu navštevovať obrady v mieste. Pokiaľ ide o reformovanú cirkev, aj keď sa k nej hlási iba 6,2 % obyvateľov južných okresov, až v 47 % obcí sa konajú obrady tejto cirkvi. Ide zrejme o síce malú, ale o to aktívnejšiu skupinu veriacich. Táto charakteristika platí aj pre evanjelikov – skoro v každej piatej obci sa konajú obrady evanjelickej cirkvi napriek tomu, že sa k nej hlási iba 7,3 % obyvateľstva.

Graf č. 9 Jazyk náboženského života/obradov v obciach

2. www.portal.statistics.sk

Dôležitým faktorom je jazyk daných obradov. Pri skúmaní tejto otázky môže byť zaujímavé porovnanie náboženskej príslušnosti obyvateľstva celého Slovenska s obyvateľstvom južného Slovenska. Pri zohľadnení štyroch najrozšírenejších náboženstiev vidíme, že počet rímskokatolíckych veriacich je na južnom Slovensku rovnaký, ako je celoslovenský priemer. V prípade protestantov je už situácia výrazne odlišná. Počet príslušníkov reformovanej cirkvi je na juhu oveľa vyšší a aj počet evanjelikov je nad celoštátnym priemerom. U gréckokatolíkov je to opačne, ich počet na juhu zaostáva za celoslovenským priemerom.

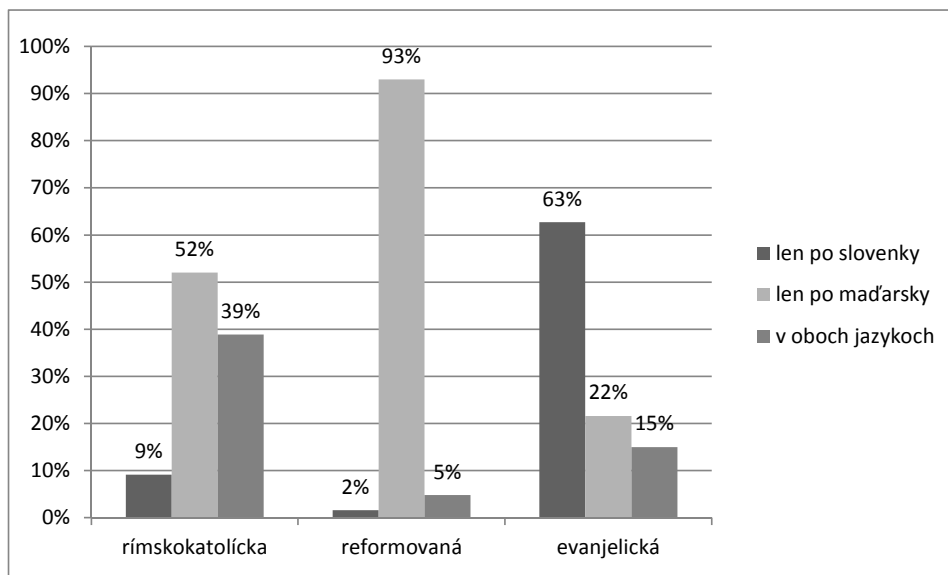
Tabuľka č. 6 Porovnanie južného Slovenska s celým Slovenskom z hľadiska konfesionalnej príslušnosti obyvateľstva (%)

	južné Slovensko	Slovensko
Rímskokatolíci	68,0	68,0
Reformovaní	6,2	2,0
Evanjelici	7,3	6,9
Grékokatolíci	2,2	4,1

V zrkadle týchto údajov preskúmame jazyk náboženských obradov podľa cirkví. Obrady pre veriacich rímskokatolíckej cirkvi sa konajú zväčša v maďarskom jazyku (52 %), alebo sú v danej obci slovenské i maďarské obrady (39 %). Ak rozdelíme obce s väčšinovým maďarským a slovenským obyvateľstvom, dostaneme tieto údaje: Tam kde tvoria väčšinu Maďari, rímskokatolícke obrady sa uskutočňujú v maďarskom jazyku, v 29 % prípadov v oboch jazykoch. Ak sú vo väčšine Slováci, v 12 % obcí sú obrady iba v maďarskom jazyku, v 71 % obcí v maďarskom i slovenskom jazyku.

Obrady reformovanej cirkvi sú skôr maďarské, evanjelickej cirkvi skôr slovenské. V prípade reformovanej cirkvi to nie je prekvapujúce, na južnom Slovensku je predsa počet jej veriacich oveľa vyšší, než je celoslovenský priemer. Podľa štatistík je v týchto regiónoch aj viac evanjelikov, obrady sa napriek tomu uskutočňujú skôr iba v slovenskom jazyku. Vychádzajúc z tohto a z dvoch predošlých príkladov – teda z toho, že kde žijú maďarskí katolíci, vo väčšine prípadov sú aj maďarské obrady, resp. nakoľko reformovaní sú zväčša Maďari, aj obrady sú prevažne maďarské – môžeme predpokladať, že vysoký počet evanjelikov na južnom Slovensku nevyplyva z vyššieho počtu maďarských veriacich, ale z toho, že v týchto regiónoch sa nadpriemerný počet Slovákov hlási k evanjelickej cirkvi. Celkovo môžeme konštatovať, že zo skúmaných oblastí práve oblasť cirkevných obradov je tá, pre ktorú je typické používanie materinského jazyka Maďarov.

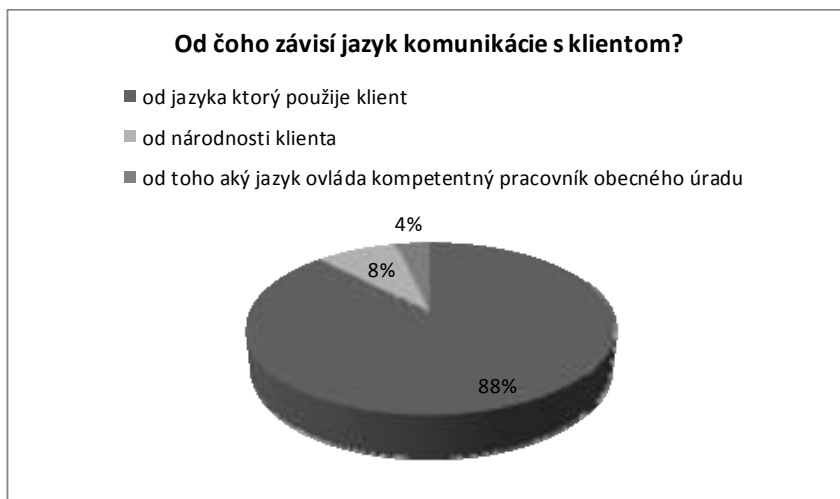
Graf č. 10 Jazyk obradov podľa cirkvi

Komunikácia samosprávy s obyvateľmi obcí

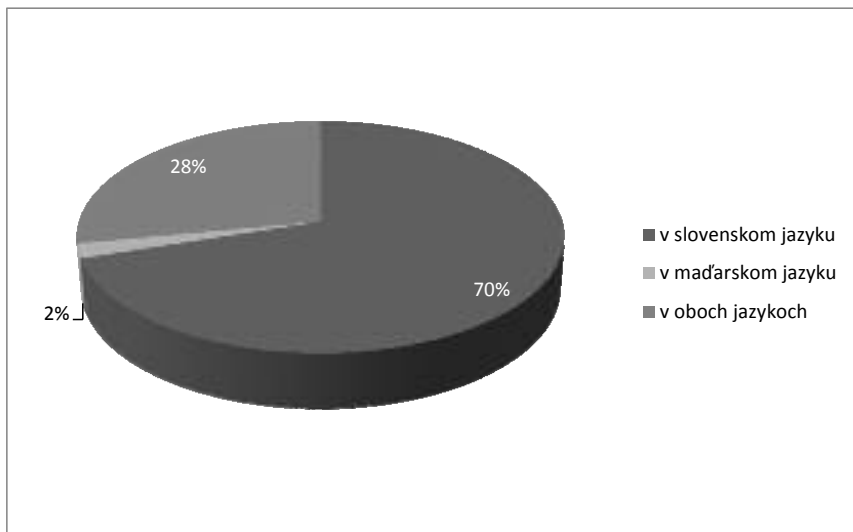
Výsledky výskumu potvrdzujú, že pre ústnu komunikáciu samosprávnych úradov s obyvateľmi v obciach s maďarským obyvateľstvom je charakteristické používanie maďarčiny: Bolo o tom presvedčených 87,9 % starostov. Túto ich odpoveď potvrdzuje ďalšia otázka zameraná na to, od čoho jazyk komunikácie závisí. V 88 % úradov jazykom komunikácie je ten, ktorým sa klient ozve.

Graf č. 11 Ústna komunikácia obecného úradu s obyvateľstvom

Už menej jednoznačná je situácia pri písomnom styku. Z odpovedí starostov vyplýva, že 70 % úradov dostáva podania iba v slovenčine, 28 % v slovenčine aj v maďarčine a iba k necelým 2 % úradov prichádza väčšina podaní napísaných po maďarsky. 72 % úradov odpovedá na podania v slovenskom jazyku, zvyšných 28 % sa prispôsobuje jazyku podania.

Graf č. 12 Obecné úrady podľa toho, v akom jazyku dostávajú podania

Tento pomer sa nelíši ani podľa veľkosti sídiel. Isté rozdiely sú však badateľné podľa okresov. 40 % úradov prijímalo podania v maďarskom i slovenskom jazyku v týchto okresoch: v okrese Trebišov (47 %), v okrese Dunajská Streda (40,9 %), v okrese Galanta (40,9 %) a v okrese Komárno (63 %).

Vnútrotná komunikácia na samosprávnych úradoch

V 22 % samospráv sa pripravujú písomné podklady na rokovanie obecného zastupiteľstva aj v maďarskom jazyku. Všeobecne záväzné nariadenia uverejňujú aj v maďarskom jazyku iba v 15 % obcí.

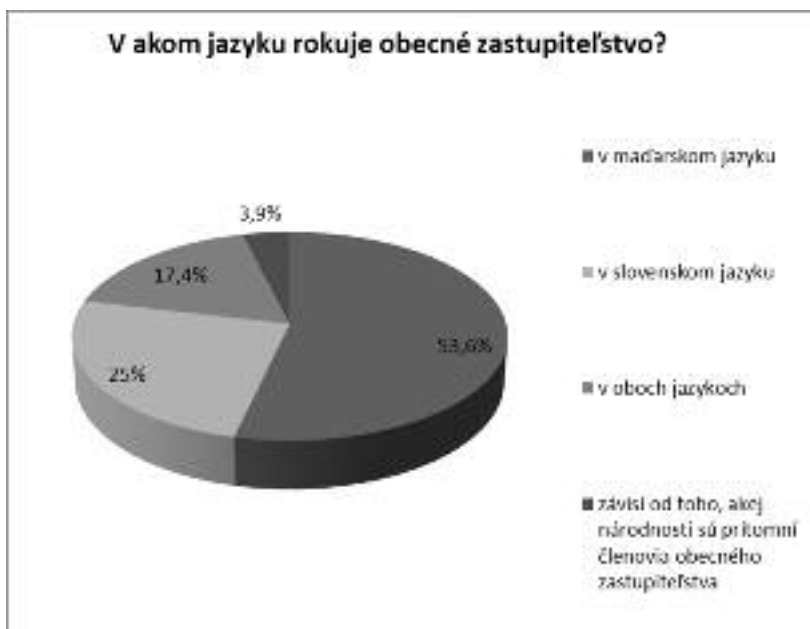
Zaužívaná prax je závislá od toho, v ktorom okrese sa obec nachádza. V niektorých okresoch podiel zastupiteľských zborov dostávajúcich písomnosti aj v maďarčine dosahuje 40 %, čo je v porovnaní s 22-percentným celoštátnym priemerom vysoký podiel. S takýmito podielmi sa môžu pýšiť tri okresy: Komárňanský (44,7 %), Dunajskostredský (46,9 %) a Trebišovský (39,5 %).

Podiel obcí, v ktorých sa zverejňujú všeobecne záväzné nariadenia v maďarskom jazyku, dosahuje 30 % v dvoch okresoch: v okrese Dunajská Streda a Trebišov.

Graf č. 13 Jazyk, v ktorom sa vyhotovujú podkladové materiály na rokovanie zastupiteľstva

Graf č. 14 Jazyk zasadnutí zastupiteľstva

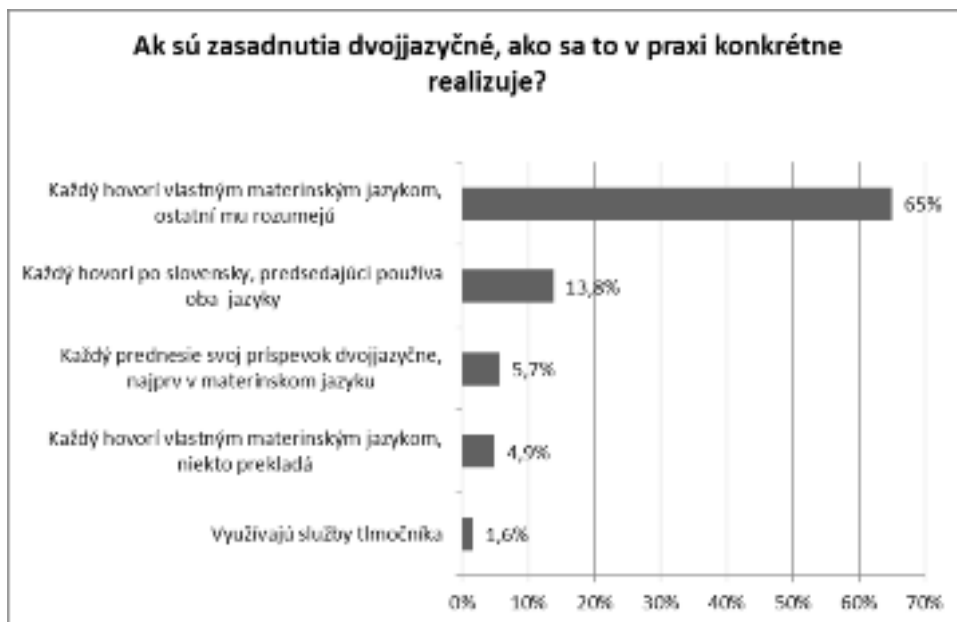

Pri skúmaní jazyka zasadnutí obecných zastupiteľstiev nás zaujímalo, čo konkrétne znamená, ak sú zasadnutia dvojazyčné. Je dôležité poznamenať, že zasadnutia prebiehajú v oboch jazykoch v 17,4 % obcí, čo v absolútnych číslach predstavuje 93 obcí.

Časť respondentov odpovedala v tom zmysle, že každý hovorí vlastným materinským jazykom a vzájomne si rozumejú. Je málo takých obcí, kde by siahali počas zasadnutí

po nejakej forme tlmočenia. Zväčša ide o improvizované preklady, keď sám diskutujúci prednesie svoj prejav v oboch jazykoch. Podľa 13,8 % respondentov na zasadnutiach hovorí každý po slovensky, predsedajúci informuje v oboch jazykoch.

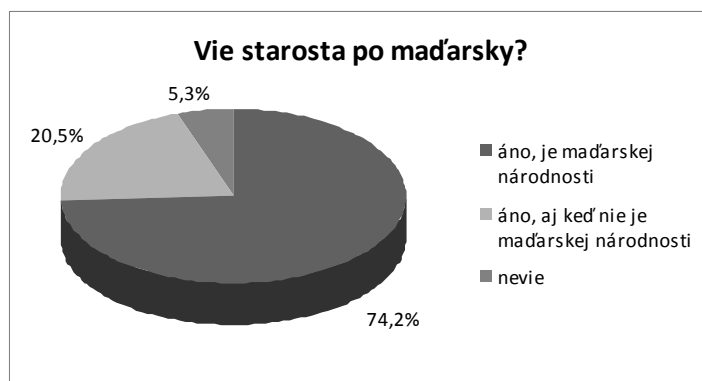
Graf č. 15 Dvojazyčnosť zasadnutí zastupiteľstva v praxi

Pri skúmaní obecných zastupiteľstiev je na mieste otázka, či sa zmenila etnická skladba samosprávy po posledných voľbách, a pokiaľ áno, v prospech ktorej národnosti. Údaje naznačujú, že výraznejšia zmena v tejto oblasti nenastala. Približne v rovnakom počte obcí rástol podiel slovenských (8,7 %), resp. maďarských (9,4 %) poslancov.

Vo vyše 90 % obcí starosta ovláda maďarský jazyk, v 74,2 % je starosta maďarskej národnosti, kým v 20,5 % obcí sa síce starosta nehlási k maďarskej národnosti, ale ovláda maďarský jazyk.

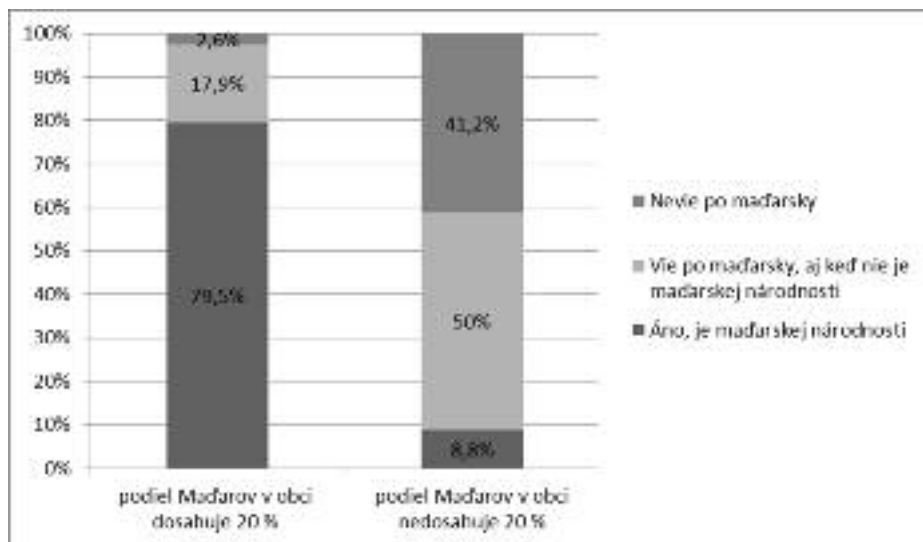
Graf č. 16 Starostova znalosť maďarského jazyka

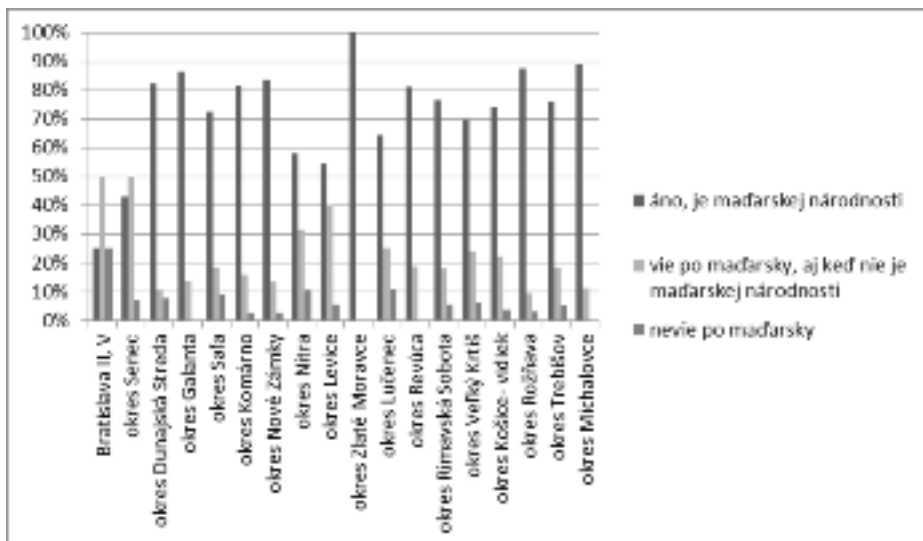
Nasledujúce grafy poskytujú ešte konkrétnejšie informácie. Môžeme si všimnúť, že v obciach, v ktorých dosahuje podiel obyvateľov maďarskej národnosti zákonných 20 %, sú starostovia vo väčšine prípadov Maďari. V takýchto obciach je veľmi málo takých starostov, ktorí neovládajú maďarský jazyk – na čele iba necelých 3 % obcí stojí starosta neovládajúci maďarčinu.

Odlišná je situácia v obciach, kde podiel maďarských obyvateľov nedosahuje 20 %. Tu iba v 10 % obcí je maďarský starosta, v 50 % síce nie je maďarskej národnosti, ale lepšie či horšie sa po maďarsky dohovoria.

Graf č. 17 Starostova znalosť maďarského jazyka podľa podielu obyvateľov maď. národnosti v obci

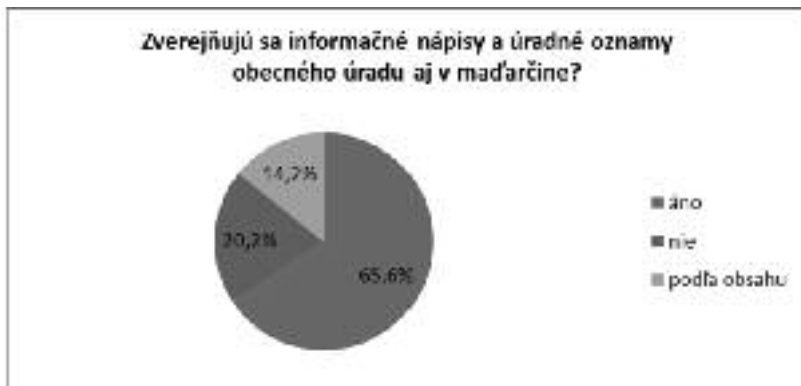
Graf č. 18 Starostova znalosť maďarského jazyka podľa okresov

Jazyk informácií

V 65,6 % skúmaných obcí sú informačné nápisy a úradné oznamy obecného úradu dvojazyčné. V 20,2 % obcí nápisy a oznamy v maďarskom jazyku úplne chýbajú, v 14,2 % obcí sa do menšinového jazyka prekladajú čiastočne, podľa toho, aký je ich obsah.

Graf č. 19 Jazyk informačných nápisov

Na našu otázku, ktoré informácie sa dostanú k občanom iba v slovenskom jazyku, starostovia spomenuli najmä informácie o voľbách, všeobecne záväzné nariadenia, tlačíva na zaplatenie daní, oznámenia o verejnom obstarávaní či rôzne pozvánky.

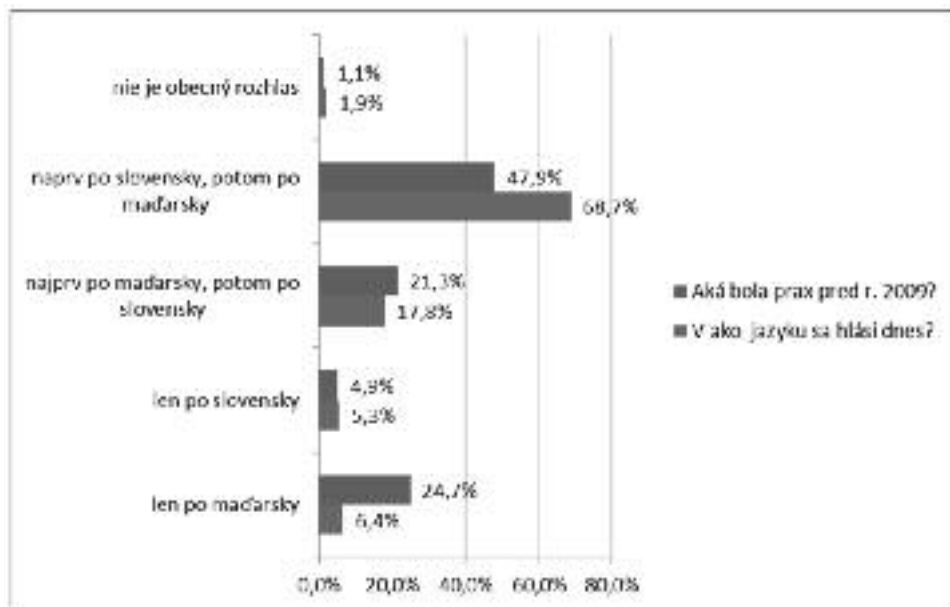
V obciach má stále významnú úlohu miestny rozhlas. Podľa výsledkov výskumu v 69 % obcí oznamy v miestnom rozhlase odznejú najprv v slovenskom, následne v maďarskom jazyku. V 18 % obcí je postup opačný – hlási sa najprv po maďarsky, potom po slovensky. V polovici zostávajúcich obcí sa hlási len po slovensky, v polovici len po maďarsky (po 5 %).

Výsledky nám odzrkadľujú aktuálnu situáciu. Táto problematika je však hodná výskumu aj v dlhšom časovom horizonte, nakoľko prax môžu ovplyvniť aj rôzne zákony či vyhlášky. V tomto konkrétnom prípade je to novelizácia zákona o štátnom jazyku z r. 2009, ktorá regulovala jazyk, poradie jazykov miestneho rozhlasu. Vo výskume sme sa snažili aj o zmapovanie vplyvu tohto zákona. Získané údaje poukazujú na zmenu praxe obcí:

Tabuľka č. 7 Jazyk hlásenia v miestnom rozhlase – porovnanie situácie pred r. 2009 a dnes

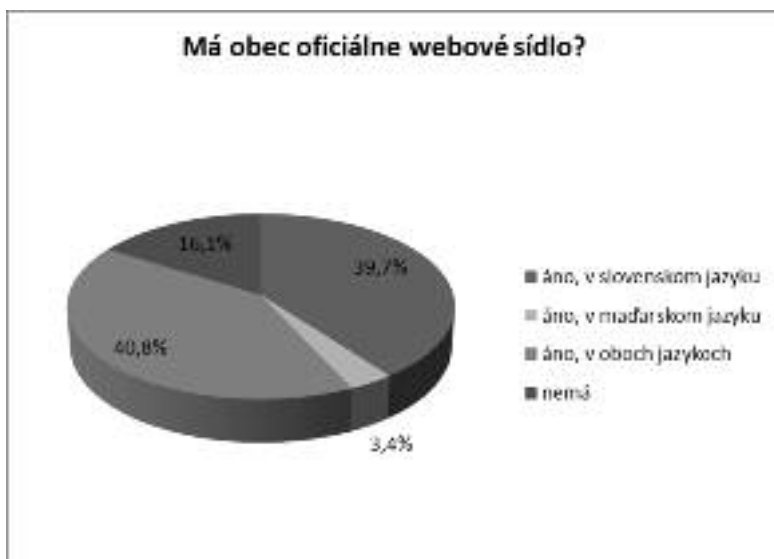
	V akom jazyku hlási dnes?	Aká bola prax pred r. 2009?	Rozdiel
Len po maďarsky	6,4	24,7	-18,3
Len po slovensky	5,3	4,9	+0,4
Najprv po maďarsky, potom po slovensky	17,8	21,3	-3,5
Najprv po slovensky, potom po maďarsky	68,7	47,9	+20,8
Nie je obecný rozhlas	1,9	1,1	+0,8

Graf č. 20 Jazyk hlásenia v miestnom rozhlas pred r. 2009 a dnes – grafické porovnanie

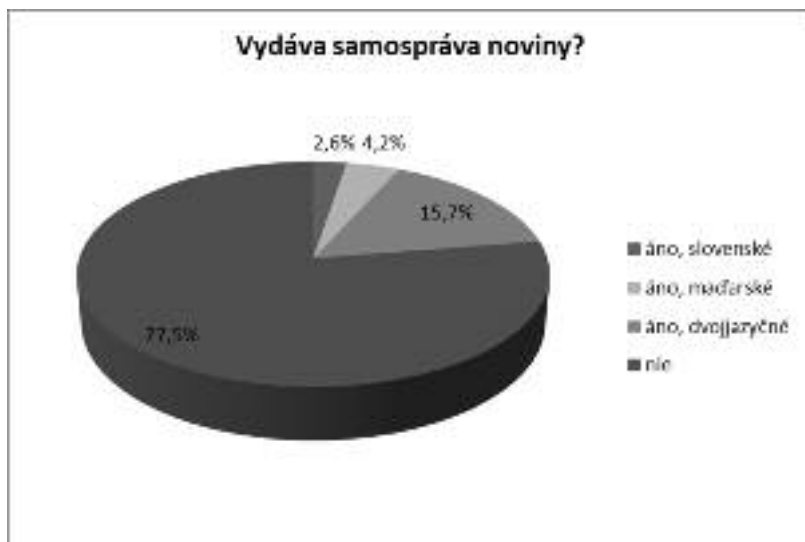

Sledujúc informovanie obyvateľov obcí, nemožno obísť ani iné médiá – popri miestnom rozhlas sú prostriedkami informovania aj webové sídla obcí a obecné noviny.

Graf č. 21 Jazyk webového sídla obce

Graf č. 22 Jazyk miestnych novín

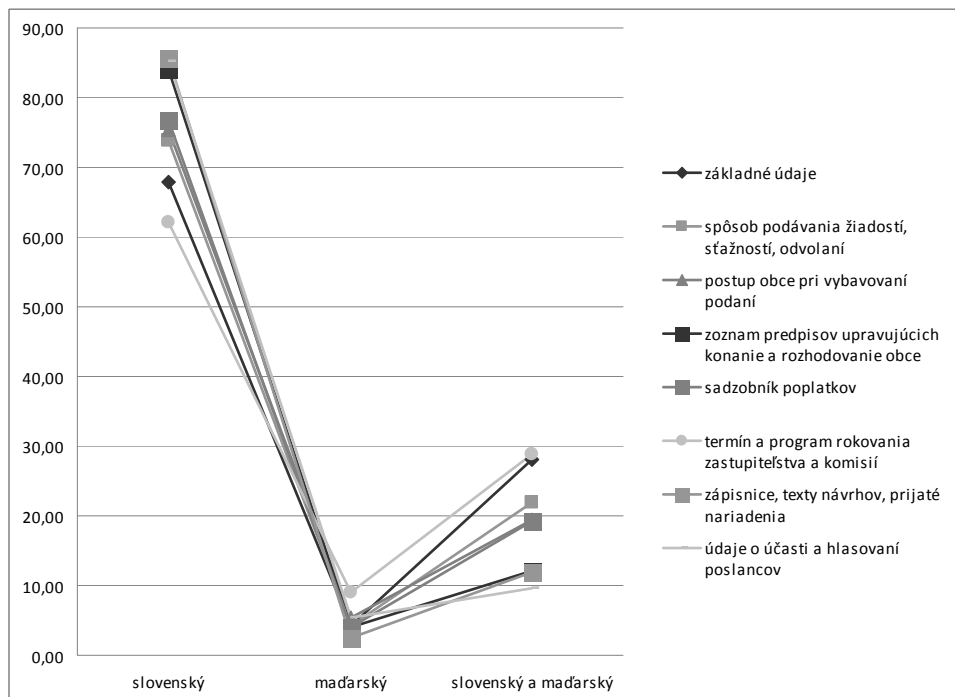
Uvedené údaje svedčia nielen o používaní jazykov, ale aj o možnostiach samospráv v tejto oblasti. Musíme mať na pamäti, že vo väčšine prípadov ide o malé obce s nízkym rozpočtom. Tam, kde sa obecné noviny vydávajú, vo vyše dvoch tretinách prípadov (69,7 %), ide o noviny dvojjazyčné; 18,5 % samospráv vydáva noviny iba v maďarskom jazyku, 11,8 % iba v slovenskom jazyku.

Implementácia zákonov

V zmysle § 6 zákona č. 211/2000 Z. z. o slobodnom prístupe k informáciám niektoré informácie sú samosprávy povinné zverejňovať aj v menšinovom jazyku. Ako sa táto zákonná povinnosť realizuje v praxi? V rámci výskumu sme sa pýtali na jazyk zverejňovania ôsmich typov informácií:

- základné údaje o obecnom úrade, kompetencie, organizačná štruktúra,
- miesto, čas a spôsob, akým možno získavať informácie; informácie o tom, kde možno podať žiadosť, návrh, podnet, sťažnosť alebo iné podania,
- postup, ktorý musí obec dodržiavať pri vybavovaní všetkých žiadostí, návrhov a iných podaní, vrátane príslušných lehôt, ktoré je nutné dodržať,
- prehľad predpisov, pokynov, inštrukcií, podľa ktorých obec koná a rozhoduje alebo ktoré upravujú práva a povinnosti fyzických osôb a právnických osôb vo vzťahu k obci,
- sadzobník poplatkov, ktoré obec vyberá za správne úkony,
- termín a program rokovania obecného zastupiteľstva a komisií,
- zápisnice z rokovaní, texty predložených návrhov, texty prijatých nariadení,
- účasť a výsledky hlasovaní na zasadnutiach zastupiteľstva.

Graf č. 23 Jazyk, v ktorom sa zverejňujú povinné informácie podľa § 6 zákona č. 211/2000 Z. z. o slobode informácií

Získané údaje svedčia o tom, že veľká časť informácií sa k obyvateľom dostane iba v slovenskom jazyku. Sumarizujúc výsledky: 76,3 % samospráv zverejňuje informácie iba v slovenskom jazyku, 4,8 % iba v maďarskom jazyku, 18,9 % samospráv zverejňuje informácie v oboch jazykoch.

Podľa okresov vyzerá implementácia zákona nasledovne: Zverejňovanie údajov dvojazyčne je najlepšie zabezpečené v okrese Galanta, Michalovce, Komárno a Dunajská Streda.

Tabuľka č. 8 Jazyk, v ktorom sa zverejňujú povinné informácie podľa § 6 zákona č. 211/2000 Z. z. o slobode informácií – detailné údaje (%)

Základné údaje, kompetencie, organizačná štruktúra	
Len po slovensky	67,8
Len po maďarsky	4,2
V oboch jazykoch	28,0
Spôsob podania žiadostí, sťažností, odvolaní, lehoty na vybavenie	
Len po slovensky	73,8
Len po maďarsky	4,3
V oboch jazykoch	21,9

Postup, ktorý obec musí dodržať pri vybavovaní podaní	
Len po slovensky	75,3
Len po maďarsky	5,3
V oboch jazykoch	19,4
Prehľad predpisov, podľa ktorých obec koná a rozhoduje	
Len po slovensky	84,1
Len po maďarsky	4,0
V oboch jazykoch	12,2
Sadzobník poplatkov	
Len po slovensky	76,7
Len po maďarsky	4,0
V oboch jazykoch	19,3
Termín a program rokovania obecného zastupiteľstva a komisíí	
Len po slovensky	62,1
Len po maďarsky	9,1
V oboch jazykoch	28,8
Zápisnice, texty predložených návrhov a prijatých nariadení	
Len po slovensky	85,5
Len po maďarsky	2,5
V oboch jazykoch	12,0
Účasť poslancov a výsledky hlasovania	
Len po slovensky	85,1
Len po maďarsky	5,3
V oboch jazykoch	9,6

Názory, pozadie

Prostredníctvom výskumu sme sa snažili dozvedieť čo najviac aj o tom, ako starostovia a primátori uvažujú o používaní jazykov, aké sú ich skúsenosti, ako riešia problémy v každodennom živote, aké majú pripomienky k celej problematike.

Vyššie polovica (64,2 %) starostov a úradníkov bola toho názoru, že v oblasti používania jazykov nie sú problémy. Pozitívne sa vyjadrili o slovensko-maďarských vzťahoch, väčšina starostov sa domnievala, že ak by sa nejaké problémy vyskytli, dokázali by ich vyriešiť. Súdržnosť miestnej komunity, ťaživosť iných starostí potláča jazykové problémy do úzadia.

„....nie sú problémy, ak by boli, už by sme ich boli vyriešili...“

„....tu nemáme problémy s dvojajazyčnosťou...“

„....úrad zvládne jazykové problémy...“

„....každý používa vlastný jazyk...“

„....nie sú charakteristické jazykové konflikty...“

„....je málo pracovných príležitostí a peňazí, problémom je chudoba, nie národnosť...“

„....miestni ľudia preberajú problémy od veľkej politiky...“

Samozrejme, spolužitie prináša so sebou aj starosti. Často spomínaným problémom je slabá znalosť maďarskej terminológie, resp. nedostatok času a financií na preklady. Potvrdzuje to fakt, že v 90 % obcí sa na preklady nevynakladajú žiadne peniaze. Nedostatočná znalosť terminológie sa preukázala aj pri vyplňovaní dotazníka, keď anketári museli niektoré, najmä v správnom konaní používané termíny prečítať aj v slovenčine, nakoľko starosta nevedel, na čo sa daný termín vzťahuje.

„...slovensky píšeme, maďarsky vybavujeme...”

„...úrad je primálny, niet času ani peňazí na to, aby stále prekladali 8 – 10 strán...”

„...bolo by dobré, keby Gramma³ kontinuálne prekladala, pretože tu v mieste na to nie sú kapacity...”

„...úradné spisy nestačia vyhotovovať dvojazyčne, inak každý hovorí, ako sa mu chce...”

„...prekladanie do maďarčiny je ťažké a náročné na čas, lebo nepoznajú jazyk dokonale...”

„...mali by zabezpečiť maďarské tlačivá! Sťažnosti, žiadosti, uznesenia...”

„...všetko by sa dalo dvojazyčne, ale niet času. Problémom je neznášanlivosť, Maďari porozumejú aj slovenčine...”

„Nakoľko nariadenia a zákony nie sú centrálné a oficiálne preložené, nemá význam ich prekladať na lokálnej úrovni, pretože by to nebolo presné. A niet ani kapacít...”

„...ľudia nepoznajú odborný jazyk, pri vybavovaní na úradoch používajú miešaný jazyk...”

„Za súčasnej situácie nemožno sformulovať ani pozitívne, ani negatívne konštatovania. Za súčasných podmienok nevieme viac poskytnúť obyvateľom, aj keď na základe záujmu by to bolo odôvodnené...”

„...z hľadiska používania maďarského jazyka je potrebné, aby sa tento jazyk vyskytoval aj v úradných materiáloch, v korešpondencii...”

Niektorí sa domnievajú, že Maďari svoje práva nevyužívajú, prispôsobujú sa a radšej používajú štátny jazyk. Časť opýtaných starostov sa domnieva, že problémy spôsobuje aj nedostatočná znalosť slovenčiny. Ťažkosti s dorozumievaním sa vyskytujú najmä na úradoch a v nemocniciach. Miestami spôsobuje ťažkosti aj prevádzkovanie miestneho rozhlasu, nevôľu vyvoláva popri jazyku aj poradie jazykov a vysielaná hudba.

„...málo ľudí vie slovensky...”

„...používanie maďarčiny je zákonmi silne obmedzené – na úradoch sa snažia byť ústretoví voči starším obyvateľom, od mladých očakávajú znalosť slovenčiny...”

„...pomáhať starším, ktorí nie celkom vedia po slovensky...”

„...v nemocniciach so starými maďarskými pacientmi, ktorí nevedia slovensky, zaobchádzajú povýšenecky...”

„...pre starých je vybavovanie v okresných úradoch spojené s ťažkosťami...”

„...dvojazyčnosť je charakteristická pre mladých...”

„...prispôbovať sa musia obyvatelia, nie úrady...”

Miestami sa vyskytujú aj konflikty v súvislosti s používaním jazyka.

„...jeden miestny Slovák namietal voči maďarskej hudbe v miestnom rozhlase...”

3. Jazyková kancelária Gramma sa zaoberá o. i. prekladom najdôležitejších slovenských dokumentov (napr. zákonov a iných právnych predpisov) určených pre širokú verejnosť do maďarčiny, prípravou vzorových tlačív a iných textov v maďarskom jazyku, lektorovaním prekladov určených pre verejnosť. Pozri <http://www.gramma.sk>

„...obyvateľstvo ťažko prijalo, že vysielame najprv v slovenčine. V obci nie je kapacita na dvojazyčné vydávanie novín...“

„...niekoľkokrát bola poškodená uvítacia tabuľa...“

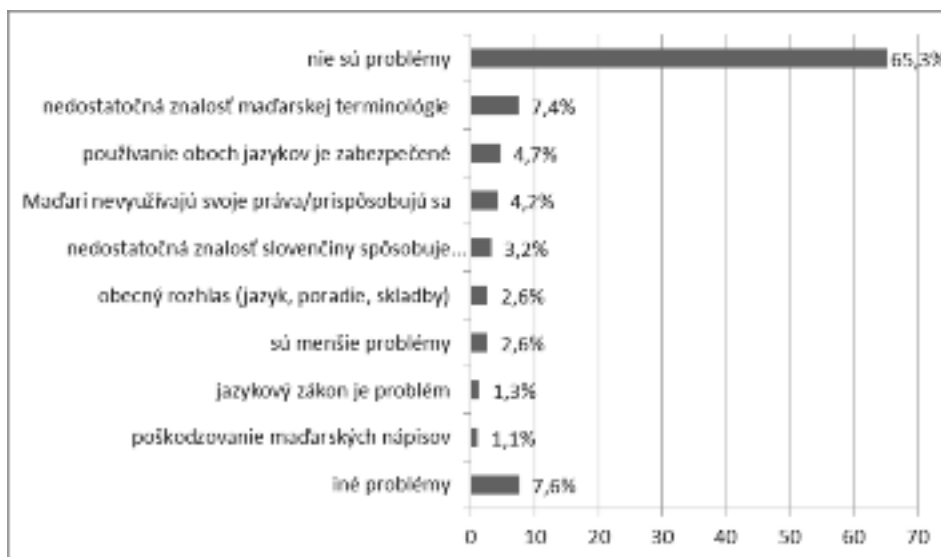
Starostovia spomínali aj problémy so spolunažívaním so slovenskými rodinami, ktoré sa v poslednom čase nasťahovali do dedín, prispôsobovanie sa maďarských obyvateľov, ich asimiláciu v slovenskom prostredí.

„...do obce sa sťahuje stále menej mladých maďarskej národnosti, stále viac sa sťahujú ľudia inej národnosti...“

„...problémom je asimilácia...“

„...dnes sa vyskytujú vážnejšie problémy. Sťahujú sa slovenské rodiny, ktoré sa tu nedávno prisťahovali...“

Graf č. 24 Situácia v oblasti úradnej komunikácie podľa subjektívneho názoru starostov

Podľa výpovedí anketárov práve náš dotazník a niektoré jeho otázky primäli niektorých starostov k tomu, aby sa lepšie oboznámili so zákonmi a snažili sa o ich dodržiavanie, o širšie uplatňovanie maďarského jazyka. Dúfajme, že sa to preukáže aj v praxi.

Sumár

Výsledky výskumu jednoznačne preukázali, že pre komplexnú analýzu používania jazyka je potrebné rozlišovať medzi ústnym a písomným stykom. V obciach s maďarským obyvateľstvom sa dvaja Maďari rozprávajú po maďarsky, nech už sa stretnú na úrade, v zdravotníckom zariadení, na zasadnutí zastupiteľstva či na cirkevnom obrade. Ale ak niekto prehovorí po slovensky, poslanec, zamestnanec úradu či zdravotnícky personál sa prispôsobí a komunikuje po slovensky. Pri písomnom styku už vidíme úplne inú

situáciu: Na tabuliach často chýba maďarský nápis aj v obciach, v ktorých obyvatelia maďarskej národnosti tvoria väčšinu, maďarskí občania podávajú maďarským úradníkom podania písané v slovenskom jazyku, dokumenty pre vnútornú potrebu samosprávy automaticky vyhotovujú iba v slovenskom jazyku, na preklad informácií do maďarského jazyka údajne chýbajú kapacity. Samozrejme, najmä v menších obciach môže byť nedostatok financií reálnym dôvodom, no nezanedbateľným faktorom je aj absencia skutočného záujmu zo strany občanov, prispôbovanie sa, rezignácia. S trochou optimizmu môžeme dúfať, že náš výskum upriamil pozornosť na nevyužitú možnosť v oblasti používania menšinových jazykov a pri najbližšej príležitosti sa už možno „nezabudne“ na maďarský nápis na informačnej tabuli, možno úradník občanovi maďarskej národnosti pripomenie, že svoje podanie môže napísať aj v maďarčine, má na to predsa právo.

Jazyková prax Maďarov na Slovensku v rodine a na verejnosti v roku 2011

ZSUZANNA LAMPL

The family and public use of language of Hungarians in Slovakia in 2011

316.022.4(=511.141)(437.6)

316.347(=511.141)(437.6)

81`244

81`242

81`246.2

Keywords: Hungarians in Slovakia. The use of language in domestic settings, the use of language in public. The use of language in homogenous Hungarian and Hungarian-Slovak mixed marriages.

Oddelenie sociológie a demografie Fórum inštitútu pre výskum menšín uskutočnilo v období júl 2010 až február 2011 trojfázový výskum o používaní materinského jazyka občanmi maďarskej národnosti na Slovensku. Prvá fáza prebiehala v lete 2010 a spočívala v zmapovaní tabúl s názvami etnicky zmiešaných obcí a ďalších verejných nápisov nachádzajúcich sa na južnom Slovensku; táto fáza výskumu sa stala známou pod názvom „Vizuálna dvojjazyčnosť“. Aktivisti Študentskej siete pod vedením Žrsa Orosza popri fotografovaní a fotodokumentácii tabúl vykonali aj zber údajov pre dotazníkový výskum, ktorého cieľovou skupinou boli starostovia, resp. iní kompetentní pracovníci obecných úradov navštevovaných obcí. Tento dotazníkový výskum tvoril druhú fázu výskumu a jeho výsledky spracovali Marianna Mrva a Tímea Szilvássy.¹

Posledná, tretia fáza výskumu sa uskutočnila v januári a vo februári 2011. Išlo o dotazníkový výskum, v rámci ktorého sme okrem jazykovej praxe občanov maďarskej národnosti žijúcich na južnom Slovensku zisťovali aj ich názory na spoločenské problémy a na aktuálne otázky verejného života. Vzorku, reprezentatívnu z hľadiska pohlavia a veku, typu obce a počtu obyvateľov obce², tvorilo 800 respondentov, kritériá na spracovanie spĺňalo 791 vyplnených dotazníkov. Na základe výsledkov tohto výskumu analyzujem v tejto stati používanie jazyka v rodine a na verejnosti.

95 % respondentov sa označilo za osoby maďarskej, 5 % za osoby slovenskej národnosti. Väčšina Maďarov mala aj rodičov maďarskej národnosti: 98 % z nich malo matku i otca Maďara. Ostatní sú deťmi zmiešaných, slovensko-maďarských manželských párov.³ Z pohľadu národnosti rodičov teda platí, že väčšina respondentov má maďarský

1. Mrva, Marianna – Szilvássy, Tímea: Kétnyelvűség a dél-szlovákiai településeken. In Fórum Társadalomtudományi Szemle, r. 13 č. 1. V slovenskom jazyku vo Fórum spoločenskovedná revue 2011, s. 35 – 57.

2. Snažili sme sa aj o zabezpečenie reprezentatívnosti podľa vzdelania, no štatistické údaje o najvyššom ukončenom vzdelaní Maďarov, potrebné na vytvorenie reprezentatívnej vzorky, sú protichodné, preto pri určovaní vzdelanostnej štruktúry výberového súboru sme mohli pracovať iba s odhadom.

3. Za Slovákia sa považovalo iba 40 osôb. Nimi vytvorená „parciálna vzorka“ kvôli nízkej početnosti okrem základnej deskripcie neumožňuje hlbšiu analýzu. Preto sa v ďalšej časti state zaoberám iba osobami maďarskej národnosti. Ich mám na mysli, keď hovorím o respondentoch, resp. odpovedajúcich.

pôvod. Ak si však položíme otázku, či sa aj oni považujú za Maďarov, ukazuje sa, že nie všetci. Z detí čisto maďarských rodičov si zachovalo maďarskú národnosť 98 %. Oproti generácii rodičov je teda v generácii detí dvojpercentný úbytok, čo sa môže zdať zanedbateľné, no tento úbytok v absolútnych číslach znamená, že zo 100 maďarských rodičov 98 má deti maďarskej národnosti, z tisíc 980 atď.

Prvotným priestorom, v ktorom sa jazyk používa, je rodina. V prvej časti článku sa zaoberám dvomi oblasťami jazykovej praxe v rodine: používaním jazyka v pôvodnej rodine respondenta (teda v rodine, v ktorej vyrastal) a používaním jazyka v rodine, ktorú si v dospelom veku sám založil.

Jazyková prax v rodine

Dominantným jazykom rodinnej komunikácie respondentov v pôvodnej rodine bola maďarčina: V 95 % rodín sa rozprávalo po maďarsky, v 5 % skôr po maďarsky. Platilo to nielen pre rodiny, kde boli obaja rodičia maďarskej národnosti, ale aj pre zmiešané manželstvá. Čiže respondenti a ich rodičia sa doma rozprávali po maďarsky aj vtedy, keď iba jeden z rodičov bol Maďar, čo podľa všetkého znamená, že ani rodič slovenskej národnosti nemal jazykovú bariéru, t. j. vedel po maďarsky.

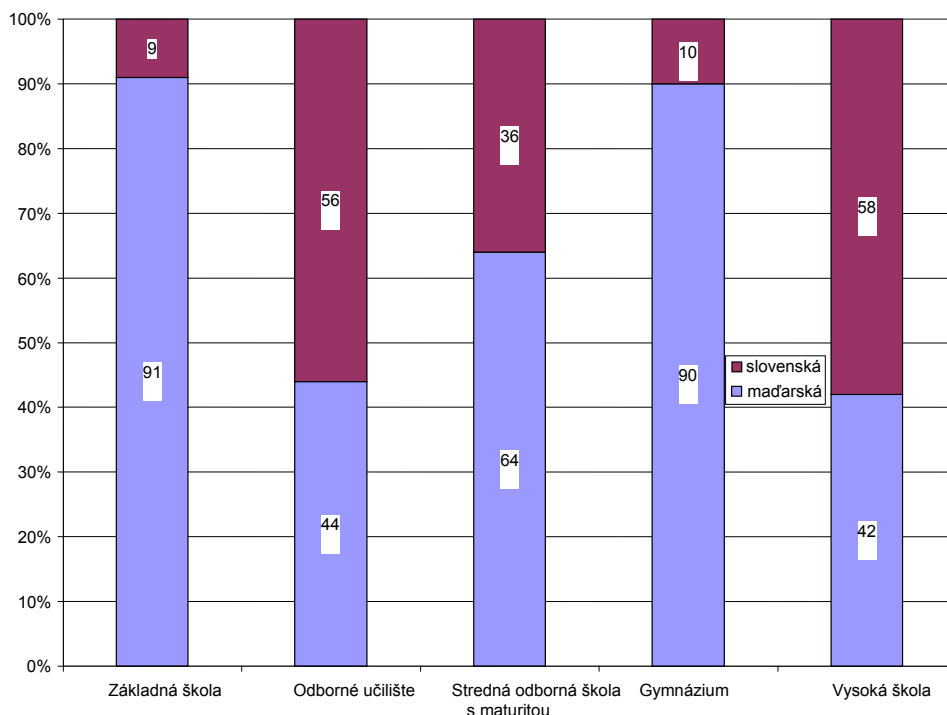
Vstup do vzdelávacieho systému prináša deťom nové výzvy – takouto výzvou je aj slovenčina ako vyučovací jazyk pre tie (z maďarského prostredia pochádzajúce) maďarské deti, ktoré sú zapísané do slovenskej základnej školy. Pozrime si, ako sa z tohto hľadiska vyvíjala situácia respondentov (graf č. 1). 91 % navštevovalo základnú školu s maďarským vyučovacím jazykom, 9 % (čiže približne každý 11. respondent maďarskej národnosti) chodilo do slovenskej základnej školy.

Skladba absolventov ostatných typov škôl podľa vyučovacieho jazyka daného typu vzdelávacej inštitúcie prezrádza, že väčšina absolventov odborných učilíšť a univerzít študovala po slovensky (56, resp. 58 %), väčšina absolventov stredných odborných škôl a gymnázií ukončila svoje štúdium v maďarskom jazyku (64, resp. 90 %).⁴

Vrátiac sa k základným školám, ktoré podľa doterajších výskumov či už bezprostredne alebo sprostredkovane, ale každopádne prispievajú k zachovaniu maďarskej identity a k prehĺbeniu maďarskej jazykovej praxe, vidíme, že 98 % žiakov maďarských škôl pochádza z maďarských rodín, 2 % zo spomenutých zmiešaných rodín, v ktorých dominantným jazykom komunikácie bola maďarčina. Z toho zároveň vyplýva, že nie každý maďarský manželský pár zapísal svoje dieťa do maďarskej školy. Skutočne: vyše tri štvrtiny tých respondentov našej vzorky, ktorí základné vzdelanie získali v slovenskom jazyku, sú deťmi maďarských rodičov (graf č. 2).

4. V porovnaní s absolventmi základných škôl so slovenským vyučovacím jazykom, medzi absolventmi maďarských základných škôl tvoria vyšší podiel absolventi odborných učilíšť a nižší podiel tí, ktorí získali maturitu. Pokiaľ ide o univerzitné vzdelanie, nie je rozdiel medzi absolventmi maďarských a slovenských základných škôl: v oboch skupinách je podiel vysokoškolsky vzdelaných 18 %.

Graf č. 1 Ukončené vzdelanie podľa vyučovacieho jazyka školy

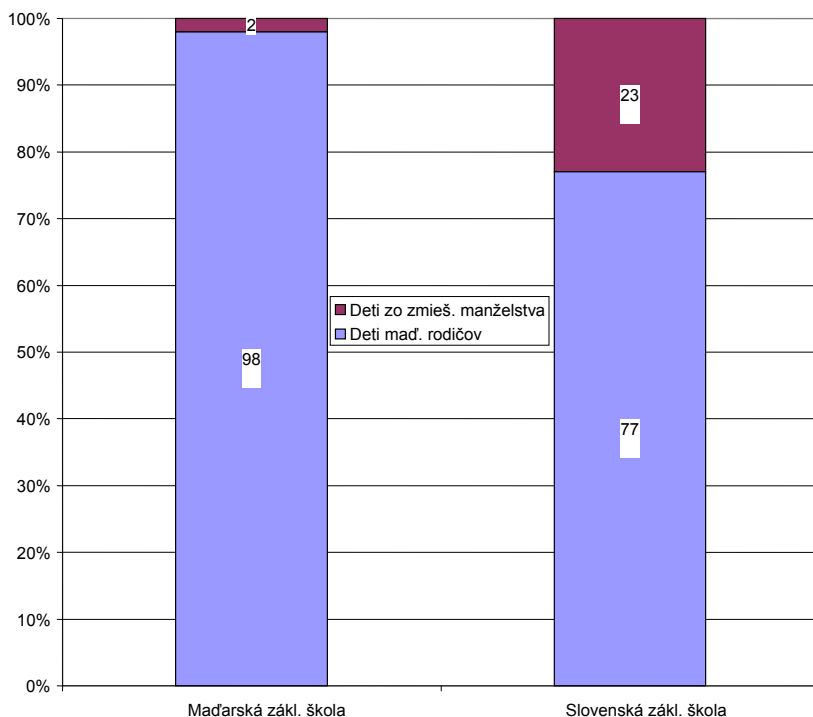
Ďalším priestorom používania jazyka je komunikácia v súčasnej rodine. Konkrétne sme sa zaujímali o to, akým jazykom hovoria respondenti s manželským partnerom, s deťmi, so súrodencami, s vnúčatami, resp. akým jazykom prebieha komunikácia medzi deťmi a manželským partnerom, medzi deťmi a starými rodičmi z oboch strán a v akom jazyku komunikujú medzi sebou deti.⁵

Používanie jazyka v rodine neovplyvňujú také obvyklé premenné, ako pohlavie, vek či vzdelanie členov rodiny, a to ani u jednotlivých členov individuálne, ani u rodiny ako celku. No jedným z určujúcich faktorov rodinnej jazykovej komunikácie je typ manželstva, teda či respondent žije v homogénnom, maďarskom, alebo v zmiešanom, maďarsko-slovenskom manželstve.

Z hľadiska rodinného stavu 23 % respondentov bolo slobodných, 8 % ovdovených, 6 % rozvedených. Ostatní, teda 64 %, žili v partnerskom vzťahu, z toho 57 % v manželstve, 8 % s druhom/družkou. 89 % partnerských vzťahov je homogénnych, maďarských (pre jednoduchosť v ďalšom tieto budem označovať ako maďarské manželstvá), teda obaja partneri sú maďarskej národnosti, 11 % vzťahov je maďarsko-slovenských (ďalej len „zmiešané manželstvá“).

5. Na grafoch možno sledovať údaje z odpovedí na všetky tieto otázky, no pre obmedzený rozsah článku analyzujem iba vzájomnú komunikáciu v najužšom kruhu rodiny, teda komunikáciu medzi manželmi a ich deťmi.

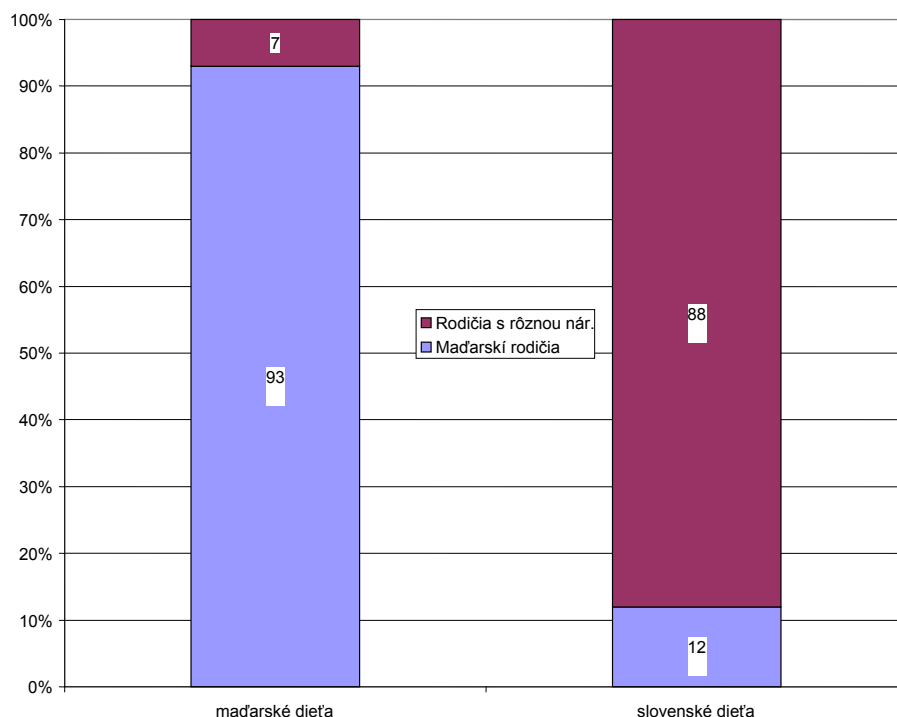
Graf č. 2 Z akej rodiny pochádzajú respondenti maďarskej národnosti, ktorí navštevovali základnú školu s maďarským, resp. so slovenským vyučovacím jazykom?

72 % respondentov má deti. 93 % týchto detí je maďarskej národnosti, 7 % slovenskej národnosti.

93 % detí maďarskej národnosti pochádza z maďarského manželstva, 88 % detí slovenskej národnosti sa narodilo v zmiešanej rodine. Tieto údaje vypovedajú aj o tom, že väčšina maďarských detí má síce maďarských rodičov a väčšina slovenských detí pochádza zo zmiešaného manželstva, nielen zmiešané páry majú maďarské deti (7 %), ale aj maďarské páry majú slovenské deti (12 %). A tento druhý prípad sa vyskytuje častejšie (graf č. 3). Národnostný úbytok v medzigeneračnom horizonte z pohľadu typu manželstva teda nastáva predovšetkým v zmiešaných manželstvách, kde je raritou, ak dieťa „zdedí“ národnostnú príslušnosť po maďarskom rodičovi. Tento fenomén však nie je cudzí ani maďarským manželstvám, aj keď tam je jeho výskyt menej pravdepodobný, no stále pravdepodobnejší než tá možnosť, že by dieťa zmiešaného manželského páru bolo maďarskej národnosti.

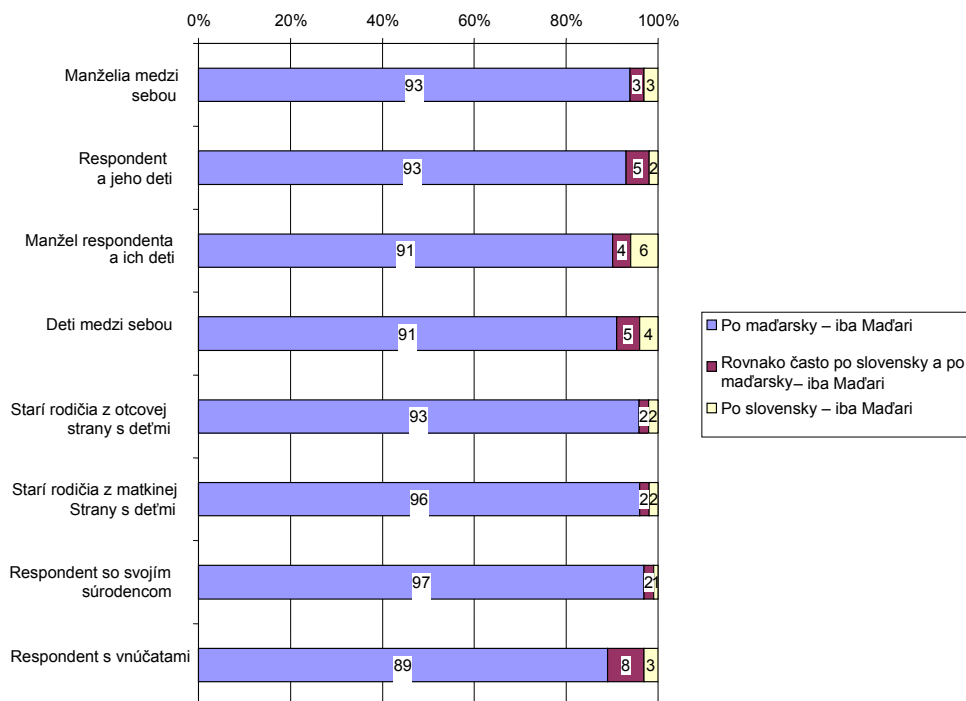
Graf č. 3 Národnosť dieťaťa podľa národnosti rodičov

Po tomto menšom odbočení, ktoré bolo dôležité pre lepšie vykreslenie pozadia rodinnej komunikácie, sa už dostávame k odpovedi na otázku, akým jazykom sa hovorí v rodinách respondentov. Podľa 4. grafu u každého rodinného príslušníka a vo všetkých komunikačných situáciách dominuje maďarský jazyk. No vidieť aj to, že respondenti, aj keď sú bez výnimky maďarskej národnosti, ani s manželom, ani s deťmi, ani s vnúčatami, ba ani so súrodencami nekomunikujú výlučne iba v maďarčine, ale v menšej či väčšej miere sa rovnako často rozprávajú aj po slovensky, dokonca sa stáva, že sa rozprávajú iba po slovensky. To jednak naznačuje prítomnosť zmiešaných manželstiev, resp. to, že aj v maďarských manželstvách sa môže vyskytnúť maďarsko-slovenská zmiešaná komunikácia.

Graf č. 5 poskytuje detailný obraz o jazykovej praxi v zmiešaných rodinách. Dobre vidieť, ako na scénu prichádza slovenčina, maďarský jazyk – ako sa dalo očakávať – stráca dominanciu. Ale nevytráca sa úplne z komunikácie v zmiešaných rodinách. Dokonca, ak si všimame iba najužšiu rodinu, teda rodičov a deti, u časti z nich (15 % – 22 %) sa vzájomná komunikácia rovnako často uskutočňuje po maďarsky ako po slovensky, teda ich komunikácia je dvojjazyčná. Znamená to, že aj v zmiešaných manželstvách aspoň každý piaty slovenský partner ovláda maďarský jazyk, inak by sa nemohol so svojím druhom rozprávať po maďarsky. Dostupné údaje ale potvrdzujú, že v skutočnosti oveľa väčšia časť slovenských partnerov vie po maďarsky. Najjasnejšie to vidíme vtedy, keď berieme do úvahy iba po maďarsky hovoriacich, ako to zobrazuje graf č. 6. Tento graf prezrádza aj ďalšie zaujímavosti o zvyklostiach v rodinnej jazykovej praxi.

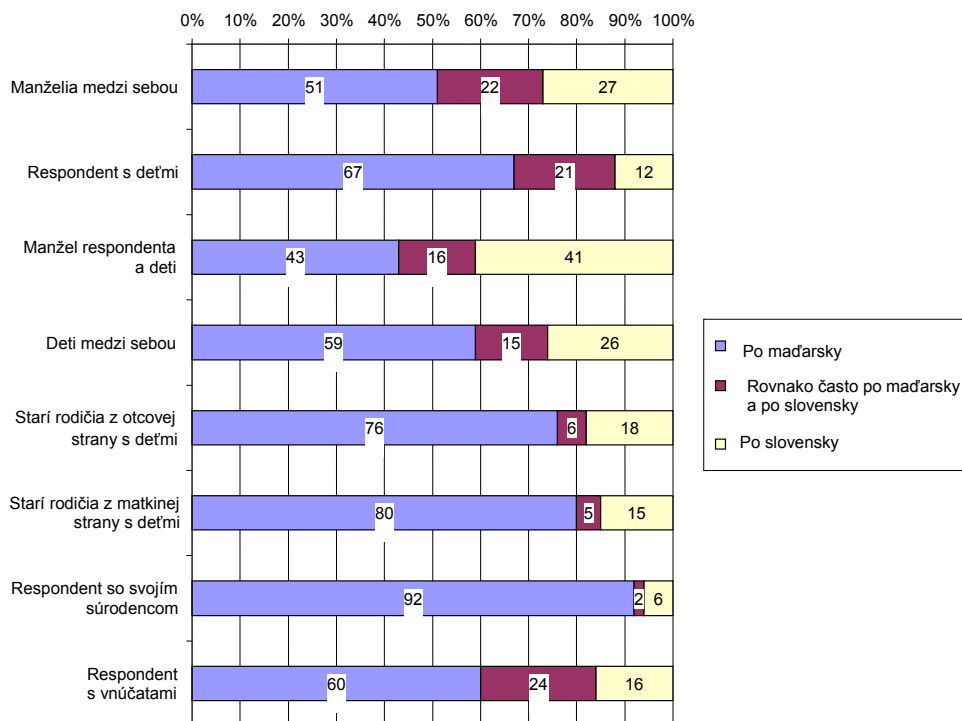
Graf č. 4 Rodinná jazyková prax

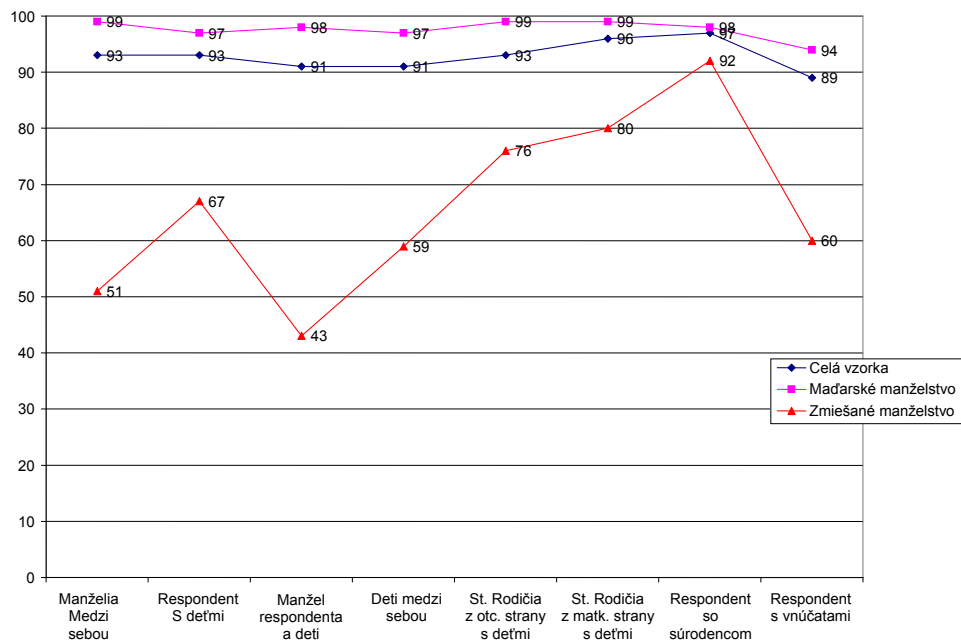
Graf č. 6 dokazuje správnosť predpokladu, že miera používania maďarského jazyka v maďarských a v zmiešaných manželstvách je rozdielna; nakoniec to bolo jasné aj z grafu č. 5. Ako to funguje v zmiešaných rodinách? Polovica manželských párov komunikuje po maďarsky, navyše 43 % partnerov slovenskej národnosti sa rozpráva po maďarsky aj s dieťaťom. Tento fakt svedčí o tom, že aspoň každý druhý slovenský partner sa bez problémov dorozumieva po maďarsky, a to do takej miery, že pri komunikácii s partnerom si vôbec nemusí vypomáhať slovenčinou. To je bez adekvátnej znalosti maďarského jazyka nepredstaviteľné. Stojí za zamyslenie aj skutočnosť, že až toľko otcov a matiek slovenskej národnosti sa so svojimi deťmi nerozpráva svojím materinským jazykom – ktorým by mala byť, keďže ide o Slovákov, slovenčina – ale po maďarsky. Samozrejme, aj to je možné, že hoci títo rodičia majú slovenskú národnosť, práve preto sa s deťmi rozprávajú po maďarsky, lebo ich materinským jazykom je maďarčina.⁶ Zároveň ale druhý partner, teda rodič maďarskej národnosti, iba v dvoch tretinách prípadov komunikuje s deťmi po maďarsky, čo v opačnom garde znamená, že každý tretí z týchto rodičov nekomunikuje so svojimi potomkami po maďarsky, napriek tomu, že on sám je maďarskej národnosti a že jeho materinským jazykom je maďarčina. Pokiaľ ide o deti zmiešaných manželských párov, 60 % súrodencov komunikuje medzi sebou po maďarsky.

6. Podľa jedného nášho predošlého výskumu až 60 % Slovákov žijúcich na južnom Slovensku tvrdilo o sebe, že dobre ovláda maďarský jazyk. Ten istý výskum vykázal u časti týchto respondentov pravdepodobnosť maďarského pôvodu, čo môže byť jedným z dôvodov dobrej znalosti maďarčiny. (Lampí 2009)

Graf č. 5 Rodinná jazyková prax v zmiešaných manželstvách

Graf č. 6 Prítomnosť maďarského jazyka v rodinnej komunikácii v maďarských a v zmiešaných manželstvách

Áká je situácia v maďarských rodinách? V maďarských manželstvách dominuje používanie maďarčiny. Avšak existuje tu aj 2- až 3-percentná skupina rodičov maďarskej národnosti, ktorú charakterizuje nasledovná jazyková prax: medzi sebou sa rozprávajú po maďarsky, no pri komunikácii s deťmi dávajú prednosť slovenskému jazyku. Aj keď ide o marginálnu skupinu (vieme už, že nízky percentuálny podiel v absolútnych číslach nemusí znamenať málo), tento fenomén môže mať vážne následky pre budúcnosť jazykovej praxe. Prečo?

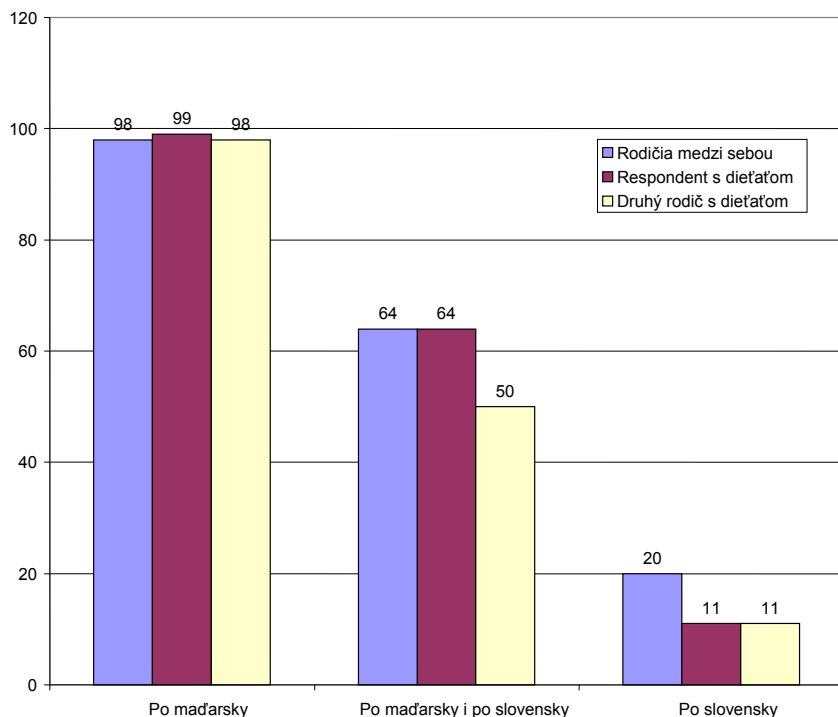
Jedným z kľúčových faktorov rodinnej jazykovej praxe je vzájomná komunikácia detí, veď práve ony sú zárukou kontinuity používania maďarčiny, a tak jedine vďaka nim môže jazyk v budúcnosti prežívať. Jazyk ich vzájomnej komunikácie závisí aj od toho, ako komunikujú ich rodičia medzi sebou a akým jazykom hovoria rodičia s deťmi (graf č. 7). Deti komunikujúce medzi sebou v maďarčine sú deťmi rodičov, ktorí sa medzi sebou i s deťmi rozprávajú po maďarsky. Z rodičov detí komunikujúcich medzi sebou v oboch jazykoch už len 64 % používa v komunikácii s partnerom maďarčinu a taktiež 64 % sa rozpráva s deťmi po maďarsky; v prípade druhého rodiča je tento podiel ešte nižší – iba každý druhý hovorí s deťmi po maďarsky. V prípade detí komunikujúcich medzi sebou po slovensky je podiel po maďarsky komunikujúcich rodičov ešte menší: pätina z nich sa rozpráva po maďarsky s partnerom a ešte menšia časť s deťmi – iba každý desiaty. Teda čím menej je prítomný maďarský jazyk v pôvodnej rodine, tým viac sa vytráca z komunikácie detí a tým častejšie ho nahrádza u ďalšej generácie používanie slovenského jazyka. Na základe týchto zistení možno predpokladať, že v komunikácii detí tých maďarských rodičov, ktorí sa síce medzi sebou rozprávajú po maďarsky, no svojim deťom sa prihovárajú po slovensky, sa bude slovenčina častejšie vyskytovať ako u detí, s ktorými sa rodičia rozprávali po maďarsky.⁷

Sumarizujúc naše doterajšie poznatky môžeme skonštatovať, že až na malé, ale existujúce výnimky vnútorná komunikácia maďarských rodín prebieha v maďarskom jazyku. V zmiešaných manželstvách je okrem slovenského jazyka, ktorý zďaleka nie je taký dominantný ako maďarčina v maďarských rodinách, výrazne prítomný aj maďarský jazyk. Získané údaje zároveň svedčia aj o tom, že aj keď odborná literatúra i sama autorka tejto state považuje používanie jazyka za jeden zo základných indikátorov národnej identity, jazyková prax v rodine a deklarovaná identita sa nemusí nutne prekrývať. Dokonca ani v homogénnych rodinách nie.⁸

7. Podobné tendencie sú preukázateľné aj v jazykovej praxi slovenskej menšiny v Maďarsku. (Homišinová 2008)

8. Tu nejde o známy fenomén, na ktorý poukazujú aj demografi, že je totiž viac osôb s materinským jazykom maďarským, než osôb uvádzajúcich maďarskú národnosť. Tu sme vlastne spozorovali opačný jav: skupina maďarských, ale aj slovenských rodičov používa v najintímnejšom komunikačnom priestore, v rodine, iný než materinský jazyk.

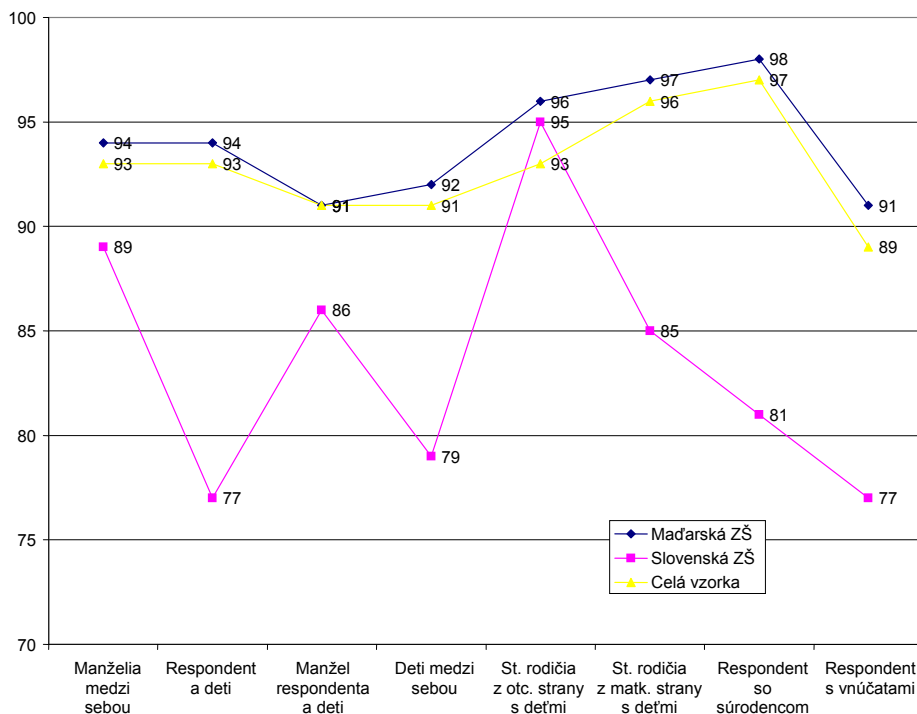
Graf č. 7 Podiel detí komunikujúcich medzi sebou po maďarsky, v oboch jazykoch a v slovenskom jazyku podľa komunikácie rodičov v maďarčine

Okrem typu manželstva je dôležitým faktorom jazyka rodinnej komunikácie aj vyučovací jazyk základnej školy, ktorú respondent navštevoval. Pripomeňme si: 91 % maďarských respondentov chodilo do maďarskej, 9 % do slovenskej školy.

Ak porovnáme rodinnú komunikáciu absolventov maďarských a slovenských základných škôl, vidieť, že u bývalých žiakov maďarských škôl je prítomnosť maďarského jazyka výraznejšia ako u tých, ktorí navštevovali slovenskú školu (graf č. 8). Tendencia používania maďarčiny v rodinnej komunikácii absolventov maďarských základných škôl kopíruje tendenciu celej vzorky, inak povedané, je podobná priemerným hodnotám, aj keď je výskyt maďarskej komunikácie u absolventov maďarských základných škôl o vlások častejší.

Graf č. 8 Používanie maďarčiny v rodine podľa vyučovacieho jazyka základnej školy respondenta

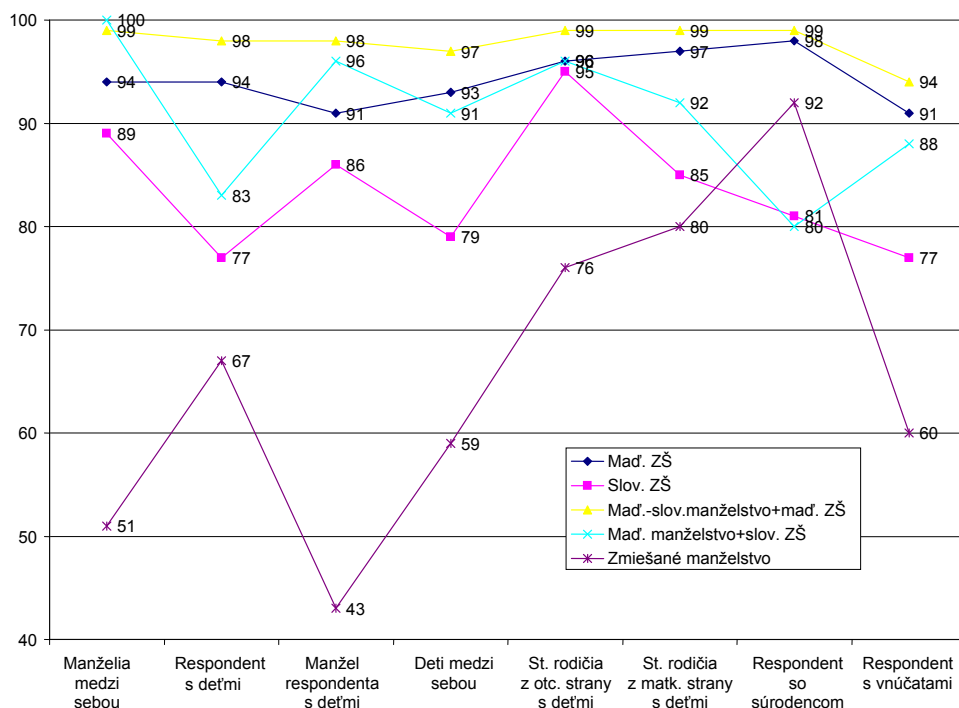
Používanie maďarského jazyka dominuje aj u absolventov slovenskej základnej školy, ale oni výrazne zriedkavejšie rozprávajú po maďarsky. Badať to najmä v komunikácii rodičov s deťmi a vo vzájomnej komunikácii detí: rozdiely sa pohybujú medzi 5 až 17 percentuálnymi bodmi, najväčší rozdiel – 17 percentuálnych bodov – vidíme v prípade komunikácie respondentov s deťmi. V praxi to znamená, že z absolventov maďarskej základnej školy 94 % respondentov sa rozpráva doma s deťmi po maďarsky, kým z absolventov slovenskej základnej školy iba 77 %.

Ani tentokrát však nemôžeme odhliadnuť od typu manželstva, v ktorom respondenti žijú. Medzi absolventmi maďarskej základnej školy je podiel zmiešaných manželstiev nižší ako u absolventov slovenských základných škôl: 10% oproti 27 %. Pochopiteľne, podiel maďarských manželstiev je vyšší u tých, ktorí ukončili základnú školu s maďarským vyučovacím jazykom, a ako sme už uviedli, v maďarskom manželstve dominuje maďarská jazyková prax. Vyučovací jazyk základnej školy a typ manželstva teda spoločne ovplyvňujú rodinnú komunikáciu, ale vplyv základnej školy je preukázateľný iba v maďarských manželstvách – tam je ale úplne jednoznačný (graf č. 9).

Zhrňme doteraz povedané: Rodinnú komunikáciu v maďarčine si môžeme predstaviť ako pásmo, ktoré má svoju hornú a dolnú hranicu. Hornú hranicu tvorí najvyšší podiel maďarskej jazykovej praxe v rodine, dolnou hranicou je opak, čiže najnižší podiel komunikácie v maďarskom jazyku. Hornou hranicou je jazyková prax respondentov, ktorí chodili do maďarskej základnej školy a žijú v maďarskom manželstve, teda jazyková prax maďarských rodín, v ktorých aspoň jeden z manželov je absolventom základnej školy

s maďarským vyučovacím jazykom. Najmä v týchto rodinách sa približuje používanie maďarčiny k 100 percentám. Ale vidieť, že 100 % nikde nedosahuje; slovenčina ako jazyk komunikácie sa vyskytuje znova predovšetkým v relácii rodič – dieťa, aj keď jej prítomnosť predstavuje iba podiel vo výške niekoľkých percentuálnych bodov. V tých maďarských manželstvách, v ktorých jeden z partnerov ukončil slovenskú základnú školu, komunikácia medzi manželmi prebieha v maďarčine, no iba 83 % rodičov, ktorí absolvovali slovenskú školu, sa rozpráva s deťmi po maďarsky a len 91 % detí pochádzajúcich z týchto manželstiev používa maďarčinu v komunikácii so súrodencami.

Graf č. 9 Používanie maďarského jazyka v rodine podľa vyučovacieho jazyka základnej školy a typu manželstva

Dolnú hranicu pásma maďarskej jazykovej praxe predstavuje prax osôb žijúcich v zmiešanom manželstve, ktorú som podrobne analyzovala v časti o súvislostiach medzi typom manželstva a používaním jazyka. Vo vnútri pásma absolvovanie základnej školy s maďarským vyučovacím jazykom „podnecuje“ častejšie používanie maďarčiny, kým absolvovanie slovenskej základnej školy zasa „pobáda“ k jej zriedkavejšiemu používaniu. Vo svetle týchto skutočností možno skonštatovať, že používanie maďarského jazyka v rodinnej komunikácii sa pohybuje v týchto intervaloch:

- vo vzájomnej komunikácii manželov: 51 % – 100 %,
- v komunikácii medzi respondentom a jeho deťmi: 67 % – 98 %,
- v komunikácii medzi druhým rodičom a deťmi: 43 % – 98 %,
- vo vzájomnej komunikácii detí: 59 % – 97 %.

Znovu zdôrazňujem, že tieto údaje odzrkadľujú jazykovú prax podľa typu manželstva a jazyka, v ktorom respondent získal základné vzdelanie. Odôvodnene môžeme ale

predpokladať, že rodinnú jazykovú prax ovplyvňujú aj iné faktory, napr. všeobecný hodnotový systém, národný hodnotový systém, kultúrne potreby, životné ambície, vyučovací jazyk školy dieťaťa a pod. Z dôvodu nedostatku priestoru sa tu nemôžem venovať všetkým týmto faktorom, len dodávam, že podľa výsledkov doterajších analýz spomínané javy nemajú výrazný vplyv na jazykovú prax, iba jemne dokresľujú jazykové zvyklosti v rámci vyššie predstaveného pásma.⁹

Verejná jazyková prax

Druhou dôležitou oblasťou jazykovej praxe je používanie jazyka na verejnosti.

Verejnú jazykovú prax rozdeľujeme do troch oblastí:

1. používanie jazyka na verejných priestranstvách každodenného života – vyučovací jazyk školy, jazyková prax na pracovisku,
2. jazyková prax na verejných priestranstvách súvisiaca nie s každodennými, ale so špecifickými udalosťami či činnosťami – používanie jazyka v úradoch a zdravotníckych zariadeniach,
3. jazyková prax na verejných priestranstvách v neformálnych situáciách – akým jazykom hovoríme na ulici, so susedmi, v obchodoch a pod.

V prípade rodinnej jazykovej praxe komunikácia v danom jazyku má dve nevyhnutné subjektívne podmienky. Prvou podmienkou je, aby komunikační partneri poznali jazyk, teda aby vedeli po maďarsky/po slovensky. Druhou podmienkou je vôľa používať daný jazyk.¹⁰ Tieto dve podmienky musia byť splnené aj pri verejnej jazykovej praxi. Ako v rodine, tak aj na ulici môže rozprávať po maďarsky či po slovensky iba ten, kto tak vie a chce rozprávať.

Naše predošlé výskumy potvrdili, že Maďari na Slovensku vedia po slovensky. Výnimku tvoria iba Maďari bez ukončeného základného vzdelania a časť Maďarov so základným vzdelaním. Zároveň sa ukázalo, že 60 % Slovákov žijúcich na etnicky zmiešaných územiach podľa vlastných slov ovláda maďarčinu.¹¹ Prevažná väčšina Maďarov teda dokáže komunikovať v slovenčine a mnohí Slováci sú tiež schopní dohovoriť sa po maďarsky, čo vlastne dokazuje aj vyššie analyzovaná rodinná jazyková prax v zmiešaných manželstvách.

Aj do súčasného výskumu sme zaradili otázku týkajúcu sa ovládania maďarčiny Slovákami. Výsledok: podľa skúseností väčšiny respondentov Slováci žijúci v ich okolí skutočne ovládajú maďarsky jazyk vo väčšej či menšej miere – buď iba rozumejú, ale nevedia po maďarsky hovoriť, alebo sa aj dohovoria po maďarsky (graf č. 10). A nie je to iba skúsenosť respondentov maďarskej národnosti, ale aj slovenských odpovedajúcich – aj spomedzi nich si iba každý piaty myslí, že málo Slovákov vie po maďarsky, ostatní potvrdzujú znalosť maďarčiny u väčšiny Slovákov. Čiže väčšina Slovákov sa dohovoria po maďarsky. Nakoľko ale vo vzorke bolo málo slovenských respondentov, pretože v súlade s koncepciou výskumu sme vytvorili maďarskú vzorku, protiargument-

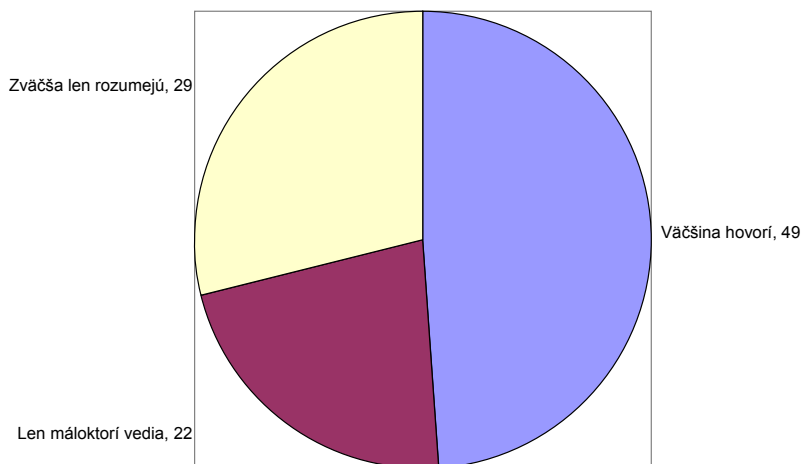
9. Napríklad v rodinách, kde dieťa chodí (chodilo) do maďarskej základnej školy, komunikácia členov rodiny v maďarskom jazyku sa pohybuje okolo 97 %, v rodinách, kde dieťa zapísali do slovenskej školy, tento pomer osciluje medzi 60 % až 70 % podľa toho, o ktorého člena rodiny ide.

10. Od maďarských rodičov žijúcich v zmiešanom manželstve často počúvam, že oni by boli radi, keby sa ich deti rozprávali po maďarsky, no ony ani počuť nechcú maďarskú reč, nieto ešte sa po maďarsky rozprávať.

11. Ide o údaj z r. 2007. Vtedajšia vzorka bola reprezentatívna aj z hľadiska národnosti, to znamená, že v nej boli dostatočne reprezentovaní aj Slováci žijúci na južnom Slovensku.

tom vyššie konštatovaného by mohlo byť, že síce názory Slovákov potvrdzujú názory Maďarov, ale je ich vo vzorke málo, preto ich názor nie je rozhodujúci, a na druhej strane, názor Maďarov nemusí zodpovedať skutočnosti. Myslieť si o jazykových znalostiach Slovákov (alebo o čomkoľvek) možno čokoľvek. Je to pravda, no s názormi Maďarov sa zhoduje aj údaj z výskumu z r. 2007, keď slovenskí respondenti sami potvrdili, že väčšina Slovákov na južnom Slovensku vie po maďarsky. Znalosť maďarčiny medzi Slovákami na južnom Slovensku je teda viacnásobne potvrdený fakt.

Graf č. 10 Vedia podľa Vašich skúseností Slováci žijúci vo vašom okolí po maďarsky?

Ďalšou otázkou je, či sú Maďari ochotní rozprávať po slovensky, resp. či Slováci ovládajúci maďarčinu sú ochotní ju používať. Problematiku môžeme priblížiť aj z iného aspektu: je vôbec potrebné na južnom Slovensku používať maďarčinu, resp. slovenčinu? Z výsledkov výskumu z r. 2007 vyplýva, že väčšina maďarských respondentov sa v každodennom živote nezaobíde bez slovenčiny. Slováci si však úplne vystačia so slovenským jazykom, čiže nepotrebujú maďarčinu. Potrebnosť maďarského/slovenského jazyka sme skúmali aj v tomto výskume. Výsledky sú znázornené v grafe č. 11.

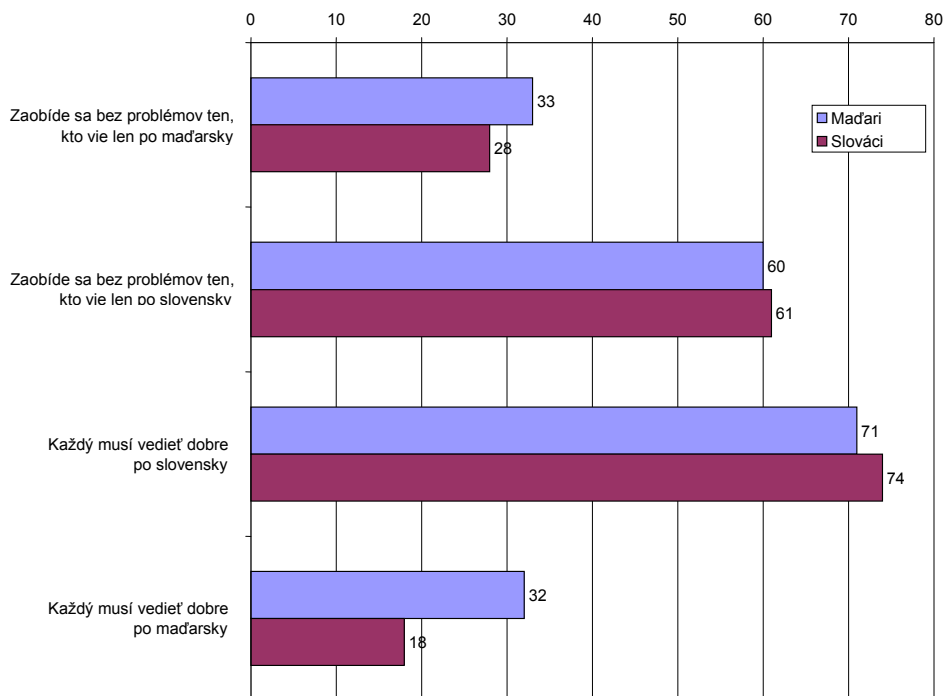
Podľa grafu 11 sa teda väčšina respondentov bez ohľadu na národnosť domnieva, že v okolí ich bydliska – teda tam, kde aj väčšina Slovákov vie po maďarsky – je možné sa zaobísť aj bez znalosti maďarčiny. Rovnako je väčšinovým názorom, nezávislým na národnosti respondentov, že každý musí vedieť dobre po slovensky. Inak povedané: kto vie len po maďarsky, ten môže mať jazykové problémy, ale kto vie len po slovensky, ten na problémy nenarazí. (Práve preto) na národnostne zmiešanom území Slovenska nie je dôležité, aby každý vedel po maďarsky, o to dôležitejšie však je, aby každý vedel po slovensky. Tieto údaje potvrdzujú skutočnosť, že aj keď sú Slováci, vzhľadom na svoje jazykové znalosti, schopní komunikovať po maďarsky, nemajú dôvod na to, aby maďarčinu používali.

Teraz si všimnime graf č. 12, ktorý znázorňuje jazykovú prax Maďarov na verejnosti.

Jazyková prax na verejnosti, rovnako ako jazyková komunikácia v rodine, nezávisí iba od subjektívneho faktora ovládania maďarčiny/slovenčiny a ochoty ich používania. Ovplyvňujú ju aj iné činitele, ako napríklad typ obce (používanie maďarčiny je rozšírenejšie na dedine než v meste), ale aj determinanty, ktoré spoluurčovali jazykovú prax

v rodine: je to typ manželstva (maďarské a zmiešané manželstvo) a vyučovací jazyk základnej školy, ktorú respondent navštevoval. Tieto tri faktory (typ sídla, typ manželstva, vyučovací jazyk základnej školy) sa kumulovane zúčastňujú na vytváraní charakteristických vzorcov používania jazyka na verejnosti. A to som ešte nespomenula také makrosociologické faktory, akými sú nariadenia, zákony súvisiace s používaním jazyka a verejná mienka vytvorená okolo takejto legislatívy. Analýza týchto vplyvov ale nie je predmetom tohto príspevku.

Graf č. 11 Súhlasné názory o potrebnosti používania maďarského/slovenského jazyka

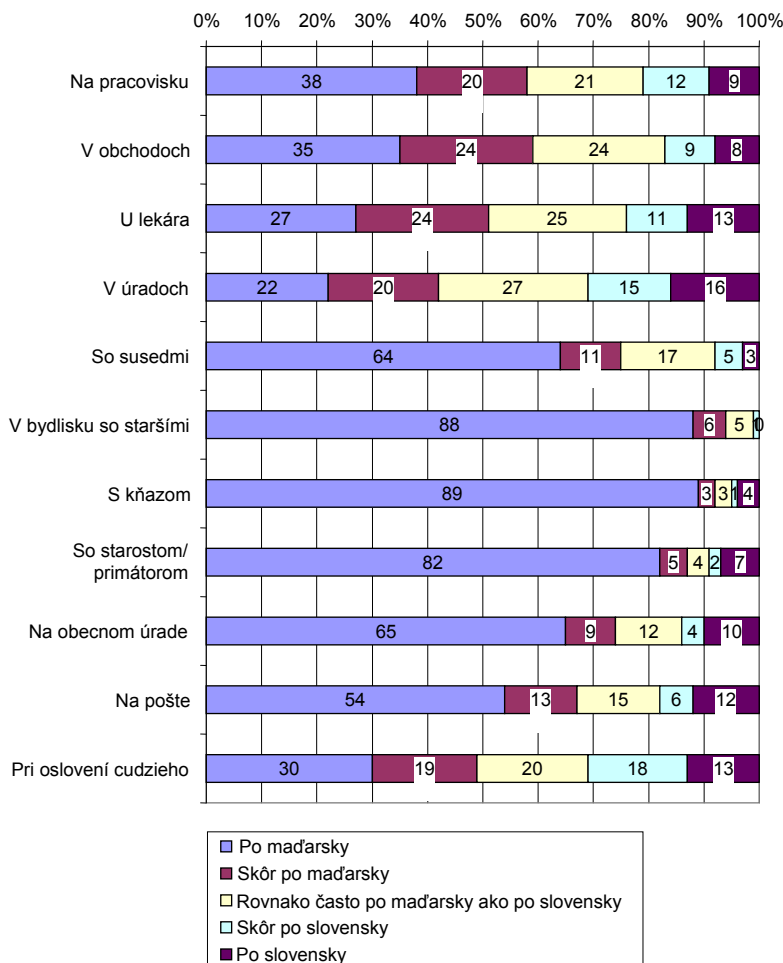
Na záver si pozrime graf, na ktorom porovnávam údaje z roku 2007 o používaní maďarského jazyka v niektorých oblastiach verejnej komunikácie s najnovšími údajmi z roku 2011 (graf č. 13).

V roku 2007 hovorili na pracovisku po maďarsky, to znamená, „výlučne po maďarsky“ a „prevažne po maďarsky“ dve tretiny Maďarov. V roku 2011 sa ich podiel znížil na 58 %. V súčasnosti hovorí po maďarsky celkove menej osôb, ale podiel výlučne po maďarsky hovoriacich vzrástol o 10 percentuálnych bodov.

Čo sa týka používania maďarčiny v úradnom styku, 47-percentný podiel po maďarsky hovoriacich v r. 2007 klesol na súčasných 42 %. Zároveň sa o 8 percentuálnych bodov zvýšil podiel komunikujúcich výlučne v maďarčine.

76-percentný podiel tých, ktorí v roku 2007 hovorili v obchodoch po maďarsky, sa v roku 2011 znížil na 59 %. O 5 percentuálnych bodov je vyšší podiel hovoriacich iba po maďarsky.

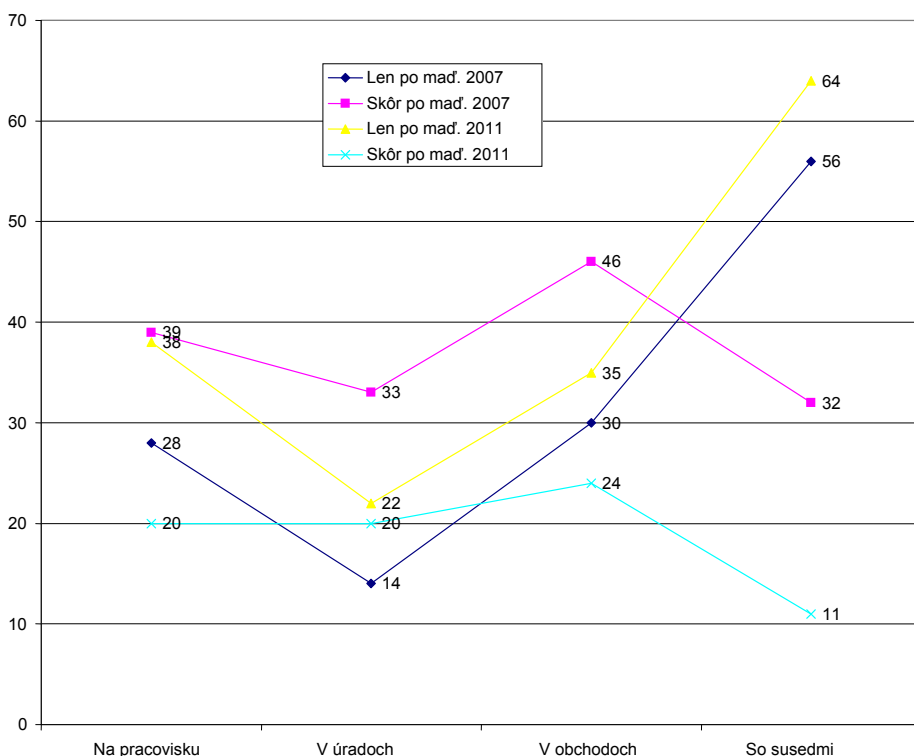
Graf č. 12 Používanie jazyka na verejnosti

Poslednou oblasťou verejnej komunikácie je komunikácia so susedmi. V r. 2007 sa so susedmi rozprávalo po maďarsky 88 % osôb maďarskej národnosti, v r. 2011 už len 75 %. Zároveň znovu vidíme nárast výlučne po maďarsky komunikujúcich o 8 percentuálnych bodov. Na základe týchto údajov sa dá predpokladať, že oproti minulým rokom sa zúžil okruh po maďarsky hovoriacich. Podiel komunikujúcich prevažne v maďarčine poklesol vo všetkých sledovaných oblastiach, teda zo skupiny po maďarsky hovoriacich ubudla určitá časť osôb „sekundárne“ používajúcich maďarský jazyk. Na druhej strane sa ale vo všetkých skúmaných oblastiach posilnila skupina osôb hovoriacich výlučne po maďarsky. Teda tí, ktorí sa dnes rozprávajú po maďarsky, nestriedajú jazyky podľa situácie, ale sa snažia používať len maďarčinu. Iste, zrejme len tam a vtedy, kde to nenaráža na neprekonateľnú bariéru na strane komunikačného partnera (znalosť jazyka a ochota ho používať). Vynára sa otázka, kam sa podeli tí, ktorí pred rokmi ešte patrili do skupiny hovoriacich prevažne po maďarsky? Neprešli náhodou k skupine

komunikujúcej výlučne po maďarsky? Nie práve vďaka tomu sa zväčšila táto skupina? Podľa môjho názoru je to čiastočne možné, ale pravdepodobnejšie je, že títo ľudia, komunikujúci predtým prevažne po maďarsky, prešli do skupiny osôb hovoriacich po slovensky alebo výlučne po slovensky (čo sa mohlo stať nielen zo subjektívnych, ale aj z objektívnych dôvodov). Za uplynulých skoro 5 rokov teda v sledovaných oblastiach verejnej komunikácie pre pokles počtu po maďarsky hovoriacich na jednej strane maďarský jazyk ustúpil, na druhej strane sa ukazuje vytváranie sa (sebavedomej?) skupiny preferujúcej výlučné používanie maďarčiny. Potvrdenie či vyvrátenie existencie tohto fenoménu si vyžaduje ďalšie analýzy. Preto, ako už neraz, končím svoju prácu frázou: pokračovanie nabadúce.

Graf č. 13 Používanie maďarského jazyka v niektorých oblastiach verejnej sféry v roku 2007 a v roku 2011

Literatúra

- BORBÁLY, A. – V. KREMMER, I. – HATTYÁR, H. (eds.) 2009: Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. Budapest : Tinta.
- HOMIŠINOVÁ, Mária 2008: Identitás, nyelvhasználat, asszimiláció. Etnikai folyamatok a magyarországi kisebbségi családokban. MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest : Gondolat Kiadó.
- LAMPL, Zsuzsanna 2009: Magyarok és szlovákok. Somorja : Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- ONDREJOVIČ, S. – KRUPA, V.: Identita a jazyk. In KILIÁNOVÁ, G. – KOWALOVSKÁ, E. – KREKOVIČOVÁ, E. (eds.) 2009: My a tí druhí v modernej spoločnosti. Bratislava : Veda.

Demografický vývoj maďarskej menšinovej komunity na Slovensku v 20. storočí

Príčiny a dôsledky úbytku populácie

LÁSZLÓ GYURGYÍK

The demographic evolution of the Hungarian minority communities in Slovakia in the 20th century. The cause and effects of population decline.

314.8(=511.141)(437.6)

314.7(=511.141)(437.6)

316.022.4(=511.141)(437.6)

Keywords: Hungarians in Slovakia. Demographic movements in Slovakia before and after the Second World War. Marriages and divorces, birth rate, mortality. The course of birth rate. Migration processes.

V našej štúdii sa venujeme demografickému vývoju maďarskej menšinovej komunity žijúcej na území Slovenska od začiatkov československej štátnosti do r. 2000. Demografické procesy skúmame oddelene v dvoch obdobiach: najprv analyzujeme pohyb obyvateľstva v období pred 2. svetovou vojnou a následne v povojnovom období.

1. Demografické procesy na Slovensku pred 2. svetovou vojnou

Analýzu demografických procesov tohto obdobia znovu rozdelíme na dva úseky, pretože inú skladbu údajov máme z rokov pred 1. svetovou vojnou a inú zo Slovenska existujúceho v rámci česko-slovenskej štátnosti. Údaje vzťahujúce sa k územiu Slovenska sú k dispozícii pre intercenzálné obdobia od r. 1869 do r. 1900 (Srb 2002:20). Okrem údajov o počte obyvateľstva disponujeme z tohto obdobia údajmi o hrubej miere pôrodnosti a úmrtnosti (resp. pre 10. roky 20. storočia iba údajmi o rozdieli medzi počtom živonarodených a zomrelých, t. j. o miere prirodzeného prírastku) a údajmi o odhadovanej miere migrácie.

Počet obyvateľov sa na území vyznačenom dnešnými hranicami Slovenska vyvíjal v jednotlivých intercenzálnych obdobiach medzi rokmi 1869 až 1921 dosť rozdielne. V rokoch 1869 – 1880 počet obyvateľov klesol o 4290, z 2 481 811 na 2 477 521. 70. roky 19. storočia charakterizovala vysoká miera pôrodnosti (44,4 promile) a veľmi vysoká úmrtnosť (39,5 promile). Vysoká úmrtnosť je do veľkej miery dôsledkom poslednej veľkej, dva roky zúriacej epidémie cholery, ktorá vypukla v r. 1872. Počet obyvateľov dosiahol pôvodný stav až 6 rokov po opadnutí pandémie. V tomto období bol prirodzený prírastok veľmi nízky (4,9 promile). K úbytku obyvateľstva výrazne prispelo aj vysoké záporné migračné saldo (126 tisíc osôb). V 80. rokoch 19. storočia narástla populácia

o takmer 120 tisíc, v r. 1890 sa priblížila k 2,6 miliónom. Miera pôrodnosti síce mierne zaostala za ukazovateľom z predošlého desaťročia (43,4 promile), ale miera úmrtnosti bola oveľa priaznivejšia (34,6 promile). Preto bol aj prirodzený prírastok skoro dvojnásobný ako v predošlom desaťročí (8,8 promile). Celkový prírastok obyvateľstva ale nebol významný kvôli veľmi vysokému migračnému úbytku (122 tisíc osôb).

V poslednom desaťročí 19. storočia sa prírastok priblížil k 190 tisícom, počet obyvateľov k prelomu storočia prekročil 2,78 miliónov. Miera pôrodnosti aj úmrtnosti ďalej klesala (44,1, resp. 30,2 promile). Index prirodzeného prírastku bol vyšší ako v predošlých desaťročiach (10,9 promile). Migračný úbytok zostal na rovnakej úrovni. Údaje prezrádzajú, že na dnešnom území Slovenska v poslednom desaťročí 19. storočia začal a v prvých desaťročiach 20. storočia pokračoval demografický prechod. Medzi rokmi 1900 – 1910 rástla populácia v menšej miere než v predchádzajúcom desaťročí, a to o cca 130 tisíc osôb, v r. 1910 počet obyvateľov prekročil 2,9 milióna. Miernejšia miera rastu oproti predošlému desaťročiu je dôsledkom záporného salda migrácie (217 tisíc osôb). Prirodzený prírastok sa popri klesajúcej pôrodnosti (37,8 promile) a úmrtnosti (25,6 promile) ďalej zvyšoval (12,2 promile).

Z rokov 1910 – 1921 máme iba menej podrobné údaje. Príčinou je vojna a s ňou súvisiace javy, zmena moci na sledovanom území a migrácia. Prvé československé sčítanie obyvateľov vykázalo 2 993 859 osôb. Počet obyvateľov sa v porovnaní s predošlým cenzom zvýšil o 2,6 %, o cca 77 tisíc osôb. Miera prirodzeného prírastku bola nižšia iba v 70. rokoch 19. storočia: 5,9 promile. Migračný úbytok, do ktorého sú započítané aj vojnové straty na životoch, predstavoval 95 tisíc osôb.

Tabuľka č. 1 Pohyby obyvateľstva Slovenska v r. 1869 – 1921

Rok	Počet obyvateľov*	Zmeny počtu v abs. číslach	Zmeny v %	Miera pôrodnosti (‰)	Miera úmrtnosti (‰)	Prirodzený prírastok (‰)	Migračné saldo
1869 – 1880	2.481.811	-4290	-0,2	44,4	39,5	4,9	-126.000
1880 – 1890	2.477.521	117.659	4,8	43,4	34,6	8,8	-122.000
1890 – 1900	2.595.180	187.745	7,2	41,1	30,2	10,9	-122.000
1900 – 1910	2.782.925	133.732	4,8	37,8	25,6	12,2	-217.000
1910 – 1921	2.916.657	77.202	2,7	n.	n.	5,9	-95.310
1921	2.993.859	–	–	n.	n.	n.	–

*Udaný počet obyvateľov sa vzťahuje na prvý termín jednotlivých sčítaní obyvateľstva, ostatné údaje sa vzťahujú na intercenzálne obdobia

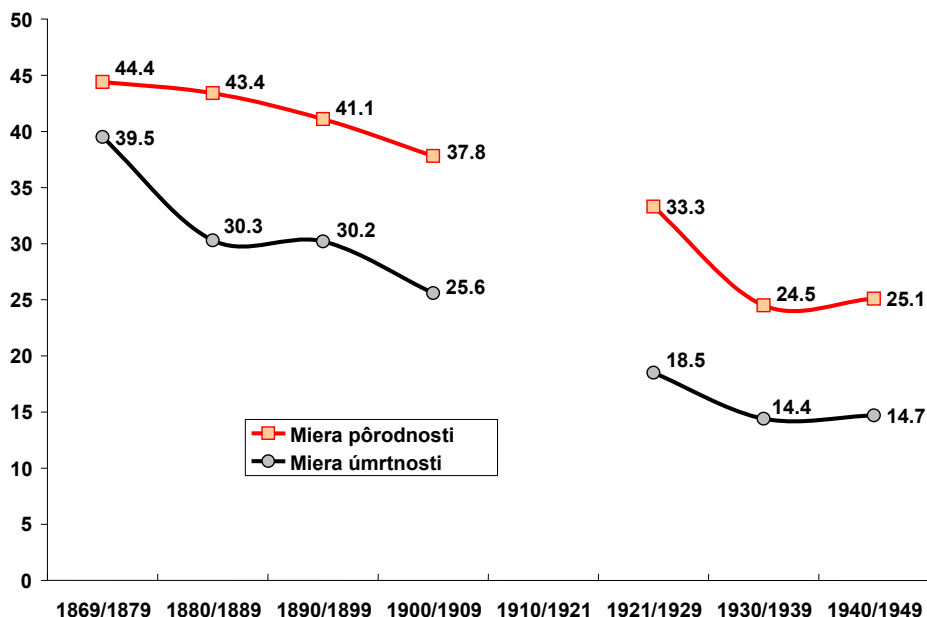
n.: neudané

Zdroj: Srb 2002: 20

Podrobnejšie údaje o pohybe obyvateľstva máme z rokov 1920 – 1949. V rokoch 1920 – 1939 ďalej pokračoval pokles počtu pôrodov. Miera pôrodnosti klesla o viac ako tretinu (z 35,4 promile na 22,7 promile), miera úmrtnosti klesla o cca 30 % (z 19,5 promile na 13,8 promile). Nakoľko pokles pôrodnosti prevýšil pokles úmrtnosti, pokles miery prirodzenej reprodukcie bol ešte výraznejší ako v predošlom období, až 46-percentný. O niečo miernejšie klesol počet sobášov (o 23 %), no o tretinu sa zvýšil počet rozvodov. Charakter „mierového“ pohybu obyvateľstva sa výrazne zmenil počas 40. rokov, v prvej polovici desaťročia kvôli vojnovým udalostiam, od polovice desaťročia najmä kvôli migračným pohybom, ktoré zasiahli státisíce osôb. Vo vojnových rokoch je

badateľný rast miery pôrodnosti. Tento jav má vysvetlenie zrejme v tom, že početnejšia generácia narodených po 1. svetovej vojne dosiahla reprodukčný vek. Nárast pôrodnosti pokračoval v druhej polovici desaťročia až do druhej polovice 50. rokov. Miera úmrtnosti bola podľa očakávaní vyššia vo vojnových rokoch, najmä v rokoch 1944 – 1945, počas prechodu frontu. V druhej polovici 40. rokov úmrtnosť významne poklesla, čím sa zvýšila miera prirodzenej reprodukcie; tento proces kulminoval v 50. rokoch 20. storočia.

Graf č. 1 Miera pôrodnosti a úmrtnosti na Slovensku v r. 1869 – 1950

Zdroj: Srb 2002: 12 – 20

Odhad migračných pohybov je oveľa zložitejšou úlohou než odhad prirodzeného pohybu obyvateľstva. V každom prípade, objem emigrácie v celom skúmanom období prevyšoval objem imigrácie. Miera úbytku zo sťahovania bola iná v prvých rokoch po 1. svetovej vojne, iná počas 2. svetovej vojny a iná v druhej polovici 50. rokov.

Po zmene mocenského zriadenia najväčšiu skupinu vysťahovaných tvorili úradníci a príslušníci inteligencie, ktorí sa presťahovali do Maďarska (viac ako 100 tisíc osôb). Podľa Vladimíra Srba v prvej polovici 20. rokov, medzi r. 1920 – 1924, krajinu opustilo 28 tisíc osôb, v r. 1925 – 1929 skoro 13 tisíc osôb, v r. 1930 – 1937 približne 6 tisíc osôb. V rovnakom období bol počet prisťahovalcov niekoľkonásobne nižší: v r. 1920 – 1924 9 tisíc, v r. 1925 – 1929 3 tisíc, v r. 1930 – 1934 3,4 tisíc, v r. 1935 – 1937 cca 1,6 tisíc osôb (Srb 2002:19).

Tabuľka č. 2 Zahraničná migrácia na Slovensku v r. 1920 – 1937

Roky	Imigranti	Emigranti	Saldo
1920 – 1924	9 231	27 639	-18 408
1925 – 1929	3 004	13 316	-10 312
1930 – 1934	3 344	6 120	-2 776
1935 – 1937	1 580	5 598	-4 018

Zdroj: Srb 2002: 19

Počas druhej svetovej vojny a v nasledujúcich rokoch bol migračný úbytok oveľa väčší než v rokoch po 1. svetovej vojne; predstavoval niekoľko stotisíc osôb. Z územia slovenského štátu založeného v r. 1939 vyhnali niekoľko desiat tisíc Čechov, počet obetí holokaustu sa odhaduje na 70 tisíc. Počet po vojne vysídlených alebo utekajúcich Nemcov presiahol 100 tisíc, asi 30 tisíc osôb utieklo do Maďarska, počet Maďarov deportovaných do Čiech sa odhaduje na 50 tisíc a približne 80 tisíc Maďarov bolo vysťahovaných v rámci maďarsko-slovenskej výmeny obyvateľstva. Na miesto tejto skupiny prišla približne rovnako početná skupina Slovákov z Maďarska. Počtom boli významné aj skupiny židov odchádzajúcich po nástupe komunizmu na Západ, resp. do Izraela.

Z obdobia prvej Československej republiky máme k dispozícii aj údaje o prirodzenom pohybe maďarského obyvateľstva.

Tabuľka č. 3 Prirodzený pohyb Maďarov na Slovensku v r. 1921, 1924 a 1936

Rok	Slovensko			Maďari		
	Miera pôrodnosti	Miera úmrtnosti	Prirodzený prírastok	Miera pôrodnosti	Miera úmrtnosti	Prirodzený prírastok
1921	38,2	21,1	17,1	37,0	21,8	15,2
1924	33,8	18,0	15,9	31,2	18,7	12,6
1936	23,0	13,8	9,2	21,0	14,4	6,6

Zdroj: PO 1921, 1924, 1936¹

Vidíme, že rozdiely medzi ukazovateľmi prirodzeného pohybu maďarskej populácie a populácie na celoštátnej úrovni majú isté zákonitosti. Miera pôrodnosti u maďarského obyvateľstva je nižšia o 1 – 2 promile, miera úmrtnosti je vyššia o niekoľko desiat tisíc promile, z čoho vyplýva, že aj prirodzený prírastok Maďarov zaostáva za celoštátnou mierou o 2 – 3 promile.

2. Demografické procesy na Slovensku po 2. svetovej vojne

2.1 Sobáše a rozvody

Analýzu demografických procesov začneme preskúmaním sobášnosti, pretože tá rozhodujúcou mierou ovplyvňuje aj pôrodnosť. Vývoj počtu sobášov je silne ovplyvnený

1. Československé, resp. slovenské štatistické publikácie – Pohyb obyvateľstva (PO)

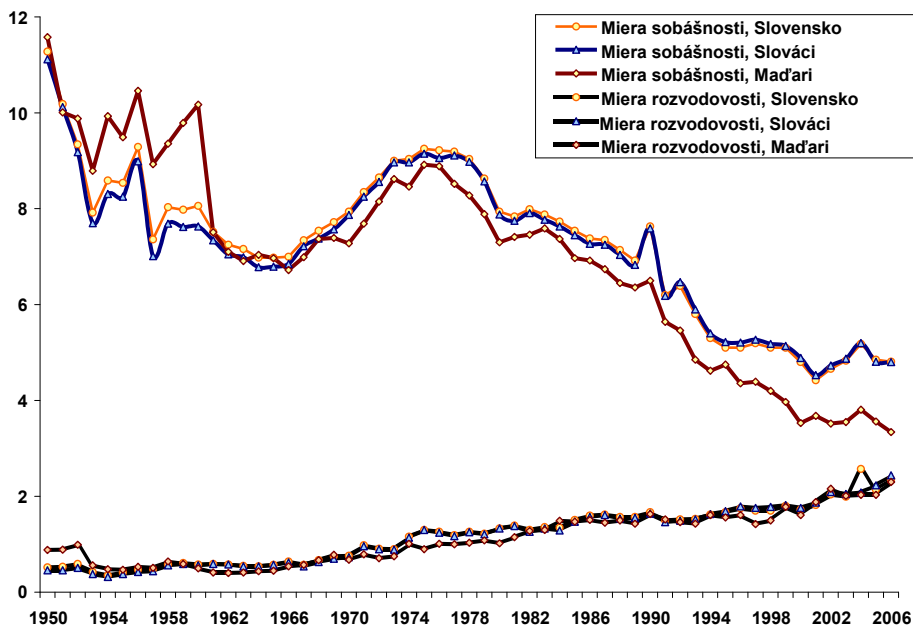
početnosťou generácií v sobášnom veku, ale aj spoločensko-ekonomickými okolnosťami. Počty sobášov uzavretých za jednotlivé roky sú dosť rozptýlené, preto dynamiku sobášnosti budeme sledovať v dlhšom časovom priereze, viac desaťročí dozadu, a to pomocou päťročných priemerov.

Sobášnosť obyvateľstva Slovenska sa v sledovaných štyroch desaťročiach významne zmenila. Do polovice 50. rokov 20. storočia počet sobášov klesal, potom stagnoval, opätovne začal rásť až v druhej polovici 60. rokov. Najvyššiu hodnotu dosiahol v r. 1977, keď sa uzavrelo 44 474 sobášov. Počet sobášov odvtedy klesá.

V prvom kroku analyzujeme vývoj sobášnosti pomocou údajov o hrubej miere sobášnosti (počet sobášov na 1000 obyvateľov). Táto miera v r. 1950 presiahla 11 promile, potom do polovice 60. rokov klesala, v r. 1964 a 1965 klesla pod 7 promile. Po tomto poklese nasledoval výraznejší rast, a tak hrubá miera sobášnosti v polovici 70. rokov znovu prekročila 9 promile a na konci 80. rokov sa pohybovala okolo 7 promile.

Počet sobášov vo vnútri maďarskej komunity v r. 1950 presiahol 4000, v 50. rokoch ich počet výrazne kolísal, v r. 1963 klesol na cca 3600. Do polovice 70. rokov ich počet – podobne ako celoštátny trend – znovu rástol, v r. 1975 a 1976 presiahol 5000, odvtedy klesá. Sobášnosť obyvateľov slovenskej národnosti sa do veľkej miery zhoduje s mierou charakteristickou pre celé obyvateľstvo Slovenska.

Graf č. 2 Hrubá miera sobášnosti a rozvodovosti u slovenskej a maďarskej populácie na Slovensku v r. 1950 – 2006

Zdroj: PO

Hrubá miera sobášnosti v 50. rokoch bola u maďarskej populácie vyššia než celoštátna miera (a vyššia ako miera sobášnosti slovenskej populácie). Nakoľko údaje o národnostnom zložení populácie sú pri sčítaní obyvateľov z r. 1950 skreslené, údaje vzťahu-

júce sa na 50. roky môžeme využívať iba s rezervou². Na začiatku 60. rokov bola miera sobášnosti Maďarov totožná s mierou sobášnosti celej populácie Slovenska (7,5 promile), od polovice desaťročia sa ale začala stále viac líšiť. V r. 1971 hrubá miera sobášnosti Maďarov bola 7,7 promile, kým v celoslovenskom priemere pripadalo na 1000 obyvateľov 8,4 sobášov. Celoštátna (hrubá) miera sobášnosti bola v r. 1981 7,8 promile, v r. 1989 6,9 promile, v r. 2000 4,8 promile. V rovnakých rokoch bola táto miera u Maďarov 7,4, resp. 6,4 a 3,5 promile.

Z foriem zániku manželstiev na základe demografických štatistík môžeme podľa národnostnej príslušnosti sledovať iba rozvody. Počet rozvodov v posledných desaťročiach kontinuálne rastie. V rokoch 1950 až 1990 sa počet rozvedených manželstiev na Slovensku zvýšil osemnásobne.

Nárast počtu rozvedených maďarských manželstiev nie je priamočiary. V rokoch 1950 – 1952 ich bolo viac ako 300 za rok, v rokoch 1953 – 1957 klesol tento počet na cca 200. Od konca 50. rokov počet rozvodov postupne rastie. Od r. 1967 je počet rozvedených maďarských manželstiev ročne nad 300, od r. 1973 ich počet presahuje 400, od r. 1974 je ich za rok vyše 500. Od r. 1981 do r. 1991 sa počet rozvodov za jeden rok zvýšil zo 600 na približne 1000. V prvej polovici 50. rokov bol počet rozvedených manželstiev na Slovensku za rok 1700, na konci 80. rokov vyše 8000 a v r. 2000 vyše 9000.

Hrubá miera rozvodovosti maďarských obyvateľov, ak odhliadneme od skreslených údajov z 50. rokov, bola do konca 80. rokov o niečo nižšia ako celoslovenská miera, no dynamika rozvodov bola vyššia ako celoslovenské trendy.

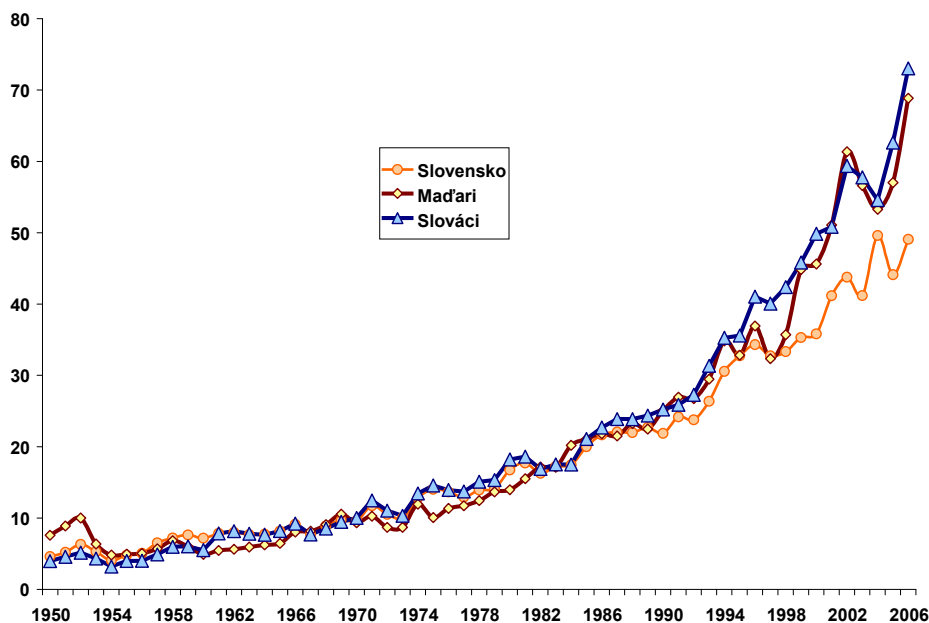
Vzhľadom na to, že porovnávanie miery rozvodovosti Maďarov s celoštátnou mierou rozvodovosti je pre skreslené údaje z 50. rokov problematické, zmeny procesu rozvodovosti u Maďarov a zmeny v celoštátnom meradle bude spoľahlivejšie porovnávať od neskoršieho dátumu. Ak si za východiskový bod určíme rok 1961, zistíme, že v rokoch 1961 až 2000 sa hrubá miera rozvodovosti Maďarov štvornásobne zväčšila, v rovnakom období sa celoslovenská miera i miera rozvodovosti slovenskej populácie strojnásobila (graf č. 3).

Počet rozvodov pripadajúcich na 100 sobášov je často aplikovaným, „obľúbeným“ ukazovateľom rozvodovej štatistiky. Vyjadruje percentuálny podiel rozvedených manželstiev v danom roku na počte manželstiev uzavretých v danom roku. Musíme však zobrať do úvahy, že stále väčšia časť obyvateľov – aspoň dočasne – neuzatvára formálne manželstvo. Preto je počet tých, ktorí vstupujú do manželstva, nižší ako počet osôb žijúcich s partnerom (s manželom/manželkou alebo s druhom/družkou) a zároveň sa počet a podiel osôb žijúcich v životnom spoločenstve bez manželstva líši aj podľa národnosti. Aplikácia tohto ukazovateľa je problematická – minimálne pri analý-

2. Hrubé miery demografických procesov vyjadrujú počty sobášov, rozvodov, narodení, úmrtí v pomere k celkovému počtu obyvateľov – resp. príslušníkov národnostnej komunity – v tisícinách. Ak sa štatistický počet obyvateľov líši od veľkosti reálnej populácie, líšia sa aj hrubé (štatistické a reálne) miery. Pri sčítaní obyvateľov v r. 1950 bol vykázaný výrazne nižší počet Maďarov, než aký zodpovedal skutočnosti. V 90. rokoch – najmä v druhej polovici desaťročia – je reálny stredný stav maďarského obyvateľstva v roku nižší ako jeho štatistický počet. Preto sú hrubé miery demografických procesov v 50. rokoch výrazne vyššie, v druhej polovici 90. rokov naopak nižšie, ako je skutočnosť.

ze údajov podľa národnosti – z viacerých príčin. Zohľadniť musíme aj to, že sa výrazne zmenil počet sobášov, že sa zvyšuje počet rozvodov, že sa „životnosť“ manželstiev ukončených rozvodom v r. 1950 – 1990 mierne skrátila (v r. 1950 bolo priemerné trvanie rozvedených manželstiev 11,9 rokov, v r. 1990 11,0 rokov), no do konca 90. rokov sa výrazne zvýšila – na 13,2 rokov v r. 2000. Preto by sa mal počet rozvodov v danom roku porovnávať s počtom sobášov spred 11 až 13 rokov. Rozdiely medzi mierou sobášnosti a mierou rozvodovosti v prípade Maďarov na Slovensku ďalej zväčšuje fakt, že počet Maďarov – na rozdiel od celkového obyvateľstva Slovenska – neustále klesá, čo so sebou prináša aj výraznejší pokles počtu sobášov.

Graf č. 3 Rozvodov na 100 sobášov u Slovákov a u Maďarov na Slovensku v r. 1950 – 2006

Zdroj: PO

Index rozvodovosti sa zo 4 – 8 % v 50. rokoch zvýšil do r. 1990 na 22 – 25 % a do r. 2000 na cca 40 %.

Do začiatku 80. rokov bol index rozvodovosti Maďarov nižší než celoslovenský index, no od 80. rokov hodnota tohto ukazovateľa už prevýšila hodnoty za celé Slovensko. Súvisí to s nižšou sobášnosťou a výraznejším starnutím maďarskej populácie.

Rozvodovosť je potrebné preskúmať aj z hľadiska vnútornej národnostnej charakteristiky manželstiev. Zodpovedať by sa mala otázka, či je rozdiel v trvácnosti homogénnych a zmiešaných manželstiev.

Tabuľka č. 4 Sobášnosť a rozvodovosť osôb maďarskej a slovenskej národnosti v r. 1950 – 2006 – zmiešané partnerstvá

Rok	Slovensko		Slováci		Maďari	
	zm. m. %*	zm. r. %**	zm. m. %	zm. r. %	zm. m. %	zm. r. %
1950	7,9	n.	4,5	n.	20,6	n.
1960	10,8	11,7	6,2	6,4	17,5	23,2
1970	12,0	13,0	6,8	7,4	23,7	21,8
1980	10,9	12,1	6,1	6,8	25,3	29,1
1990	11,4	11,3	6,3	6,2	27,7	25,5
2000	12,5	9,3	6,9	5,1	26,5	26,0
2006	17,8	8,0	10,1	4,3	28,7	23,2

* podiel zmiešaných manželstiev

** podiel zmiešaných rozvodov

* n: neudané

Zdroj: PO

Zloženie zmiešaných sobášov a rozvodov podľa národnosti preskúmame od r. 1950. O národnosti rozvádžajúcich sa máme údaje od r. 1960. Medzi r. 1960 až 2000 sa podiel zmiešaných sobášov zvýšil z 7,9 % na 12,5 %. Ich počet sa dynamicky zvyšoval v 50. rokoch, v nasledujúcich desaťročiach mierne kolísal, ale výrazne sa nemenil. Počet rozviazaných zmiešaných manželstiev za rok – s výnimkou r. 1990 a 2000 – vždy prevyšoval počet zmiešaných sobášov, a keď porovnávame rozvodovosť s hodnotami spred 10 rokov, zistíme, že počet rozvedených zmiešaných manželstiev je v nezanedbateľnej miere vyšší ako počet zmiešaných sobášov. Istý obrat v zmiešanej sobášnosti a rozvodovosti nastal od 90. rokov. U obyvateľov slovenskej národnosti je počet zmiešaných sobášov aj rozvodov výrazne pod celoslovenským priemerom. V 60. a 70. rokoch bol počet zmiešaných rozvodov vyšší ako počet heterogénnych sobášov, v 80. rokoch počet heterogénnych sobášov aj rozvodov má stále klesajúcu tendenciu.

U obyvateľov maďarskej národnosti sa podiel zmiešaných sobášov a rozvodov mierne líši od celoštátnych hodnôt. Do 80. rokov bol počet heterogénnych rozvodov vyšší od počtu heterogénnych sobášov, od konca desaťročia do r. 2000 sa počet sobášov a rozvodov skoro vôbec nelíši.

2.2 Pôrodnosť

Prirodzený prírastok obyvateľov maďarskej národnosti je podľa sčítaní obyvateľstva i štatistík obyvateľstva nižší ako prírastok celkového obyvateľstva Slovenska. Ako sme už vyššie uviedli, pôrodnosť Maďarov bola nižšia aj v medzivojnovom období. (Česko)slovenská štatistika obyvateľstva vykazuje národnosť novorodených detí podľa národnosti matky. Tento spôsob získavania dát v princípe zabezpečí údaje o pôrodnosti menších. Ale nezanedbateľné deformácie, nepresnosti sa ukazujú pri vykazovaní národnostnej príslušnosti detí zo zmiešaných manželstiev. Rozhodujúcu úlohu tu hrá fakt, že časť rodičov určuje národnosť dieťaťa podľa národnosti rodiča patriaceho k väčšinovému národu. Nie je zanedbateľná (zväčša len štatistická) ani zmena národnostnej

identity jedného z partnerov, ktorí pri sobáši uvádzali rôznu národnosť. Táto zmena sa často uskutočňuje už pred narodením (alebo pri narodení) prvého dieťaťa, ktoré potom dostane národnosť po matke, ktorá si svoju národnosť zmenila (Ziegenfuss 1966). Pri štatistickom zisťovaní nemožno vylúčiť ani ďalšie nepresnosti. Štatistický formulár nevypĺňa matka, a tak pri uvedení národnosti nemožno vylúčiť istú mieru subjektivity, no nepresnosti môžu byť spôsobené aj špecifickými okolnosťami vyplňania príslušného formulára (do hlásenia o narodení sa zaznamenávajú údaje v nemocnici už deň po pôrode). Preto sa výrazne môžu líšiť číselné údaje z pôrodnostnej štatistiky menšín a údaje o národnostnom zložení danej vekovej skupiny podľa sčítania obyvateľstva.

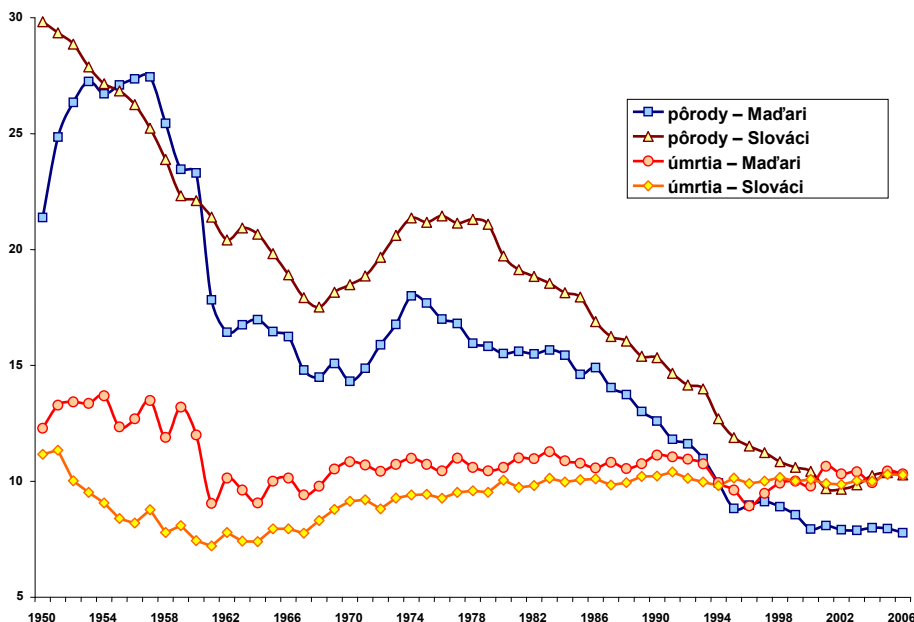
Počet novorodencov na Slovensku za jednotlivé roky od polovice 20. storočia značne kolísal. V prvej polovici 50. rokov sa priblížil k počtu 100 tisíc (resp. v dvoch rokoch tento počet aj dosiahol). V druhej polovici desaťročia začal počet novorodencov klesať, bod minima dosiahol v r. 1968 (76 tisíc), v 70. rokoch znovu rástol a v r. 1978 – 1979 dosiahol maximum, 100 tisíc. Odvtedy sa počet narodených detí znižuje, v r. 1989 leďva presiahol 80 tisíc, v r. 2000 55 tisíc.

Zmeny, ktoré na Slovensku nastali v oblasti pôrodnosti od 50. rokov minulého storočia, môžeme analyzovať na základe údajov o hrubej miere pôrodnosti. Počet pôrodov pripadajúcich na 1000 obyvateľov bol najvyšší na začiatku desaťročia (28,8 promile v r. 1950). V ďalšom období hrubá miera pôrodnosti postupne klesala až do r. 1968 (17,0 promile), potom do r. 1976 rástla (20,8 promile) a po tomto roku dlhodobo, počas viacerých desaťročí, stále klesala.

Zmeny v počtoch detí, ktoré sa zaevidovali ako živonarodené s maďarskou národnosťou, kopírujú celoštátne trendy s istým fázovým posunutím. Počet maďarských novorodencov je v prvej polovici 50. rokov ešte pomerne nízky: mnohé matky s maďarským pôvodom sa hlásili k slovenskej národnosti. Neskôr v tomto desaťročí počet „maďarských“ pôrodov prekročil 10 tisíc a po bode minima v r. 1968 (7868 novorodencov) dosiahol vrchol v r. 1974 (10 130 novorodencov) – teda o päť rokov skôr, ako pôrodnosť dosiahla maximum v celoslovenskom meradle. Od druhej polovice 70. rokov počet maďarských novorodencov kontinuálne klesal: v r. 1981 ešte bol okolo 9000, v r. 1990 nad 7000, v r. 2000 sa blížil k 4500.

Pôrodnosť maďarského a celkového obyvateľstva môžeme porovnať aj pomocou hrubých mier pôrodnosti, teda počtu živonarodených detí na 1000 obyvateľov (danej národnosti). Údaje o demografických procesoch maďarskej menšiny z 50. rokov, ako sme sa o tom už zmienili, sú deformované. Platí to aj pre údaje o pôrodnosti. Pri sčítaní obyvateľov v r. 1950 významná časť príslušníkov maďarskej menšiny uviedla slovenskú národnosť. Od druhej polovice 50. rokov sa mnohí z nich znovu identifikovali ako Maďari, a tak aj ich deti boli počas štatistických zisťovaní registrované ako maďarské. Keďže pri výpočte hrubých mier pôrodnosti sa údaje zo štatistických zisťovaní porovnávali s údajmi zo sčítania obyvateľov v r. 1950, počty detí boli oveľa vyššie, než by to zodpovedalo reálnej pôrodnosti Maďarov. Tento stav pretrval do r. 1961, keď nové sčítanie obyvateľov už prinieslo reálnejšie, vyššie čísla o počte obyvateľov maďarskej národnosti. V r. 1961 – 1990 boli hrubé miery pôrodnosti Maďarov o cca 15 % pod celoslovenskou mierou (graf č. 4).

Graf č. 4 Hrubá miera pôrodnosti a úmrtnosti na Slovensku podľa národnosti v r. 1950 – 2006

Zdroj: PO

Musíme poznamenať aj to, že hrubé miery pôrodnosti Maďarov sú presnejšie za roky nasledujúce po jednotlivých sčítaniach obyvateľstva, než za roky, ktoré sčítaniam predchádzali.³ Pôrodnosť jednotlivých etník sa dá porovnať pomocou iných, „očistených“ ukazovateľov. Jedným z najdôležitejších takýchto ukazovateľov je úhrnná plodnosť (TFR). TFR bola v celoslovenskom meradle najvyššia v r. 1950 (3,82), v r. 2001 na úrovni 1,25.

Hodnota TFR je u maďarského obyvateľstva podľa registrovaných údajov významne nižšia. V roku 1950 bola úhrnná plodnosť Maďarov na úrovni 2,84, v r. 1961 na úrovni 2,61, v r. 1991 na úrovni 1,66 a v r. 2001 na úrovni 1,10. Ak z vyššie uvedených dôvodov odhliadneme od údajov z 50. rokov, vidíme, že hodnota TFR maďarských matiek je podľa registrovaných údajov od 60. rokov o 15 až 20 % pod celoslovenskou hodnotou. Tento rozdiel si žiada niekoľko vysvetľujúcich poznámok.

TFR vo vzťahu k maďarskému obyvateľstvu udáva počet detí maďarských žien a nie počet novorodencov s registrovanou maďarskou národnosťou. Tieto hodnoty sú do urči-

3. Súvisí to s tým, že sa u menšín tzv. stredný stav obyvateľstva do termínu ďalšieho populačného cenzu viac či menej líši od hodnôt vykázaných v samotnom sčítaní (zvyčajne je nižší), čo je dôsledkom medzicasom sa odohrávajúcich procesov zmeny národnosti. Preto môžeme hrubé miery pôrodnosti spresniť dodatočne na základe údajov o počte obyvateľov z ďalšieho sčítania. Najjednoduchšou metódou spresňovania je, keď zmeny v počtoch obyvateľov vykázaných v dvoch za sebou realizovaných sčítaniach rovnomerne rozdelíme na roky a takto získanou hodnotou nahradíme pôvodný údaj o strednom stave obyvateľstva za daný rok. Túto istú metódu môžeme použiť aj pri spresňovaní hrubej miery úmrtnosti a prirodzeného prírastku/úbytku.

tej miery odlišné. Detí s registrovanou maďarskou národnosťou je menej než detí maďarských matiek, nakoľko značnú časť detí zo zmiešaných manželstiev neregistrujú ako maďarské. Ďalej je treba podčiarknuť, že údaje zo štatistických zisťovaní a zo sčítaní obyvateľstva nie sú ani na Slovensku celkom konzistentné.

U slovenského obyvateľstva je hodnota TFR mierne vyššia ako celoslovenský priemer, s výnimkou r. 1991 (3,94 v r. 1950; 3,24 v r. 1961; 2,80 v r. 1980; 2,03 v r. 1991 a 1,27 v r. 2001).⁴

Podiel „maďarských pôrodov“, presnejšie podiel detí maďarských matiek na celkovom obyvateľstve od 50. rokov postupne klesá. V druhej polovici desaťročia bolo ešte 10,7 % novorodencov na Slovensku podľa hlásení o pôrode maďarskej národnosti, tento podiel v 60. rokoch o niečo poklesol, ale ešte aj na začiatku 70. rokov prevyšoval 10 %. V prvej polovici 80. rokov sa pohyboval okolo 9,5 %, v r. 1990 klesol na 9,1 % a v r. 2000 na 8,2 percent. V rámci celej populácie bol podiel maďarských živonarodených detí o cca 1,4 percentuálnych bodov nižší než podiel maďarského obyvateľstva.

Rôzne ukazovatele pôrodnosti a plodnosti vykazujú u Maďarov o 15 až 20 % nižšiu mieru plodnosti v porovnaní s celoslovenskou mierou. Aj keď registrovaná národnosť dieťaťa sa (teoreticky) udáva podľa národnosti matky, oprávnené predpokladáme, že nižšia miera plodnosti je ovplyvnená aj medzigeneračnými asimilačnými procesmi, resp. procesmi zmeny národnostnej identity.

Okrem toho, že značná časť detí zo zmiešaných manželstiev nie je registrovaná ako maďarská, v demografických štatistikách sa aj mnohé matky žijúce v zmiešanom manželstve vykazujú ako Slovensky (pričom pri sčítaniach obyvateľstva sa hlásia k maďarskej národnosti). Tento fakt môžeme interpretovať aj ako štatistickú, aj ako reálnu zmenu etnickej identity. Je možné, že v období medzi sobášom a narodením prvého dieťaťa sa „národnostná orientácia“ rodiny upevní a tento proces je sprevádzaný viacmenej formálnou zmenou identity jedného z manželov. Za rozdielmi v radoch údajov ale nemusíme nevyhnutne hľadať nejaké reálne spoločenské procesy. Môžeme sa uspokojiť aj s tým, že rad údajov zo štatistiky obyvateľstva a zo sčítania obyvateľstva je v tomto ohľade nekonzistentný.

Presvedčivým dôkazom nekonzistentnosti je fakt, že podľa registrácie sa v zmiešaných manželstvách narodí oveľa menej detí než v homogénnych vzťahoch. Na začiatku 30. rokov 20. storočia bol podiel zmiešaných manželstiev, kde bol jeden z partnerov maďarskej národnosti, 9,4 %. V rovnakom období bol podiel detí, ktoré sa narodili takýmto párom, iba 4,7 %. Čiže podiel detí narodených v zmiešaných manželstvách predstavuje 50 % detí narodených v homogénnych manželstvách. Ak nepredpokladáme veľké rozdiely v plodnosti žien podľa národnosti a odhliadneme od prípadných deformácií z obdobia medzi sobášom a narodením detí, potom môžeme považovať za potvrdené, že v časti zmiešaných manželstiev už v krátkom časovom období medzi uzavretím manželstva a narodením prvého dieťaťa nastala – aspoň štatisticky – zmena národnostnej identity jedného z manželov.

Počet pôrodov registrovaných v zmiešaných manželstvách bol v porovnaní s počtom zmiešaných manželstiev najnižší na začiatku 50. rokov. Spomedzi detí s maďarskou

4. TFR (Total fertility rate) je priemerný počet živonarodených detí pripadajúcich na jednu ženu počas jej reprodukčného obdobia (15 – 49 rokov). Nakoľko špecifické miery pôrodnosti podľa veku nemáme členené podľa národnosti, delíme počet novorodencov danej národnosti počtom žien v reprodukčnom období, získané číslo vynásobíme 35 (počet rokov reprodukčného obdobia žien) a delíme 1000.

národnosťou podiel tých, ktoré sa narodili v heterogénnych manželstvách, tvoril iba 34,4 % z celkového počtu heterogénnych sobášov. Tento podiel medzitým narástol. Koncom 80. rokov sa v zmiešaných manželstvách narodilo štatisticky o 18 % menej detí než v homogénnych maďarských manželstvách. „Zmiešaný“ charakter väčšiny manželstiev, ktoré boli uzavreté v 50. a 60. rokoch a v ktorých jeden z partnerov bol maďarskej národnosti, do narodenia prvého dieťaťa už zanikol. Na začiatku 70. rokov si skoro dve tretiny manželstiev, na konci 80. rokov už viac ako štyri pätiny manželstiev, aspoň formálne, zachovali zmiešaný charakter. Z údajov dotazníkových výskumov však vieme, že za osobu maďarskej národnosti sa v dospelosti považuje približne 20 % detí zo zmiešaných manželstiev, 80 % z nich sa už hlási k väčšinovému národu.⁵

Súhrnne môžeme povedať, že miera plodnosti Maďarov je v nezanedbateľnej miere nižšia ako celoslovenská miera. „Homogenizáciu“ zmiešaných manželstiev a iné nepresnosti zberu údajov nevieme na základe údajov z oficiálnych štatistických zisťovaní a sčítaní obyvateľstva vyjadriť číslami. Môžeme sa o to pokúsiť použitím údajov medzietníckych výskumov vykonaných dotazníkovou metódou.

2.3 Úmrtnosť

Miera pôrodnosti Maďarov na Slovensku je nižšia, miera úmrtnosti vyššia ako celoslovenský priemer. Vysoká úmrtnosť Maďarov má aj historické príčiny. Vystahovania, deportácie a reslovakizácia prispeli nielen k zníženiu počtu Maďarov, ale v druhej polovici 40. rokov modifikovali aj ich vekovú štruktúru. Nižšia pôrodnosť a asimilačný úbytok viedli k trvalému zvýšeniu podielu starších generácií na maďarskom obyvateľstve. Preto je aj miera úmrtnosti starnúcej maďarskej populácie vyššia ako miera úmrtnosti na Slovensku.

V 50. rokoch počet úmrtí na Slovensku klesal (do začiatku 60. rokov). Najnižší bol tento počet v r. 1961, a to 31 403. V nasledujúcom období sa počet úmrtí postupne zvyšoval, v r. 1990 a v r. 1991 prekročil 54 tisíc, odvtedy kolíše medzi počtom 51 až 53 tisíc. Počet úmrtí sa u Maďarov postupne zvyšoval do konca 80. rokov. Do polovice 60. rokov bol tento nárast pomerne mierny (zo 4800 na 4900), do polovice 70. rokov narástol o ďalších 1000 úmrtí, v 80. rokoch sa počet úmrtí pohyboval okolo 6200 za rok. Nárast kulminoval v r. 1990 počtom úmrtí 6436, po r. 1994 klesol ročný počet úmrtí na 6000.

Úmrtnosť obyvateľov maďarskej a slovenskej národnosti, resp. úmrtnosť celej populácie Slovenska porovnávame pomocou mier hrubej úmrtnosti. Hrubá miera úmrtnosti maďarskej menšiny sa v 50. rokoch pohybovala okolo 12 – 13 promile. V 60. rokoch zostala pod 10 promile, potom sa do začiatku 80. rokov postupne zvyšovala a kulminovala v r. 1983 na úrovni 11,3 promile. Od druhej polovice 80. rokov počet úmrtí štatisticky klesal, no v skutočnosti zásadnejšie zmeny nenastali. Celoslovenská hrubá miera úmrtnosti klesala od začiatku 50. rokov na hodnotu pod 8 promile na začiatku 60. rokov, odvtedy sa pohybuje medzi 9,5 – 10,3 promile. Pokiaľ ide o tendenciu, v tomto ohľade sa vyššia úmrtnosť u Maďarov nelíši od tendencie celoslovenskej úmrtnosti.

Podiel zomretých maďarskej národnosti je vyšší ako podiel Maďarov na populácii Slovenska. V r. 1962 bol tento podiel 15,2 %, v r. 1972 14 %, v r. 1984 klesol pod 12 % (11,95 %), od r. 1995 zostáva stále pod 11 %. Podiel zomretých slovenskej národnosti sa za rovnaké obdobie zvýšil z 82 % na 88,5 %.

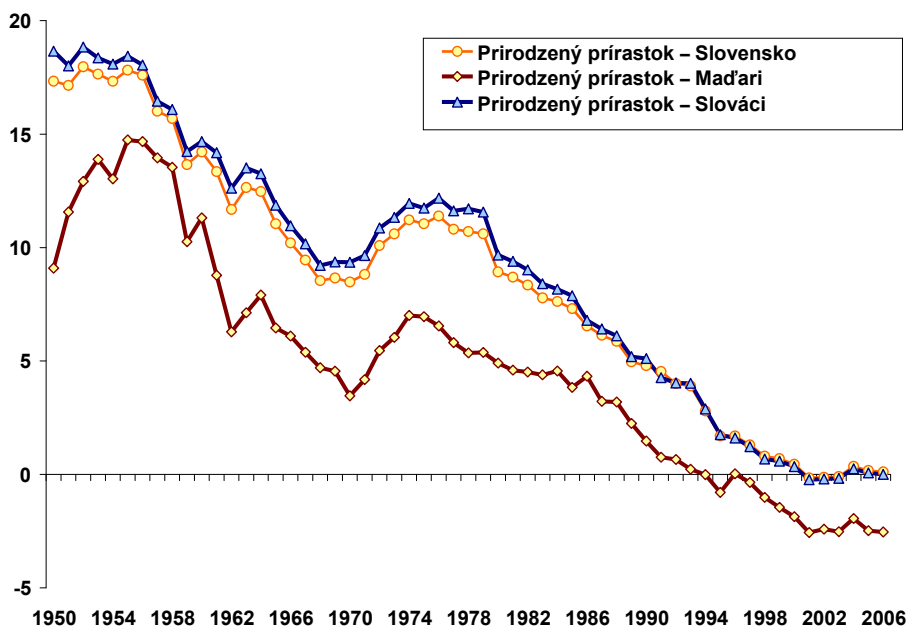
5. Pozri Csepeli – Örkény – Székelyi 2002; Gyurgyík 2004.

2.4 Vývoj prirodzeného prírastku

V povojnovom období bol prirodzený prírastok maďarskej populácie najvyšší v 2. polovici 50. rokov (5658 osôb v r. 1956), v ďalšom období klesol na minimum (1913 osôb v r. 1970). Ďalší nárast, ktorý trval do polovice 70. rokov, sa už ani nepriblížil maximu z r. 1956 (3944 osôb v r. 1974). Prirodzený prírastok Maďarov odvtedy postupne klesal; v r. 1990 bol rozdiel medzi počtom živonarodených a zomretých 846.

Prirodzený prírastok obyvateľov Slovenska presiahol v 50. rokoch hodnotu 60 tisíc. Na konci 60. rokov klesol pod 40 tisíc, potom postupne rástol: kulminoval v r. 1976 hodnotou nad 54 tisíc osôb. Odvtedy s menšími či väčšími výchyľkami postupne klesal, v r. 1990 ledva presiahol hodnotu 25 tisíc osôb (25 370).

Graf č. 5 Prirodzený prírastok maďarskej a slovenskej populácie na Slovensku v r. 1950 – 2006

Zdroj: PO

Tendencie prirodzeného prírastku celého obyvateľstva Slovenska a maďarskej menšiny boli v r. 1950 – 1990 podobné, no pokiaľ ide o mieru prírastku, tá je v prípade Maďarov oveľa nižšia. Miera prirodzeného prírastku na Slovensku klesla zo 17 promile v r. 1950 do r. 1990 na 4,8 promile a do r. 2000 na 0,5 promile. Miera prirodzeného prírastku maďarského obyvateľstva bola v 50. rokoch nad 12 – 13 promile, táto miera klesla v druhej polovici 80. rokov na 3,4 promile, v roku 1990 bola 1,5 promile. Nakoľko podľa registrovaných údajov od polovice 90. rokov je u Maďarov záporný rozdiel medzi počtom živonarodených a zomretých, miesto prírastku nastúpil prirodzený úbytok, miera ktorého bola v r. 2000 1,9 promile.

Prirodzený prírastok maďarskej populácie je potrebné preskúmať aj z ďalšieho hľadiska. Aký je podiel Maďarov na prirodzenom prírastku obyvateľov Slovenska? Pri vývo-

ji pôrodnosti a úmrtnosti sme videli, že miera pôrodnosti u Maďarov je o takmer 2 percentuálne body nižšia, kým úmrtnosť o 1 – 3 percentuálne body vyššia, ako je podiel osôb maďarskej národnosti na celom obyvateľstve. Rozdiel medzi pomerne vysokými mierami úmrtnosti a nízkymi mierami pôrodnosti sa postupne znižuje: na začiatku 60. rokov bol podiel maďarských zomrelých na úmrtiach na Slovensku 15,2 %, podiel maďarských novorodených na celkovom počte novorodených 10,4 %. Rozdiel medzi týmito dvoma demografickými údajmi bol 4,8 percentuálnych bodov (15,2 % – 10,4 %). V 80. rokoch predstavoval tento rozdiel 2,1 percentuálnych bodov (11,6 % – 9,5 %). Z toho vyplýva, že maďarská populácia v 50. rokoch prispela k prirodzenému prírastku na Slovensku 8 percentami, v 80. rokoch 6 percentami, v r. 1990 3,3 percentami. V druhej polovici 90. rokov prirodzený úbytok Maďarov ďalej spomaľoval aj tak postupne klesajúcu mieru prirodzeného prírastku na Slovensku.

2.5 Migračné pohyby

Migračné pohyby v uplynulých desaťročiach výrazne ovplyvnili počet príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku. Po vzniku Československa sa okolo 100 tisíc osôb maďarskej národnosti presťahovalo do Maďarska, ešte vyšší bol počet tých, ktorí po 2. svetovej vojne utiekli, boli deportovaní či vysťahovaní v rámci výmeny obyvateľstva. Vnútna migrácia, ktorá v rôznych obdobiach mala rôznu intenzitu, modifikovala aj spoločenskú a sídelnú štruktúru maďarského obyvateľstva. Dochádzka za prácou (variant vnútornej migrácie) celé desaťročia určovala a doteraz určuje spôsob života značnej časti maďarských rodín.

Štatistické výkazy nezachycujú celú vonkajšiu migráciu a podávajú len čiastočný obraz o zahraničnej migrácii z obdobia pred zmenou režimu. Neobsahujú totiž počet tých, ktorí opustili územie štátu ilegálne – tieto údaje boli v minulom režime prísne utajované. Do r. 1992 tvorila v československých štatistikách samostatnú kategóriu migrácia medzi Českou republikou a Slovenskom, resp. zahraničná migrácia. Do zániku Československa tí, ktorí sa sťahovali zo Slovenska do Čiech (alebo opačne) de facto neboli zahraniční migranti, zostali predsa v hraniciach federálneho štátu a mohli sa bez administratívnych prekážok vrátiť na miesto pôvodného pobytu.

Migráciu na Slovensku možno rozdeliť na dve etapy. Od 50. rokov až do zmeny režimu bol počet emigrantov vyšší než počet imigrantov. Migračné saldo sa časom znižovalo: počet vysťahovaných bol na začiatku 50. rokov (v rokoch 1950 – 1953) ročne 10 – 20 tisíc, v rokoch 1955 – 1967 5 – 10 tisíc, na konci 80. rokov ročne okolo 2 – 5 tisíc. V slovenskej migrácii dominovala migrácia do Čiech, zahraničná migrácia (do ktorej v tomto období nepatrí sťahovanie do Českej republiky) tvorila cca desatinu migrácie smerujúcej do Čiech. Počet vysťahovaných do Čiech celé desaťročia prevyšoval počet prisťahovaných, preto je do začiatku 90. rokov saldo priestorového pohybu smerujúceho na územia mimo Slovenskej republiky negatívne.⁶ Po rozdelení Československa bol na Slovensku počet imigrantov vyšší než počet emigrantov, v r. 2000 až o skoro 1500.

Údaje o migrácii obyvateľov Slovenska a migrácii osôb maďarskej národnosti sú v ročnom členení dostupné od 80. rokov. Počet Maďarov odchádzajúcich do Čiech sa pohyboval medzi 400 až 500 za rok, v r. 1981 – 1990 bol priemerný počet vysťahovaných 457 ročne. Počet prisťahovaných z Čiech kolísal medzi 240 až 400, ročný priemer bol 293 osôb. Počet vysťahovaných v každom roku prevýšil počet prisťahovaných, najviac (o 253 osôb) v r. 1988 a najmenej (o 53 osôb) v r. 1990. Migrácia do Čiech v mno-

hých prípadoch neznamenal trvalé presídlenie, najčastejšie za ňou stáli pracovné či rodinné dôvody a po ich pominutí sa mnohí vrátili na Slovensko. V dôsledku migrácie do Čiech v 80. rokoch klesol počet Maďarov na Slovensku o viac ako 1,5 tisíc.

Registrovaná zahraničná migrácia Maďarov bola nízka. V 80. rokoch sa počet emigrantov za rok pohyboval okolo 90, imigrantov okolo 50. V predošlých desaťročiach boli možnosti legálnej migrácie z Československa veľmi obmedzené. Naskytli sa zväčša po uzavretí manželstva s cudzincom a následnom opustení štátu za účelom zjednotenia rodiny. Osoby (maďarskej národnosti), ktoré sa zosobášili s maďarskými štátnymi občanmi, sa v prevažnej väčšine prípadov odsťahovali do Maďarska. Častejšie sa sťahovali na Slovensko osoby maďarskej národnosti pochádzajúce z územia mimo Maďarska, ak uzavreli manželstvo s osobou maďarskej národnosti zo Slovenska. Časť osôb maďarskej národnosti prisťahovaných na Slovensko uzavrela manželstvo s občanom Československa inej než maďarskej národnosti. Podľa oficiálnych štatistík bol migračný úbytok Maďarov na Slovensku cca 200 osôb za rok (z toho 60 osôb sa vysťahovalo do Čiech).

V migrácii 80. rokov možno považovať podiel Maďarov za nízky. Maďarskej národnosti bolo 4,9 % osôb odchádzajúcich do Čiech a 4,8 % osôb prichádzajúcich z Čiech. Medzi osobami odchádzajúcimi do zahraničia bolo 15,3 % Maďarov, medzi prichádzajúcimi 11,7 %. Na migrácii vykázanej v 80. rokoch sa Maďari podieľali 5,5 percentami.

V 90. rokoch bolo migračné saldo Maďarov pozitívne, no jeho miera bola veľmi nízka, v r. 2000 mala hodnotu 23 osôb.

Záver

V našej štúdii sme analyzovali demografické zmeny maďarskej populácie na Slovensku na pozadí demografických procesov celej populácie. Populačný vývoj Maďarov žijúcich v Československu, resp. na Slovensku, bol v sledovanom období v porovnaní s celoštátnym vývojom nepriaznivejší. Miera sobášnosti a pôrodnosti zaostávala za celoštátnym priemerom, kým miera úmrtnosti bola vyššia ako celoštátny priemer. Preto bol pre

6. Migrácia medzi Slovenskom a Českou republikou v rokoch 1950 – 1990 znamenala pre Slovensko 236-tisícový migračný deficit. V rovnakom období migračné saldo zahraničnej migrácie bolo pozitívne s hodnotou 5,2 tisíc osôb (počet imigrantov na Slovensku bol 26,7 tisíc, emigrantov 21,5 tisíc). Za rovnaké obdobie v Československu bolo 92 tisíc prisťahovaných a 157 tisíc vysťahovaných, migračný úbytok predstavoval 65 tisíc osôb. Už sme spomínali, že štatistiky o migrácii neobsahovali údaje o ilegálnej migrácii. Počet vysťahovaných sa dá ale celkom presne zistiť z rozdielu údajov uvádzaných v sčítaniach obyvateľstva a v demografických štatistikách. Podľa toho v rokoch 1948 – 1989 z celého územia Československa odišlo cca 440 tisíc osôb. Intenzita emigrácie nebola rovnomerná. Po komunistickom prevrate v r. 1948 či po intervencii v r. 1968 bola vyššia, kým v 50. rokoch, keď hranice boli takmer hermeticky uzavreté a cesty do západných krajín maximálne obmedzené, takmer nulová. O miere zahraničnej migrácie zo Slovenska z tohto obdobia nie sú údaje, ale môžeme ju odhadnúť pomocou údajov z rokov 1984 – 1989. V rokoch 1984 – 1989 opustilo Československo ilegálne 24 892 osôb, zo Slovenska odišlo 7159 osôb. Podiel vysťahovaných na celom obyvateľstve bol vyšší v Čechách (71,2 %) ako na Slovensku (28,8 %). Od polovice 80. rokov do konca desaťročia Slovensko opustilo priemerne 1193 osôb za rok (tento údaj za obe federálne republiky je 4149). Na základe odhadu a údajov z druhej polovice 80. rokov predpokladáme, že v r. 1948 – 1989 Slovensko opustilo 126 až 136 tisíc osôb. Údaje o počte ilegálnych migrantov nie sú členené podľa národnosti, môžeme experimentovať iba s ďalším odhadom vychádzajúcim z vyššie odhadnutých, resp. na základe vyššie uvedených kritérií vypočítaných údajov. Takýmto spôsobom sa dá určiť približný migračný úbytok Maďarov na Slovensku na 50 – 100 osôb ročne.

maďarskú populáciu charakteristický nízky prirodzený prírastok, resp. od 90. rokov 20. storočia miesto prirodzeného prírastku nastúpil prirodzený úbytok. V pozadí nepriaznivého vývoja sa nachádzajú aj asimilačné procesy, procesy zmeny etnickej príslušnosti, ktorým sme sa z dôvodu obmedzeného rozsahu štúdie venovali iba marginálne. Migračné procesy maďarskej populácie boli protichodné. V obdobiach po 1. aj po 2. svetovej vojne sa počet Maďarov v dôsledku priestorového pohybu znížil o viac ako 200 tisíc. V prevažnej väčšine išlo o utečencov, deportovaných a násilne vysťahovaných. V časoch pokojného budovania spoločnosti však miera migrácie Maďarov zaostala za celoštátnym priemerom.

Literatúra

- BALÁZS, József – HORVÁTH, Róbert 1995. *Bevezetés a demográfiába*. Szeged : JATEPress.
- CSEPELI, György – ÖRKÉNY, Antal – SZÉKELYI, Mária 2002. *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Budapest : Balassi.
- Demografická príručka FŠÚ* 1982. Praha
- Demografický vývoj obyvateľstva Československej socialistickej republiky podľa výsledkov sčítania ľudu s prihliadnutím na jeho národnostné zloženie*. Bratislava : Sekretariát rady vlády SSR pre národnosti Bratislava 1983, č. 951/1983
- GYÖNYÖR, József 1989. *Államalkotó nemzetiségek*. Bratislava : Madách
- GYURGYÍK, László 1994. *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében*. Pozsony/Bratislava : Kalligram
- GYURGYÍK, László 1998. A (cseh)szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település- és társadalomszerkezetének alakulása 1918–1998. In FILEP, Tamás Gusztáv – TÓTH, László (eds): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. I. Budapest : Ister, s. 81 – 131.
- GYURGYÍK, László 2004. *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Pozsony : Kalligram, 164 s.
- GYURGYÍK, László – KISS, Tamás 2010. *Párhuzamok és különbségek. A második világháború utáni erdélyi és szlovákiai népességfejlődés összehasonlító elemzése*. Budapest : EÖKIK, 320 s.
- Historická štatistická ročenka ČSSR*. Praha : FŠÚ, 1985.
- KONEČNÁ, Alena 1977. Národnostní homogamie a heterogamie v ČSSR. In *Demografie* 1/1977, s. 1 – 10.
- MATULNÍK, Jozef 1998. *Pokles pôrodnosti na Slovensku. Sociologická perspektíva*. Trnava : Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave, 161 s.
- Sčítanie ľudu, domov a bytov k 3. marcu 1991 v Českej a Slovenskej federatívnej republike* 1991. Praha : FŠÚ.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti, podľa materinského jazyka a pohlavia za SR, kraje a okresy*. Bratislava : Štatistický úrad SR, 2002.
- Sociálna štatistika* 1990. Bratislava : SŠÚ, 1993.
- SOKOLOVÁ, Gabriela et al. 1987. *Soudobé tendence vývoje národností v ČSSR*. Praha : Academia 1987.
- SRB, Vladimír 2002. *Obyvateľstvo Slovenska 1918 – 1938*. Bratislava: Infostat.
- VAŇO, Boris (ed.) 2001. *Obyvateľstvo Slovenska 1945 – 2000* Bratislava : Infostat.
- VEREŠ, Pavel: Regionální vývoj plodnosti na Slovensku v letech 1910 až 1980. In *Demografie* 2/1986.
- ZIEGENFUSS, Vladimír: Národnostní smíšenost manželství v ČSSR. In *Demografie* 1/1966, s. 28 – 35.

Jazykové práva menšín na Slovensku v období od roku 1918 do roku 1968

ZOLTÁN SZALAY

Minority language rights in Slovakia in the period
between 1918 and 1968

342.725(437.6)"1918/1968"

342.724(437.6)"1918/1968"

323.1(437.6)"1918/1968"

Keywords: Language use regulations in the Czechoslovak legislation. Minority language rights in the First Republic, the Slovak State, during the disenfranchisement and the period after the Second World War. Regulations of language rights until 1968.

1 Medzinárodnoprávny rámec úpravy v období prvej Československej republiky

Úprava jazykových práv národnostných menšín v prvej Československej republike vychádzala z princípov zakotvených v zmluve uzatvorenej medzi ČSR a spojencami **10. septembra 1919 v Saint Germain-en-Laye**. Najpodstatnejším bodom zmluvy je **čl. 7 ods. 4**, ktorý, síce pomerne obmedzeným spôsobom, ale ustanovuje ako povinnosť zabezpečiť možnosť používania jazykov národnostných menšín. Formulácia ustanovenia je všeobecná, konkrétny spôsob regulácie prenecháva v pôsobnosti československých štátnych orgánov. Vďaka tejto všeobecnosti a vágnosti je diskutabilné, v akej miere si ČSR splnila svoje záväzky vyplývajúce zo zmluvy. V zmysle čl. 7 ods. 4 **je ČSR – bez ujmy na zavedení úradného jazyka – povinná poskytovať občanom s materinským jazykom iným než českým „primerané možnosti“ (*facilités appropriées*) na používanie ich jazyka pred súdmi ústne alebo písomne.**

Slovná formulácia „občania s iným než českým materinským jazykom“, teda negatívne vymedzenie subjektov jazykových práv, nastoľuje otázku, koho všetkého sa „primerané možnosti“ týkali. Ernő Flachbart¹ upozorňuje na to, že z takejto formulácie môže vyplývať aj to, že jazykové práva prináležia aj občanom so slovenským materinským jazykom, zmluva sa teda nezakladá na koncepcii „československého jazyka“, ktorá bola skonštruovaná v medzivojnovvej ČSR z politických záujmov, ale rozhodne rozlišuje medzi českým a slovenským jazykom, pričom slovenskému jazyku priznáva status menšinového jazyka. Podľa môjho názoru ide o podobnú chybu v texte zmluvy ako v prípade „opomenutia“ zabezpečenia používania jazyka národnostnej menšiny pred správnymi orgánmi, o čom bude reč nižšie.

1. FLACHBART 1935, s. 7.

Pod kategóriou „občania s iným než českým materinským jazykom“ rozumieme teda tých občanov ČSR, ktorí patria k jazykovým menšinám. Toto vymedzenie – ako na to poukazuje aj József Gyönyör² – naznačuje, že úprava jazykovej praxe od začiatku vychádzala z princípu individuálnych práv. Žiadny právny predpis nedefinoval, kto je príslušníkom jazykovej menšiny. Bolo by bývalo žiaduce vložiť takúto definíciu napr. do zákona č. 256/1920 Zb. o sčítaní ľudu, resp. do jeho vykonávacieho predpisu, ktorým bolo nariadenie vlády č. 592/1920 Zb., ale ani tieto právne predpisy nepriniesli dostatočné riešenie. Nariadenie vlády č. 592/1920 Zb. sa snažilo odstrániť praktické ťažkosti vznikajúce pri sčítaní ľudu tak, že národnosť odvodzovalo z materinského jazyka.

Jazykové práva menšín sa nevzťahovali len na fyzické osoby, ale aj **na právnické osoby**, ako napríklad na obecné zastupiteľstvá, iné samosprávne orgány, cirkevné orgány a iné orgány verejnej správy. Napríklad v prípade, keď obec bola účastníkom správneho konania, priznávali sa jej zákonom stanovené jazykové práva rovnako ako fyzickým osobám.

Čl. 7 ods. 4 zmluvy, ktorý upravoval „primerané možnosti“, ktoré majú byť zabezpečené pre jazykové menšiny, sa nezmieňoval o územnej pôsobnosti príslušného ustanovenia. Podmienky menšinového školstva upravené v čl. 9 ods. 1 zmluvy boli pritom viazané na „významný podiel“ danej menšiny v mestách, resp. krajoch (z textu zmluvy však nevyplýva, čo sa má rozumieť pod pojmom „významný podiel“). Bolo teda odôvodnené viazať právo zakotvené v čl. 7 ods. 4 k určitému územiu? Podľa Flachbarta nie, pričom sa odvoláva na obsahovo obdobné vyjadrenia F. Weyra³. V zmysle uvedeného teda obmedzenie menšinových jazykových práv na tzv. súdne okresy, čiže na územia, kde menšina tvorí určité percento z celého obyvateľstva⁴, nebolo celkom v súlade so zmluvou zo Saint-Germain-en-Laye.

Aj ďalší z bodov zmluvy bol zdrojom početných nedorozumení. Čl. 7 ods. 4 zmluvy uvádza právo na „primerané možnosti“ výlučne v súvislosti s používaním jazyka pred súdmi. Keďže jazykový zákon z roku 1920 rozširuje jazykové práva nielen na súdy, ale pochopiteľne aj na orgány verejnej správy, odchýlky od formulácie zmluvy v tomto prípade môžeme považovať za pozitívne z pohľadu príslušníkov jazykových menšín. Chalupný⁵ vyzdvihuje, že v tomto prípade jazykový zákon zabezpečoval práva pre príslušníkov menšín nad rámec prijatých zmluvných záväzkov. Flachbart, odvolávajúc sa znovu na F. Weyra, predpokladal, že užšie vymedzenie jazykových práv v tomto bode zmluvy nebolo zámerom, ale išlo o „jednoduchú redakčnú chybu“.⁶

2 Úprava jazykových práv v československom právnom poriadku

Ako na to upozorňuje Chalupný⁷, zmluva zo Saint-Germain-en-Laye nevyvolala priame právne dôsledky na území ČSR. Jej text bolo treba zabudovať do československého právneho poriadku.

2. GYÖNYÖR 1994, s. 84.

3. FLACHBART 1935, s. 11.

4. Pozri kapitolu 2.3.2

5. CHALUPNÝ 1933, s. 21

6. FLACHBART 1935, s. 12.

7. CHALUPNÝ 1933, s. 22.

2.1 Obdobie pred prijatím Ústavnej listiny z roku 1920

Čerstvo vzniknutá Československá republika prenechala v znamení právnej kontinuity a stability, prostredníctvom zákona č. 11/1918 Zb. – tzv. recepčného zákona – v účinnosti veľkú časť zákonov na území ČSR. V zmysle tohto opatrenia ostal účinným aj zákon č. 44/1868, ktorý upravoval jazykové práva (pozri nižšie).

Túto úpravu ďalej spresňovali niektoré právne predpisy prijaté v nasledujúcich rokoch. Podľa § 3 zákona č. 64/1918 Zb., prijatého 10. decembra 1918, sa na Slovensku v úradnom styku používa slovenský jazyk a používanie iných jazykov bude upravené v osobitnom predpise. Takýto osobitný predpis pred vydaním Ústavnej listiny z roku 1920 prijatý nebol. K úprave jazykových práv prispelo aj rozhodnutie zásadného významu Najvyššieho správneho súdu z 19. marca 1919, v ktorom sa konštatovalo nasledujúce: z národného charakteru československého štátu, vytvoreného na základe sebaurčenia prejaveneho československým národom prostredníctvom zákona č. 11/1918 Zb. logicky vyplýva, že český (slovenský) jazyk je tým jazykom, v ktorom štát a jeho orgány prejavujú svoju vôľu a vykonávajú svoje práva. Túto líniu sledujú aj ďalšie právne predpisy:

- zákon č. 1/1918 Zb., ktorým sa upravuje vyhlasovanie zákonov a nariadení,
- už spomínaný zákon č. 64/1918 Zb. o mimoriadnych prechodných opatreniach na Slovensku,
- nariadenie Ministerstva spravodlivosti č. 56/1919 Zb. o obsadzovaní miest radcov a obsadzovaní miest na súdoch a štátnych zastupiteľstvách.

Rozhodnutie Najvyššieho správneho súdu zabezpečovalo pre príslušníkov „iných národných kmeňov“ práva v oblasti „rozvoja národnej existencie“ a používania jazyka, podčiarkujúc, že štát môže poskytnúť tieto práva jedine bez ujmy na jeho národnom charaktere. Podľa rozhodnutia tieto práva prináležia výlučne občanom ČSR.

Zákon č. 44/1868 o rovnoprávnosti národností zabezpečoval pomerne široký priestor z hľadiska používania jazykov národnostných menšín. Upravoval okrem iného:

- vydávanie overených prekladov zákonov do jazykov všetkých národností žijúcich na území štátu;
- možnosť používania materinského jazyka v súdnom konaní;
- možnosť používania materinského jazyka pred obecným súdom;
- možnosť používania rokovacieho jazyka alebo zápisničného jazyka obce pred okresným súdom;
- formuláciu predvolania podľa možnosti v materinskom jazyku účastníka;
- možnosť voľby jazyka cirkevnou obcou pri vedení matriky, vybavovaní cirkevných záležitostí a v školstve;
- možnosť určenia si rokovacieho a zápisničného jazyka verejného zhromaždenia obce;
- právo všetkých občanov štátu podávať podania vlastnej obci, cirkevným orgánom a iným orgánom, resp. vláde vo vlastnom materinskom jazyku.

Od ďalšej podrobnej analýzy zákona upúšťame, keďže tento zákon upravoval jazykové práva v medzivojnovej ČSR len dočasne.

2.2 Ústavná listina z roku 1920

Ústavná listina prijatá 29. februára 1920 zakotvovala základné princípy ochrany národnostných, náboženských a rasových menšín vo svojej šiestej hlave. § 128 ods. 3, ktorý

upravuje používanie jazykov československými občanmi, je recepciou čl. 7 ods. 3 zmluvy zo Saint-Germain-en-Laye. Znenie ustanovenia je nasledujúce:

„(3) Štátni občania Československej republiky môžu v medziach všeobecných zákonov voľne používať akýkoľvek jazyk v súkromnom a obchodnom styku, vo veciach týkajúcich sa náboženstva, v tlači a v akýchkoľvek publikáciách alebo na verejných zhromaždeniach.“

Z formulácie ustanovenia je zrejmé, že **právny poriadok prvej ČSR neobmedzoval používanie jazyka v oblasti súkromnej komunikácie.**

Ustanovenie čelilo kritike kvôli vloženiu formulácie „v medziach všeobecných zákonov“, čo predstavovalo odchýlenie sa od zmluvy zo Saint-Germain-en-Laye a prakticky relativizovalo jazykové práva. Podľa § 129 Ústavnej listiny základné princípy jazykových práv v ČSR upravuje osobitný zákon, ktorý tvorí súčasť tejto Ústavnej listiny. Formulácia „v medziach všeobecných zákonov“ vsunutá do textu § 128 teda zabezpečila aj to, aby v tomto ustanovení zakotvené právo na používanie jazyka nebolo v rozpore s ustanoveniami jazykového zákona. Pritom ani osobitný zákon, teda **jazykový zákon z roku 1920 do súkromnej sféry nezasahoval.**

V § 128 ods. 4 sa konštatuje, že jazykové práva sa netýkajú tých práv štátnych orgánov, ktoré sú zabezpečené zákonmi prijatými v záujme verejného poriadku a bezpečnosti štátu, resp. efektívnej kontroly. Tým Ústavná listina eliminuje prípadné „hrozby“ vyplývajúce zo zneužitia jazykových práv.

2.3 Jazykový zákon z roku 1920 a jeho vykonávacie predpisy

Základné princípy používania jazykov v prvej Československej republike, v súlade s § 129 Ústavnej listiny, upravoval **zákon č. 122/1920 Zb. prijatý 29. februára 1920, nazývaný „jazykový zákon“**. Tento zákon tvoril organickú **súčasť Ústavnej listiny**. Zákon je sformulovaný pomerne všeobecne, na viacerých miestach sa odvoláva na vykonávacie predpisy, na ktoré ale bolo treba čakať niekoľko rokov. Prvý vykonávací predpis bol k zákonu vydaný v roku 1926 – išlo o nariadenie vlády č. 17/1926 Zb., ktoré zakotvovalo presné pravidlá používania jazykov pre Ministerstvo vnútra, Ministerstvo spravodlivosti, Ministerstvo financií, Ministerstvo priemyslu, obchodu a živnosti, Ministerstvo verejných prác, Ministerstvo verejného zdravotníctva a telesnej výchovy, ako aj pre orgány pod ich riadením a pre orgány územnej samosprávy.⁸

Právny predpis, ktorý sa pripravoval šesť rokov, bol následne prijatý v pomerne oklieštenej podobe. „Konečná forma jazykového nariadenia z roku 1926 predstavovala vyslovene obmedzujúcu koncepciu jazykového zákona.“⁹ Prijatie nariadenia vyvolalo zo strany nemeckej menšiny prudké protesty. Druhý dôležitý vykonávací právny predpis bol prijatý československou vládou v roku 1928 a upravoval používanie jazyka v župných a okresných orgánoch. V konečnom dôsledku možno ale o oboch nariadeniach vlády konštatovať, že „žiaľ“ neprispeli k podstatnejšej úprave jazykového zákona“.¹⁰

8. Nevzťahovalo sa však na inštitúty v pôsobnosti Ministerstva školstva a národnej osvety, Ministerstva dopravy, Ministerstva pôdohospodárstva, Ministerstva národnej obrany a Ministerstva pre zásobovanie ľudu.

9. PETRÁŠ 2009, s. 204.

10. PETRÁŠ 2009, s. 208.

2.3.1 Štátny, oficiálny jazyk

Jazykový zákon, vychádzajúc z čl. 7 ods. 4 zmluvy zo Saint-Germain-en-Laye, ustanovil **štátny, oficiálny jazyk** republiky. Počas prípravy a schvaľovania zákona vyvolalo najväčšie rozpory to, či sa do textu má dostať výraz „oficiálny jazyk“ alebo „štátny jazyk“. „Určité politické strany pripisovali veľký význam uznaniu československého jazyka za »štátny jazyk«, rozhodne väčší, než skutočne dôležitému vymedzeniu z toho vyplývajúcich privilégií.“¹¹

Podľa § 1 toto privilegované postavenie prináleží „československému jazyku“. Pojem „**československý jazyk**“ zavádza práve tento jazykový zákon, aby sa tým zdôrazňoval princíp národnoštátnej jednoty. József Gyönyör pripomína, že ústavná komisia „považovala za vhodné, aby jazyk, ktorým hovorí »štátotvorný národ«, bol označovaný v oblasti práva spoločným názvom, aj keď v skutočnosti ide o »dve formy prejavu toho istého jazyka, českú a slovenskú“.¹² Konštrukciou „československý jazyk“ sa mala zabezpečiť rovnocennosť českého a slovenského jazyka pod rúškom umelo vytvoreného pojmu, čo v praxi znamenalo, že český text sa považoval takisto za „československý“ ako slovenský text. Môžeme sa teda pridať k stanovisku Józsefa Gyönyöra, podľa ktorého „komisia vytvorením jednotného pojmu úradného jazyka nechcela vytvoriť nový pojem, len používa spoločné označenie“.¹³ Toto opatrenie vyvolalo odpor najmä v kruhoch nemeckej menšiny, keďže slovenský jazyk, ktorý sa v skutočnosti – podľa porovnania počtu dvoch národných komunít – mohol považovať za menšinový, bol povýšený nad nemecký.

Právna úprava otázky „československého jazyka“ je obsiahnutá v § 4 jazykového zákona, ktorý rozdeľuje územie Československej republiky prakticky na dve oblasti: Na územiach, ktoré pred 28. októbrom 1918 patrili ku kráľovstvám a krajinám zastúpeným v ríšskom sneme alebo k pruskému kráľovstvu, je jazykom používaným v úradnom styku spravidla jazyk český, kým na Slovensku je týmto jazykom (jazykom „úradovania“¹⁴) spravidla jazyk slovenský.

Pojem „spravidla“, vložený do textu ustanovenia, upozorňuje na to, že rozdelenie štátu na dve jazykové oblasti má skôr charakter smernice a nepredstavuje vytýčenie striktných jazykových hraníc. Zdôrazňuje to aj § 4 ods. 2, podľa ktorého vybavenie podania napísaného v českom jazyku v jazyku slovenskom a opačne, vybavenie podania napísaného v slovenskom jazyku v jazyku českom, sa považuje za vybavenie v jazyku podania. Tieto dva jazyky sú teda rovnocenné a rovnoprávne na celom území republiky ako dve odlišné formy prejavu „československého“ štátneho a úradného jazyka.

Pojem štátny a úradný jazyk ďalej rozvíja text § 1. Privilegované postavenie štátneho a úradného jazyka charakterizuje v troch bodoch, pričom ide o demonštratívny a nie taxatívny výpočet.¹⁵ Podľa textu je štátnym a úradným jazykom jazyk:

– v ktorom sa vykonáva práca a činnosť súdov, úradov, inštitúcií, podnikov a orgánov republiky, resp. v ktorom sa vydávajú ich vyhlášky a v ktorom sú označované,

11. PETRÁŠ 2009, s. 313.

12. GYÖNYÖR 1994, s. 99.

13. Tamtiež.

14. V oblasti úradného styku jazykový zákon nerozlišoval medzi vnútornou a vonkajšou komunikáciou, avšak „vzhľadom na to, že § 1 upravoval úradnú agendu v československom jazyku všeobecne, a § 2 určil výnimky len pre vonkajšiu úradnú agendu, vnútorný úradný styk úradov, súdov, podnikov a pod. prebiehal výlučne v československom jazyku. Toto ustanovenie sa však nevzťahovalo na samosprávu, ktorá bola upravovaná úplne odlišne v iných paragrafoch zákona.“ PETRÁŠ 2009, s., 313.

15. GYÖNYÖR 1994, s. 104.

– v ktorom sa píše hlavný text bankoviek,
 – ktorý je jazykom velenia a služobným jazykom obrannej sily; pri styku s mužstvom sa môže používať aj materinský jazyk príslušníkov.

Ďalšie zákony upravovali aj iné funkcie československého jazyka ako štátneho a úradného jazyka:

– v tomto jazyku sa vyhlasuje autentický text zákonov a nariadení (zákon č. 500/1920 Zb.),

– je rokovacím jazykom zákonodarného zboru (zákony č. 325/1920 Zb. a 326/1920 Zb.),

– je povinným predmetom na každej strednej škole a ústave na výchovu pedagógov bez ohľadu na príslušný vyučovací jazyk (zákon č. 137/1923 Zb.),

– je jazykom medzinárodných zmlúv,

– veľký znak republiky obsahuje heslo „Pravda víťezí“ a nápis „Republika Československá“ len v tomto jazyku,

– spisy a listiny prezidenta republiky (okrem čisto súkromných) sú vybavené týmto okrúhlym nápisom: „President republiky Československé“,¹⁶

v tomto jazyku sa píše text československých kovových a papierových platidiel a kol-kov¹⁷ atď.

2.3.2 Používanie jazykov menších

V prvej Československej republike neexistoval osobitný zákon o používaní jazykov národnostných menších, jazykové práva národnostných menších upravoval zásadne zákon č. 122/1920 Zb.

Najvýznamnejším rozdielom medzi úpravou používania štátneho jazyka a jazykov národnostných menších bolo, že používanie jazykov národnostných menších sa upravovalo na základe **územného princípu**. Ako sa to spomínalo vyššie, takáto úprava nemusela byť bezpodmienečne v súlade so zmluvou zo Saint-Germain-en-Laye. Jazykový zákon z roku 1920 zaviedol tú **20-percentnú hranicu**, ktorá má v slovenskom jazykovom práve dodnes rozhodujúci význam.

Uzákonenie 20-percentnej hranice vyplývalo z rôznych predchádzajúcich historických udalostí. Pred prvou svetovou vojnou obsahovali návrhy súvisiace s používaním jazykov v habsburskom Česku tiež 20-percentnú hranicu, ako napríklad návrh Jakuba Škardu z roku 1888 alebo plán Buquoy z roku 1910. V jednom českom návrhu z roku 1889 sa uvádzala 25-percentná hranica na uplatňovanie jazykových práv. 20-percentná hranica sa objavuje napríklad aj v uhorskom zákone o rovnoprávnosti národností (zákon č. 44/1868), konkrétne pri úprave jazyka zápisníc municípií (zápisnica sa popri úradnom jazyku štátu vedie aj v tom jazyku, ktorý si želá za jazyk zápisnice najmenej jedna pätina – t. j. 20 % – mestského zastupiteľstva). József Gyöngyör v tejto súvislosti poznamenáva, že Česi pôvodne považovali 20-percentnú hranicu za privysokú a taktiež za „prostriedok germanizácie“, ich stanovisko sa zmenilo až po vzniku samostatného Československa.¹⁸

16. V tomto prípade, samozrejme, bolo treba vybrať spomedzi dvoch jazykov, ktoré sa oficiálne považovali za jeden – z českého a zo slovenského, a ako to vyplýva aj z uvedených príkladov, do popredia sa spravidla dostal český jazyk.

17. Zároveň však podľa vykonávacieho predpisu na rube bankoviek bolo treba uviesť hodnotu platidiel aj v menšinových jazykoch.

18. GYÖNGYÖR 1994, s. 90.

Používanie jazykov národnostných menšín upravuje jazykový zákon v § 2. Presnejšie, ide skôr o určenie rámca tejto úpravy, toto ustanovenie totiž vo veľkej miere prenecháva podrobnejšiu úpravu na vykonávacie predpisy k zákonu. Tu sa zavádza aj územný princíp, a to nasledovným spôsobom: ide o také „súdne okresy“, v ktorých podľa posledného sčítania ľudu žije 20 % občanov s rovnakým, ale nie československým jazykom. Tie súdy a orgány, ktorých pôsobnosť sa vzťahuje na takéto súdne okresy, sú povinné dodržiavať ustanovenia týkajúce sa používania jazykov národnostných menšín. Treba zdôrazniť, že nejde len o tie orgány, ktoré majú sídlo na území daného súdneho okresu, ale aj o tie ústredné orgány štátnej správy, do pôsobnosti ktorých daný súdny okres patrí.¹⁹ Tieto ustanovenia sú nasledovné:

- a) **povinnosť prijímať podania napísané v jazyku národnostnej menšiny oprávnenej na danom území používať svoj jazyk;**
- b) **povinnosť používať ich jazyk** pri styku s príslušníkmi národnostných menšín, bez ohľadu na jazyk podania²⁰;
- c) **povinnosť vybaviť podania napísané v jazyku menšiny nielen v štátnom jazyku, ale aj v jazyku menšiny.** V tomto prípade teda ide o **dvojazyčné vybavenie**, kde (na základe čl. 25 vykonávacieho predpisu) na prvom mieste figuruje verzia v štátnom jazyku. Vybavenie v jazyku menšiny nie je prekladom československého vybavenia, ale považuje sa za originálny text. V prípade rozdielov medzi zneniami v dvoch jazykoch je rozhodujúce znenie v štátnom jazyku (na základe rozhodnutia Najvyššieho správneho súdu zo 4. septembra 1925);
- d) § 2 ods. 4 upravuje vnútornú agendu nasledujúcim spôsobom: „Verejný žalobca je povinný za rovnakých podmienok podať obžalobu proti obvinenému aj v tomto jazyku, prípadne iba v tomto jazyku.“ Keďže tu nejde o komunikáciu smerom k obvinenému, ale o komunikáciu medzi verejným žalobcom a súdom, ide vlastne o vnútornú agendu. Čo sa týka súdnych rozhodnutí, povinne sa vydávajú aj v jazyku obvineného, ibaže by sa obvinený tohto práva vzdal;
- e) Jazykový zákon **nevylučuje ani jednojazyčné vybavovanie výlučne v jazyku národnostnej menšiny.** Podľa § 2 ods. 3 „nariadenie má ustanoviť, v akom rozsahu a v ktorých súdnych okresoch a úradoch, ktorých pôsobnosť sa vzťahuje na jediný okres, a to na okres s národnostnou menšinou, a obdobne na ktorých inštančne bezprostredne nadriadených súdoch a úradoch môže prebiehať vybavovanie iba v jazyku strany“. Čl. 37 až 40 vykonávacieho predpisu ustanovujú podmienky vybavovania výlučne v jazyku národnostnej menšiny. Hlavnou požiadavkou je, aby najmenej dve tretiny obyvateľov súdneho okresu tvorili príslušníci rovnakého jazyka odlišného od štátneho jazyka.²¹ Ak ide o takýto okres a podanie bolo podané osobou patriacou k menšine v jazyku menšiny a každá zo strán patrí k tejto menšine, alebo v prípade, že konanie sa nezačalo podaním a konania sa zúčastňujú výlučne osoby patriace k menšine, je možné vybaviť podanie a doručiť rozhodnutie výlučne v jazyku menšiny; rovnako je možné vydať rozhodnutie výlučne v jazyku menšiny v prípade konania začatého bez podania, pojednávať so stranami a vyhotovovať zápisnice alebo úradné záznamy, vydávať uznesenia

19. PETRÁŠ 2009, s. 314.

20. Podľa čl. 24 vykonávacieho predpisu.

21. Tento podiel sa prostredníctvom nariadenia vlády č. 229/1928 Zb. zmenil na 75-percentný.

alebo rozhodnutia, uvádzať adresáta na doručovaných dokumentoch a obálkach. Ide o fakultatívne ustanovenie, zákon nikde nevylučuje možnosť používania štátneho jazyka, ale pokiaľ by bolo v príslušnom súdnom okrese postačujúce používanie menšinového jazyka, jazykový zákon upúšťa od povinného používania štátneho jazyka. Tým vlastne, aj keď to zákon *expressis verbis* neustanovuje, umožňuje používanie jazyka menšiny ako úradného jazyka.

Používanie jazykov národnostných menšín upravuje aj rad ďalších predpisov. Čl. 1 bod m) vykonávacieho predpisu, resp. čl. 33 a 40 ustanovujú jazyk pečiatok na rozhodnutiach a verejných listinách. V prípade dvojazyčných rozhodnutí a verejných listín sa ustanovuje **povinnosť používať dvojazyčné pečiatky**, ak je to organickou súčasťou vybavenia veci. **Vyhlášky súdov a úradov „menšinových okresov“ sú tiež dvojazyčné.** Vyhláška ministra povereného správou Slovenska č. 4148 z 25. júla 1919 **umožňuje používanie dvojazyčných okrúhlych pečiatok** na územiach obývaných maďarskou menšinou. Vykonávací predpis **umožnil viacjazyčnosť cestovných pasov a iných cestovných dokladov.** Podľa nariadenia vlády č. 244 z r. 1923 možno **používať oficiálne funkcie verejných činiteľov aj v menšinovom jazyku.** Štát sa aktívne podieľal na odstraňovaní prípadných nedostatkov pri používaní jazykov menšín v praxi: jednotlivé ministerstvá určili oficiálne označenie podriadených orgánov v menšinovom jazyku v samostatných predpisoch (konkrétne išlo o nemecký, poľský a maďarský jazyk).²²

Výborným príkladom priamej účasti štátu na úlohách v oblasti používania menšinových jazykov je zákon č. 500/1921 Zb., na základe ktorého sa Zbierka zákonov a nariadení československého štátu popri oficiálnom, československom znení vydávala súčasne s originálom aj v nemeckom, poľskom a maďarskom preklade. Takáto prax sa uplatňovala do roku 1938.

Ďalšie dôležité ustanovenie z pohľadu menšinových jazykov obsahuje tzv. bankový zákon (zákon č. 347/1920 Zb.), ktorý ustanovuje, že text bankoviek sa uvádza v štátnom jazyku, ale **hodnotu bankovky treba uviesť aj v slovenskom, ruskom, nemeckom, poľskom a maďarskom jazyku.** Táto úprava je zaujímavým príkladom na postavenie slovenského jazyka ako „menšinového“ a taktiež na nedostatok životaschopnosti fikcie „československého jazyka“.

§ 8 bankového zákona ustanovil ďalšie pravidlá používania jazykov tzv. „ceduľovou bankou“ – centrálnou bankou. Vnútrošným úradným jazykom banky, ako aj rokovacím jazykom na valných zhromaždeniach a bankových schôdzach bol jazyk československý. V tomto jazyku zverejňovala banka svoje vyhlášky a výkazy. V mestách, kde žilo aspoň 20 % obyvateľov patriacich k národnostnej menšine, sa k oznamom povinne pripájal preklad v príslušnom menšinovom jazyku. Podobné pravidlo platilo pre nápisy na budovách banky a vo vnútri budov banky.

Právny poriadok prvej republiky bol veľkorysý voči **poslancom národného zhromaždenia.** Zákon č. 325/1920 Zb. umožnil poslancom nemeckej, ruskej, maďarskej a poľskej národnosti, aby **vystupovali vo svojom materinskom jazyku**, resp. aby predkladali svoje návrhy, otázky, interpelácie a zložili poslanecký sľub vo svojom materinskom jazyku. Taktiež počas hlasovania podľa mena mohli používať tento jazyk a správy prezidenta republiky adresované poslaneckej snemovni sa vydávali aj v jazykoch menšín.

22. József Gyöngyör spomína nariadenie Ministerstva vnútra č. 26 711 z 22. mája 1922 a obežník Ministerstva zahraničných vecí č. 194 601-I. z 24. novembra 1924 (s presným menšinovým označením Československej republiky).

2.3.3 Používanie jazykov v samospráve

§ 3 jazykového zákona formuluje v podstate minimálne požiadavky štátu ohľadom používania jazykov samosprávnymi úradmi, zastupiteľskými zbormi a verejnými korporáciami. Ustanovuje, že ústne a písomné podania v československom jazyku sú príslušné orgány povinné prijímať a vybavovať. Na zhromaždeniach a rokovaníach **je vždy umožnené používanie štátneho jazyka**. V súvislosti s jazykom verejných vyhlášok zákon splnomocňuje výkonnú moc na prijatie úpravy. § 3 ods. 4 odkazuje na pravidlá používania jazyka menšiny pomerne všeobecne: „Za podmienok § 2 samosprávne úrady, zastupiteľské zbory a verejné korporácie sú povinné prijímať a vybavovať podania v inom než československom jazyku a na zhromaždeniach a rokovaníach umožniť používanie aj iného jazyka.“

Hlavnú rolu pri úprave používania jazykov v územnej samospráve má **rokovací jazyk** (jedenací jazyk). Určenie rokovacieho jazyka patrí do pôsobnosti obce²³, ale musia sa dodržať podmienky upravené vykonávacím predpisom zákona.

Vo vykonávacom predpise sa uvádzajú tri možnosti:

a) štátny jazyk ako výlučný rokovací jazyk obce, pokiaľ žiadna menšina nedosahuje hranicu 20 %,

b) dvojjazyčnosť: rokovacím jazykom obce je aj štátny jazyk, pokiaľ počet obyvateľov obce patriacich k štátnemu jazyku je vyšší ako počet obyvateľov patriacich k jazyku vyhlásenému za rokovací jazyk, resp. ak podiel obyvateľov patriacich k štátnemu jazyku dosahuje v obci 50 %,

c) pokiaľ sa predtým uvedené prípady neaplikujú, môže sa jazyk menšiny používať ako výlučný rokovací jazyk.

V rokovacom jazyku sa koná zasadnutie obecného zastupiteľstva, obecnej rady a komisií. V tomto jazyku sa zverejňujú vyhlášky obecných úradov. V tejto oblasti sa ale zavádza ďalšie, nové pravidlo, podľa ktorého **sa v obciach s počtom obyvateľov najmenej tritisíc osôb vyhlášky zverejňujú aj v štátnom jazyku**. V prípade **dopravných značiek** je tiež v každom prípade **povinná dvojjazyčnosť**, teda používanie aj štátneho jazyka, a to na prvom mieste.

V oblasti vybavovania podaní má rokovací jazyk tiež významné postavenie. Obec môže vybaviť akékoľvek podanie vo svojom rokovacom jazyku. Podania napísané v rokovacom jazyku je obec povinná vybaviť v tomto jazyku. Zaujímavé obmedzenie sa vzťahuje na používanie štátneho jazyka: Pokiaľ štátny jazyk nebol alebo nemohol byť ustanovený za rokovací jazyk obce, obec nemôže vybaviť podanie v štátnom jazyku. Je však povinná prijať a vybaviť všetky podania napísané v štátnom jazyku, ak je ten aj rokovacím jazykom. Pokiaľ ide o podanie v inom ako rokovacom jazyku, ale k danému jazyku patrí najmenej 20 % obyvateľov obce, je povinná vybaviť podanie v jazyku, v ktorom bolo napísané.

Čo sa týka aplikácie tejto, na prvý pohľad veľkorysej, úpravy v oblasti používania menšinových jazykov, Attila Simon upozorňuje na nedostatky, ktoré sa ukázali v praxi. „Tieto pozitíva boli »vyvažované« tým, že na rozdiel od regiónov obývaných sudetskými Nemcami, kde sa takmer úplne uplatnilo používanie nemeckého jazyka, na poštových

23. Čl. 70 a 71 vykonávacieho predpisu.

úradoch a železničných staniciach južného Slovenska chýbali maďarské informačné tabule, aj názvy železničných staníc boli vypísané jedine v slovenčine. Boli porušené aj pravidlá úradného styku ustanovené vykonávacím predpisom jazykového zákona, keďže okresné úrady si dopisovali aj s dedinami s maďarskou väčšinou v slovenčine, úrady odpovedali na maďarské podania spravidla po slovensky, výpisy z matrík sa v rozpore s predpismi vydávali aj v rýdzo maďarských obciach po slovensky. Nemožno nechať bez povšimnutia, že vláda s cieľnými zmenami hraníc správnych celkov vykonala také zmeny v národnostnom zložení jednotlivých súdnych okresov, ktoré zužovali možnosti aplikácie 20-percentnej hranice na používanie jazyka.”²⁴ Na tieto nezrovnalosti poukazovalo memorandum Zjednotenej maďarskej strany z roku 1936, ktoré hľadalo dôvody nedostatkov aplikácie jazykového zákona najmä v oneskorenom vydaní vykonávacích predpisov a v udomácnení určitej reštriktívnej praxe, resp. v „personálnych dôvodoch“.²⁵

2.3.4 Úprava používania názvov obcí

Úprava používania názvov obcí bola riešená **v rámci osobitného zákona**, a to zákona č. 266/1920 Zb. o názvoch miest, obcí, osád a ulíc, ako i označovaní obcí miestnymi tabuľkami a číslovaní domov, ustanovenia ktorého boli spresnené v nariadení vlády č. 324/1920 Zb.

Ustanovením názvov miest a obcí bolo poverené ministerstvo vnútra a nariadenie vlády určilo, že minister vnútra opatrí jednotlivé obce názvami, ktoré „si vytvoril jazyk československý“. Umožňuje sa však aj ustanovenie názvov obcí v jazyku národnostnej menšiny, a to v nasledujúcich prípadoch:

- ak v príslušnom meste, obci alebo osade žije aspoň 20 % štátnych občanov toho istého, ale iného než československého jazyka,
- ide o sídlo súdu alebo úradu, ktorého pôsobnosť sa vzťahuje na súdny okres, v ktorom podľa posledného sčítania obyvateľov žije aspoň 20 % príslušníkov národnostnej menšiny,
- ide o mestá, obce a osady, pre ktoré si jazyk československý nevytvoril zvláštny názov.

Ministerstvo vnútra teda **môže oficiálne schváliť názov obce v jazyku menšiny** a súdy, štátne a verejné úrady, orgány, ústavy, podniky a strany v styku s nimi **povinne používajú** takto schválený názov. (S výnimkou komunikácie s cudzinou; je zaujímavé, že v tomto prípade nie je používanie menšinového jazyka prípustné.) V tomto kontexte **sa jazyk menšiny opäť používa ako oficiálny jazyk**, aj keď sa tento status aplikuje v podstate nepriamo.

V prípade názvov ulíc prenecháva nariadenie vlády právomoc rozhodovať o jazyku obecnému zastupiteľstvu s tým, že na tabuliach s názvami ulíc na prvom mieste figuruje názov v československom jazyku (to platí aj pre tabule s názvami obcí).

Používanie názvov obcí v tlači právny poriadok prvej Československej republiky žiadnym spôsobom neupravoval.

24. SIMON 2010, s. 62.

25. Tamtiež.

3 Stav menšinových jazykových práv v období rozpadu prvej Československej republiky

Obdobie od konca 30. rokov charakterizovalo postupné obmedzovanie jazykových práv národnostných menšín a nakoniec ich absolútne odstránenie z právneho poriadku na území Slovenska. Procesy zamerané na ochranu práv národnostných menšín z obdobia prvej československej republiky sa zastavili, počas totalít sa dokonca obrátili a stabilizácia spoločenského postavenia národnostných menšín trvala celé desaťročia. Stopercentne sa ale ich postavenie nevyriešilo a v oblasti legislatívy naďalej prevládala chaotický stav. Čiastočné riešenia zavedené v prvej republike sa nie celkom osvedčili²⁶, no nasledujúce desaťročia nepriniesli ani takéto riešenia a vývoj jazykových práv výrazne zavrátili.

3.1 Pokusy o riešenie otázok jazykového práva pred rozpadom československého štátu

Prvá Československá republika zabezpečovala v oblasti používania menšinových jazykov de iure široký priestor, avšak v praxi nebola schopná dostatočnou efektivitou riešiť vznikajúce problémy. Vo verejnej správe „často dochádzalo k takému výraznému uprednostňovaniu štátneho jazyka, že aj Najvyšší správny súd musel v niektorých prípadoch konštatovať protiprávnosť takejto praxe“.²⁷ Jednotlivé národnostné menšiny začali na konci 30. rokov 20. storočia prichádzať so svojimi vlastnými návrhmi na usporiadanie národnostnej otázky. Ich významnú časť tvorili návrhy na riešenie problémov v oblasti jazykových práv. Najvýznamnejším návrhom bolo memorandum Sudetonemeckej strany, ktoré bolo predložené predsedovi vlády Milanovi Hodžovi 8. júna 1938. Toto memorandum obsahovalo viac radikálnych myšlienok, napríklad návrh na vytvorenie tzv. „národného katastra“ – žiadalo sa v ňom vytvorenie územnej autonómie pre národnostné menšiny, rozdelenie národného zhromaždenia na národné kúrie či zriadenie národnostných sekcií na ministerstvách. V oblasti používania jazykov si memorandum vytýčilo za cieľ používanie jazykov národnostných menšín vo verejnej správe a v parlamente, čo sa však podľa platných a účinných československých zákonov považovalo za zabezpečené.

Československá vláda schválila 26. júla 1938 „národnostný štatút“, ktorý predpokladal usporiadanie národnostnej otázky, zrovnoprávnenie národov a národností a prijatie nového zákona o používaní jazykov, resp. sa v ňom spomínala aj autonómia. V oblasti používania jazykov sa mala zmeniť 20-percentná hranica, nemecký, maďarský a poľský jazyk sa mali stať úradnými jazykmi na regionálnej úrovni. 15-percentná hranica na používanie menšinových jazykov zakotvená v štatúte sa nepozdávala ani Maďarom, ktorí na rokovaníach s vládou mali oveľa slabšiu vyjednávaciu silu ako Nemci. Zjednotená maďarská strana „považovala za nedostatočné zníženie jazykovej hranice z 20-percentnej na 15-percentnú, keďže tým by jednak aj naďalej zostalo bez jazykových práv asi 200 000 Maďarov a jednak – ako sa to už stalo v minulosti – by takúto úpravu mohla vláda obísť zmenou hraníc správnych celkov“.²⁸

26. Podľa Reného Petráša úprava používania jazykov v prvej republike bola v značnej miere prejavom českého nacionalizmu a neprispela k zmiereniu s národnostnými menšinami. PETRÁŠ 2009, s. 322.

27. Tamtiež.

28. SIMON 2010, s. 147.

Prijatie štatútu v tejto podobe však predsa znamenalo (čiastočný) úspech menších a ústup československej vlády, v ktorom zohral veľkú úlohu aj medzinárodný tlak. Dokument prešiel v päťmesačnom období schvaľovania zásadnými zmenami, vláda robila stále viac ústupkov menšinám (predovšetkým zástupcom Sudetonemeckej strany).

V nasledujúcom období došlo k početným pokusom o vyriešenie národnostných (a v rámci toho jazykových) otázok²⁹, ani jeden z nich sa však nepodarilo realizovať kvôli rozpadu republiky.

4 Jazykové práva menších v období nezávislého slovenského štátu

Ústava samostatného slovenského štátu, čiže ústavný zákon č. 185/1939 Zb. bol vyhlásený 31. júla 1939 v Slovenskom zákonníku. Na území vojnového slovenského štátu zostalo (podľa údajov z roku 1938) 67 502 občanov maďarskej národnosti. Do roku 1940 sa ich počet znížil na 53 128, z toho 45 880 ľudí malo slovenské štátne občianstvo.³⁰

Jedným z charakteristických znakov tejto slovenskej ústavy bolo, že ľudským právam venovala pomerne malý priestor. V desiatej hlave ústavy sa dokonca uprednostňovali povinnosti občanov pred ich právami. Garantovala ochranu života, slobody a majetku ľudí (v texte: „obyvateľstva“) bez ohľadu na pôvod, národnosť, náboženstvo a povolanie, ale zároveň pripúšťala obmedzenie tejto ochrany na základe ustanovení osobitných zákonov.

Osobitná hlava je venovaná úprave práv národnostných menších. Ide o predposlednú, dvanástu hlavu ústavy s názvom „Národnostné skupiny“. Už z názvu je vidno, že nejde o „menšiny“, takže terminológiu môžeme považovať z hľadiska národnostných menších za výhodnú. Čo sa týka jazykových práv, podľa § 94 sú národnostné skupiny oprávnené používať svoj jazyk vo verejnom živote a vo vzdelávaní („v školách“), čo by mal upravovať osobitný zákon. Túto veľkorysú úpravu ale znemožnilo posledné ustanovenie hlavy, ktoré znelo:

§ 95

„Práva národnostných skupín, uvedené v ústave, platia natoľko, nakoľko také isté práva v skutočnosti požíva i slovenská menšina na území materského štátu príslušnej národnostnej skupiny.“

Týmto sa teda dostal do slovenského právneho poriadku princíp recipacity, bez ohľadu na jeho neprimeranosť spočívajúcu v odlišnostiach postavenia národnostných menších v jednotlivých štátoch. Toto ustanovenie ústavy „zostalo základným politickým nástrojom obrannej politiky proti Maďarsku mnohokrát využívaným v praxi až do roku 1945“. ³¹ Školský systém, resp. bohoslužby v maďarskom jazyku však zostali v tomto období ešte nedotknuté.³²

29. René Petráš spomína zaujímavý nápad českého ústavného sudcu Zdenka Pešku (ktorý mimochodom vyslovene pozitívne pristupoval aj k národnostnému štatútu) vytvoriť v rámci ústavného súdu špeciálnu radu pre menšinové záležitosti. PETRÁŠ 2009, s. 258 – 259.

30. HETÉNYI 2008 s. 95.

31. HETÉNYI 2008, s. 98.

32. V roku 1939 sa učilo v 40 školách s vyučovacím jazykom maďarským cca 4500 detí. Počet bohoslužieb v maďarskom jazyku zostal približne na úrovni pred roku 1939.

5 Obdobie represálií

Z nariadení, dekrétov a vyhlášok vydaných v rokoch 1944 a 1945 Slovenskou národnou radou, resp. prezidentom E. Benešom, sa viaceré dotýkali problematiky národnostných menšín žijúcich na území Slovenska. Tu budeme skúmať len tie dokumenty, ktoré sú dôležité z hľadiska jazykových práv národnostných menšín.

Košický vládny program, vyhlásený 5. apríla 1945, ktorý veľmi markantne a s ťažkým ideologickým obsahom sformuloval niektoré povojnové šovinistické ciele, často považujú za začiatok prenasledovania Nemcov a Maďarov na Slovensku. Z pohľadu používania jazykov však už predtým vzniklo niekoľko tvrdých obmedzujúcich opatrení.

Nariadenie Slovenskej národnej rady č. 6/1944 hovorí, že všetky školy nemeckej a maďarskej menšiny zriadené po 6. októbri 1938 na všetkých stupňoch a vo všetkých kategóriách sa rušia. Podobná úprava sa vzťahuje na bohoslužby: tam kde sa nemecký alebo maďarský jazyk zaviedol po 6. októbri 1938, nemôže sa ďalej používať. Najradikálnejšie opatrenia, teda absolútne zrušenie menšinových práv, nasledovali naozaj len po schválení Košického vládneho programu. Prezidentský dekrét č. 33/1945 potvrdil zbavenie Nemcov a Maďarov občianstva. Predtým nariadenie Slovenskej národnej rady č. 44/1945 už ustanovilo prepustenie všetkých Nemcov a Maďarov z verejnej služby, spolu s odobratím všetkých dávok, dôchodkových a sociálnych príspevkov.

Následkom radikálnej šovinistickej politiky v septembri 1945 sa nezačalo vyučovanie ani v jednej škole s vyučovacím jazykom maďarským na Slovensku.

5.1 Zrušenie názvov obcí v jazykoch menšín

Na úplné zrušenie menšinových jazykových práv bolo nevyhnutné vyriešenie otázky názvov obcí, pretože právny poriadok prvej republiky ešte umožňoval – ba v niektorých prípadoch vyžadoval – používanie názvov obcí v jazykoch menšín. Napriek tomu, že väčšina obcí už v prvej republike dostala názov, ktorý znel ako slovanský, niektoré z nich mohli používať názov v štátnom jazyku a v jazyku menšiny paralelne (napr. Ďala Stará/Ó-Gyalla, Hrnčiarovce/Gerencsér, Kert/Kürt, Beš/Bős atď.), resp. výlučne menšinový variant (Sőreg, Apáca-Szakállas, Böggellő, Hodermark atď.). Vyhláška povereníka vnútra č. A-311/16-II/3-1948 z 11. júna 1948 o zmenách úradných názvov miest, obcí a osád na Slovensku úplne zrušila systém pochádzajúci z prvej republiky. Názvy obcí boli zmenené v rámci komplexnej reformy, obce obývané príslušníkmi menšín boli v početných prípadoch pomenované po slovenských národných dejateľoch. Povereník vnútra vyhlásil nový zoznam, odvolávajúc sa na zákon č. 266/1920 Zb. a zrušil všetky dvojité (teda druhé) pomenovania obcí maďarského a nemeckého pôvodu.

Tým mohlo československé vedenie považovať záležitosť používania názvov obcí v jazykoch menšín za uzavretú. „Otázka je odvtedy neusporiadaná“, komentuje vyhlášku z roku 1948 József Gyöngyör v roku 1994.³³ Tzv. tabuľový zákon z roku 1994³⁴ síce zabezpečuje určité práva v oblasti používania názvov obcí menšinového pôvodu, avšak

33. GYÖNGYÖR 1994, s. 265.

34. Zákon č. 191/1994 Z. z. o označovaní obcí v jazyku národnostných menšín.

zároveň zakotvuje, že v oficiálnych dokumentoch možno používať výlučne názov obce v štátnom jazyku. Otázka je teda aj v čase písania týchto riadkov neuzavretá.³⁵

6 Ustanovenia v oblasti jazykových práv pred rokom 1968

V období socializmu bola snaha usporiadať právne postavenie príslušníkov národnostných menšín predovšetkým cez podzákonné právne predpisy, no československí zákonodarcovia nevykonali príliš významné kroky v tejto oblasti. Zo strany vládnej moci sa neprejavila ochota na obnovenie systému v oblasti jazykových práv spred roku 1938 a neboli navrhnuté ani nové riešenia – situáciu v oblasti jazykových práv určovali znaky homogénneho národnoštátneho usporiadania, čo v značnej miere znemožňovalo ďalší pokrok. Zmeny nastali až v roku 1968, všetky dovtedajšie opatrenia svedčia o absencii komplexnej koncepcie.

6.1 Ústava z roku 1948 a národnostná otázka v 50. rokoch 20. storočia

Pri príprave ústavy z roku 1948 predstavitelia československej vládnej moci akoby „zabudli“ na národnostné menšiny. Podľa čl. 2 ods. 1 ústavy Československá republika je jednotným štátom dvoch rovnoprávných národov, Čechov a Slovákov. V celom texte sa nenachádza žiadny odkaz na skutočnosť, že v tomto štáte žijú aj predstavitelia iných národov, teda v tomto období o existencii menšinových práv v československom právnom poriadku nemôžeme hovoriť.

Čiastočne zmiernil situáciu ústavný zákon č. 33/1956 Zb. o slovenských národných orgánoch, ktorého druhý paragraf hovorí, že do pôsobnosti Slovenskej národnej rady patrí úloha „zabezpečovať v duchu rovnoprávnosti priaznivé podmienky pre hospodársky a kultúrny život občanov maďarskej a ukrajinskej národnosti“. Ani tu teda nemôžeme hovoriť o konkrétnom vymedzení menšinových práv (je diskutabilné, čo sú „priaznivé podmienky“), navyše ústavný zákon sa nevenuje ďalším národnostným menšinám okrem maďarskej a ukrajinskej.

Vládna moc sa snažila v tomto, pre príslušníkov národnostných menšín biednom období riešiť národnostnú otázku cez podzákonnú úpravu. 17. júna 1952 bolo vydané uznesenie o niektorých otázkach občanov maďarskej národnosti, ktoré neobsahuje menšinové práva, ale na jeho základe bolo vydané 1. júla 1952 uznesenie, ktoré podrobnejšie upravovalo potrebné opatrenia v oblasti menšinových práv. Uznesenie bolo vydané Zborom poverenikov a v ňom sa ustanovila povinnosť označenia štátnych orgánov, verejných inštitúcií a hospodárskych organizácií v maďarskom jazyku, ako aj povinnosť prekladania smerníc ústredných orgánov štátnej správy do maďarského jazyka. Národné výbory na južnom Slovensku mali povinne vydávať rozhodnutia, výmery, výnosy, výzvy, potvrdenia, dožiadania a pod. aj v maďarskom jazyku, orientačné a informatívne oznámenia a upozornenia umiestnené na verejne prístupných miestach mali byť opatrené aj maďarským textom a podania, žiadosti, sťažnosti občanov maďarskej národnosti bolo treba vybaviť aj v maďarskom jazyku. Zvláštnosťou tejto úpravy bolo, že

vzhľadom na jej utajenosť sa uznesenie dostalo len k príslušným orgánom, ale samotní občania sa nemohli dozvedieť o svojich právach.

Uznesenie č. 17 z 5. februára 1959 ustanovilo povinný preklad zákonov a iných právnych predpisov do maďarského jazyka. V zmysle tohto uznesenia sa právne predpisy zverejňovali v maďarskom jazyku do roku 1968. Uznesenie zároveň garantovalo možnosť používania maďarského jazyka na zasadnutiach miestnych výborov.

6.2 Obdobie od roku 1960 do roku 1968

Ústavný zákon č. 100 z 11. júla 1960 – Ústava Československej socialistickej republiky naďalej vylučovala príslušníkov národnostných menšín spomedzi štátotvorných činiteľov a definovala štát ako jednotný štát dvoch rovnoprávných bratských národov, Čechov a Slovákov. V čl. 25 však bolo venované miesto aj národnostným menšinám, a na rozdiel od ústavného zákona z roku 1956 sa tu hovorí už o troch národnostných menšinách – maďarskej, ukrajinskej aj o poľskej. Text garantuje pre tieto tri národnostné menšiny nielen právo na kultúrny rozvoj, ale aj na vzdelanie v materinskom jazyku. Následne, do prijatia ústavného zákona č. 144 v roku 1968, ktorý uznal národnostné menšiny za štátotvorné činitele, nedošlo v Československej socialistickej republike k významným udalostiam v oblasti úpravy jazykových práv národnostných menšín.

Literatúra

- Dějiny československého státu a práva*. Brno : Masarykova univerzita v Brně, 1992.
- FLACHBART, Ernő, dr. 1935. *A csehszlovákiai népszámlálások és a felvidéki kisebbségek nyelvi jogai*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvtár és Nyomda r.-t..
- FLEGL, Vladimír 1989. *Dokumenty k vývoju československého ústavného práva*. Praha : Ústav státní správy.
- GYÖNYÖR, József 1994. *Terhes örökség*. Bratislava : Madách-Posonium.
- GYÖNYÖR, József 1989. *Államalkotó nemzetiségek. Tények és adatok a csehszlovákiai nemzetiségekről*. Bratislava : Madách.
- HETÉNYI, Martin 2008. Postavenie maďarskej národnostnej menšiny na Slovensku v rokoch 1939 – 1940. In PEKÁR, Martin – PAVLOVIČ, Richard (eds.): *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a Salzburskými rokovаниami*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove. Dostupné na internete: <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Pekar2/index.html>
- CHALUPNÝ, Václav, JUDr. 1933. *Československé jazykové právo se zřetelem k judikatuře Nejvyššího správního soudu*. Zvláštní otisk z veřejné správy.
- MISAD, Katalin 2009. A kisebbségi nyelvek használatát szabályozó rendelkezések Szlovákiában, Finnországban és Dél-Tirolban. In *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2009, č. 4. Dostupné na internete: http://www.foruminst.sk/publ/szemle/2009_4/szemle_2009_4_misad-katalin.pdf
- PETRÁŠ, René 2009. *Menšiny v meziválečném Československu. Právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*. Praha : Karolinum.
- POPÉLY, Árpád – ŠUTAJ, Štefan – SZARKA, László 2007. *Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés 1945-1948. Máriabesenyő-Gödöllő* : Attraktor.
- SIMON, Attila 2010. *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban*. Šamorín : Fórum Intitút pre výskum menšín.

TAUCHEN, Jaromír. *K některým otázkám právní úpravy jazykového práva v první ČSR z německého pohledu*. Dostupné na internetu: <http://www.law.muni.cz/edicni/dp08/files/pdf/historie/tauchen.pdf>

Ústava Československej republiky. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1958.

Ústava Slovenskej republiky. Bratislava : Štátne nakladateľstvo v Bratislave, 1939.

Fenomén Trianonu v bratislavskom zrkadle

Reakcia na článok Romana Holeca Trianonské rituály alebo úvahy nad niektorými javmi v maďarskej historiografii¹

Významný slovenský historik Roman Holec publikoval mimoriadne zaujímavý, provokatívny článok v súvislosti s 90. výročím podpisu Trianonskej mierovej zmluvy. V prvom rade v ňom poukazuje na tie javy a zmeny, ktoré spozoroval v poslednom období v maďarskej historiografii a vo verejnom diskurze a ktoré sú spojené najmä s Trianonom a niektorými ďalšími problematickými otázkami dejín 20. storočia. Jeho nepokoj vyvolala maďarskými historikmi používaná „maďarská optika“, „dvojaký meter“, „zaujatost“ atď., resp. skreslený pohľad na históriu, vyplývajúci z týchto postojov, ktorý podľa neho získava čoraz väčší priestor v Maďarsku za asistencie odbornej verejnosti.

Roman Holec sleduje procesy spomenuté vo svojom článku očividne s úprimným znepokojením a nežongluje len s prázdnyimi národnými frázami. Svedčí o tom aj fakt, že je kritický aj pri hodnotení slovenských pomerov. Popri kritike sa z jeho článku dá jednoznačne vyčítať úsilie o konštruktívny odborný dialóg. Práve preto som cítil potrebu, aby som na jeho článok reagoval.² V tomto rozhodnutí ma utvrdil aj fakt, že Holec upozorňuje na skutočne dôležité javy, v mnohých prípadoch mu treba dať za pravdu a aj veľká časť jeho príkladov obstoja. V niektorých prípadoch sa však – aspoň podľa môjho názoru – mylí, ním načrtnutý kontext nie je vždy úplne správny (čo nemusí prameniť len z rozdielnych uhlov pohľadu), a tak by som rád trochu spresnil celkový obraz.

V mojej odpovedi najprv v krátkosti zhrniem autorove tézy. Na jeho konkrétne príklady budem reagovať iba výnimočne, aj to iba vtedy, ak sa týkajú Trianonu (v podaní vyčerpávajúcej odpovede mi bránia rozsahové možnosti aj moje obmedzené kompetencie). Neskôr sa pokúsim poukázať na isté protirečenia v Holecovom prístupe, a nakoniec sa budem podrobnejšie venovať niektorým konfliktným bodom maďarských a slovenských naratívov o Trianone.

1. HOLEC, Roman: Trianonské rituály alebo úvahy nad niektorými javmi v maďarskej historiografii. In *Historický časopis* 2010, roč. 58, č. 2, s. 291 – 312.

2. Do určitej miery sa Romanom Holecem nadhodenými témami cítim byť aj osobne oslovený. Jednak ako člen Nadácie Terra Cognita (Terra Cognita Alapítvány) pracujem so svojimi kolegami na prehĺbení maďarsko-susedského dialógu, jednak od jesene 2010 skúmam v rámci série seminárov na Katedre histórie východnej Európy na univerzite Eötvöse Loránda v Budapešti (ELTE) práve miesto a úlohu Trianonu v najnovšej maďarskej historiografii a vo verejnom diskurze. V príprave tohto článku mi so svojimi užitočnými radami pomohol Nándor Bárdi, ktorému sa chcem aj touto cestou poďakovať. Slovenský preklad textu vznikol za podpory Hnutia za zmierenie charta XXI (Charta XXI Megbékélési Mozgalom), ktorému za pomoc taktiež ďakujem.

Roman Holec najprv konštatuje, že maďarská spoločnosť „je chorá dejinami“, potom jej vyčíta množstvo nedostatkov: selektívny historický pohľad, nedostatok seba-reflexie, zbavovanie sa viny a používanie dvojakeho metra (bagatelizovanie alebo úplné ignorovanie vlastných zlyhaní), presúvanie zodpovednosti, ignorovanie príčinných súvislostí či zaujatost.³ Podľa slovenského historika sú tieto závažné nedostatky stále častejšie v maďarských historických prácach, hlavne v populárno-vedeckej tvorbe určenej najširšej verejnosti. Pritom vôbec nejde len o práce insitných historikov – píše autor –, ale aj o práce niektorých uznávaných odborníkov, resp. o práce najmladšej generácie maďarských historikov.⁴ Holec svoju kritiku podopiera množstvom príkladov, ktoré vyberá z obdivuhodne širokého spektra preštudovanej súčasnej maďarskej historiografie, počnúc článkami z časopisov *Rubicon* a *História*, cez texty z časopisov *Trianoni Szemle* (*Trianonská revue*) a *Nagy Magyarország* (*Veľké Maďarsko*), až po film s názvom *A legbátrabb város* (*Najodvážnejšie mesto*). Takmer vo všetkých vybraných príkladoch nachádza prejavy (maďarského) národného uhla pohľadu a zaujatosti, v článkoch dvoch posledných spomínaných časopisov objavuje aj „znovuoživenú iredentu“.⁵ Autor sa zmieňuje aj o otázke pomadžarčovania a madžarizácie v súvislosti s národnostnými štatistikami a konkrétne so zmenami národnostného zloženia obyvateľov mesta Košice. Nakoniec analyzuje maďarský výklad rozpadu Uhorska na základe kníh Ignáca Romsicsa a Gyulu Popélyu.

Výrok Romana Holecu o „maďarskej spoločnosti chorej dejinami“ nevyznieva príliš príjemne, ale môžeme ho považovať hoc aj za trefnú diagnózu. Pokiaľ sme na seba dosť prísni, môžeme skonštatovať, že maďarské verejné zmýšľanie je skutočne „prehistorizované“. História často až ťaživo dolieha na maďarskú spoločnosť, čo prispieva k narúšaniu sebapoznávania a sebahodnotenia. Bolo by však veľkým omylom považovať to za nejaké bizarné hungarikum, o to menej, že táto problematika sa nedá interpretovať oddelene, vytrhnutá z kontextu zahŕňajúceho aj ostatné etniká regiónu. Aby sme nešli ani príliš ďaleko, stačí, ak sa pozrieme na okamih na Slovensko alebo Rumunsko. Počas posledných dvadsiatich rokov sa už nespočítne krát ukázalo, že „národne orientovaná“ časť intelektuálnej a politickej elity oboch krajín (ba neraz prakticky celá elita, disciplinované a jednotne) funguje vypočítateľne, vedená „historickými“ reflexami, a v súvislosti s čímkoľvek jej napadá to isté: nenapraviteľný maďarský nacionalizmus. Slovenskému a rumunskému politickému životu takisto nie sú cudzie groteskné formy historizovania, čo mimochodom uznáva aj Holec.⁶ Takže keď chceme byť prísni, nebuďme takí len voči maďarskej spoločnosti.

Ale uznajme, že anomálie historického vedomia sa u Maďarov prejavujú naozaj intenzívnejšie a viditeľnejšie ako inde. Vôbec však nie je druhoradé, prečo je to tak. Dôvody vníma presne aj sám Holec. Podľa neho sú Maďari najväčšími „lúžermi“ dvadsiateho storočia v strednej Európe, ktorých traumatizujú historické prehry a vlastné zlyhania.⁷ A maďarská odpoveď na toto všetko je namiesto seba-reflexie sebaklam a presúvanie zodpovednosti, čo vedie k vzniku deformovaného kolektívneho a historického

3. HOLEC, Roman c. d. s. 291 – 292.

4. Tamže, s. 292.

5. Tamže, s. 298.

6. Tamže, s. 311 – 312.

7. Tamže, s. 292.

vedomia. Hoci autorova diagnóza naďalej sedí, v jednom bode predsa len pokrívka: Holec ani len nezvažuje, že v tomto komplexnom procese môžu zohrávať úlohu nie len *zdanlivé*, ale aj *skutočné* krivdy. Aj keď to priamo nehovorí, z jeho článku vyplýva, že Trianon, ktorý odôvodnene môžeme považovať za jednu z najväčších maďarských tráum 20. storočia – surovo a zjednodušene povedané – bol vlastne „okamihom pravdy“, ktorý vymedzil Maďarom priestor, aký si „zaslúžili“. Ten priestor, ktorý im patrí, sa nachádza vo vnútri trianonského maďarského národného štátu, čo si Maďari v predošlom období neuvedomovali, a preto „sa rozťahovali ďalej, ako im perina stačila“, ako bolo reálne a oprávnené (teda po hranice historického Uhorska, ba ešte ďalej). Holecovi už ale nenapadne, že historický súd vynesený po 1. svetovej vojne bol možno prehnane prísny a neprimeraný, a vnútorne protirečivý trest ešte aj v súčasnosti úspešne zamoruje maďarské národné vedomie, ktoré sa ani predtým nevyznačovalo vnútornou vyrovnanosťou. Keby autor zohľadnil aj tento fakt, ľahšie by pochopil, prečo je táto „maďarská choroba“ taká dlhotrvajúca a virulentná.

Vráťme sa k predmete kritiky slovenského historika, teda k stavu maďarského historického vedomia! Najväčšou chybou niektorých zjednodušujúcich výrokov Holeca je podľa môjho názoru to, že vytvárajú príliš homogénny obraz o maďarskom historickom vedomí, ako aj o maďarskej historiografii, ktorá ho formuje (alebo sa ho snaží formovať). Lenže aj v prípade historického vedomia, aj v prípade historiografie sú veci trochu zložitejšie, ako by sa to na základe jeho článku zdalo.⁸ Na obranu autora možno uviesť, že ním analyzované diela skutočne neulahčujú prácu bádateľa, lebo v jednom a tom istom časopise či filme sa striedajú časti, ktoré sú nielenže na odlišnej odbornej úrovni, ale líšia sa aj prístupom k predmetu skúmania.

Pokiaľ ide o odbornú úroveň, nie je šťastné zmiešať vedecké časopisy, určené predovšetkým užšej odbornej verejnosti, v ktorých publikujú profesionálni historici, s publikáciami patriacimi do kategórie „public history“, ktoré oslovujú širšie čitateľské vrstvy. Nie je to správne napriek tomu, že public history má čím ďalej tým väčšiu úlohu pri formovaní historického povedomia.⁹ Iné požiadavky sa kladú na článok určený na zverejnenie v *Rubicon*, *Múlt-kor* alebo *Nagy Magyarország*, ako na texty publikované napr. v *Századok* (publikačná prax je podobná aj na Slovensku). Samozrejme, základné pravidlá historiografie by mali platiť aj pre „ľahší žáner“, mali by ich rešpektovať aj autori populárno-vedeckej literatúry, najmä keď sa venujú kontroverzným témam. Lenže v niektorých článkoch časopisu *Nagy Magyarország* na tieto pravidlá akoby skutočne pozabudli. Z tohto hľadiska je situácia časopisu *Trianoni Szemle* svojrázna. Jeho obsah je natoľko rôznorodý (popri histórii sa zaoberá aj históriou menších, medzinárodným právom, geografiou atď.), zverejňuje aj rôzne úvahy, memoáre, pramene, ba aj básne), a medzi jeho autormi je toľko nehistorikov, že sa ani nedá považovať za „tradičný“ historický časopis, ale skôr za časopis venovaný historickej pamäti. Pri jeho hodnotení treba mať na zreteli aj tieto fakty.

8. V tomto článku sa však zaoberám iba trianonskou tematikou. V súvislosti s ostatnými otázkami ponúka dobrý sumár napr. APOR, Péter – TRENCSENYI, Balázs: Dvadsať rokov po: Prehľad maďarskej historiografie po roku 1989. In ZAHORÁN, Csaba – KOLLAI, István – OTČENÁŠOVÁ, Slávka (eds.): *Neznámy sused. Dvadsať rokov Maďarska (1990 – 2010)*. Budapest – Bratislava : Nadácia Terra Cognita – Vydavateľstvo Talentum, 2011, s. 89 – 108.

9. V tejto súvislosti pozri GYÁNI, Gábor: A történetírás újrágondolása. In *Híd*, 2006, č. 9. Dostupné na internete: <http://epa.oszk.hu/01000/01014/00029/pdf/003.pdf>

Jednou z úloh historika je práve to, aby si všímal tieto rozdiely, aby ich klasifikoval, aby sa s nimi zaoberal s dostatočnou znalosťou súvislostí. Štruktúra Holecovho článku svedčí o tom, že autor postrehol niektoré odtiene, avšak v úvodnej časti svojho textu¹⁰ medzi nimi napriek tomu nediferencuje, čo vyvoláva dojem, že pre neho sú všetky vymenované príklady prejavmi jedného a toho istého historického prístupu. Je to minimálne taký omyl, ako keby sme celú slovenskú historiografiu a spoločenskú mienku brali ako jednotný celok, a kládli by sme na rovnakú roveň napr. knihu *Mýty naše slovenské* s prácou Mariána Tkáča *Pravdivý slovenský príbeh*.¹¹ Pritom zlomové línie maďarskej historiografie a historického vedomia – nie len v súvislosti s Trianonom – sú navzdory prekryvaniu relatívne dobre identifikovateľné. Pre Trianon to platí špeciálne, keďže tento okruh otázok je jedným z najdôležitejších referenčných bodov v maďarskej verejnej mienke posledných vyše dvadsiatich rokov, čiže bol dostatočný čas na vykryštalizovanie jednotlivých pohľadov a prístupov. Veľmi zjednodušene: V súvislosti s Trianonom môžeme v súčasnej maďarskej historiografii rozlišovať „kritickú“ školu a „národnú“ školu, zameranú na (maďarské) krivdy. Tieto označenia sú síce svojvoľné a slúžia skôr na rozlíšenie týchto dvoch smerov, ale predsa len vypovedajú o ich hlavných črtách: pre historikov kritického pohľadu nerobí problém sebakritický prístup a sebareflexia, kým v prípade druhého pohľadu je určujúci diskurz krivdy. Tieto dva veľké, aj vo vnútri členené smery zároveň predstavujú dve rozličné váhové kategórie. Kým predstavitelia kritického pohľadu – odborníci a ich študenti, uznávaní aj v zahraničí (môžeme spomenúť také mená, ako Mária Ormos, Magda Ádám, József Galántai, Ignác Romsics, László Szarka, Konrád Salamon, Miklós Zeidler, Balázs Ablonczy) – tvoria v súčasnosti mainstream, „hlavný prúd“ a zastávajú významné pozície v tradičnom inštitucionálnom systéme (na hlavných univerzitách, v ústavoch a v redakciách časopisov), postavenie smeru, zameraného na maďarské krivdy je v týchto štruktúrach slabšie, alebo sa jeho predstavitelia nachádzajú úplne mimo týchto štruktúr.¹² Túto druhú skupinu rozširujú ešte tí nadšení amatéri, práce ktorých síce nevyhovujú odborným požiadavkám, no zaoberajú sa touto témou s neúnavnou aktivitou. V ich osobe sa škola, zameriavajúca sa na maďarské krivdy stretáva so svojším „trianonským folklórom“ a „národno-nacionalistickou subkultúrou“ (k formám ich prejavu patria iredentistické symboly a „národný rock“), ktorými sa tu nechcem zaoberať, nakoľko sa nachádzajú za hranicami historiografie.

Aj keď impulzívnejší zástancovia „národného“ smeru často siahajú po rôznych ideologických označeniach, nálepkujú predstavitel'ov druhej (kritickej) školy ako marxistov alebo liberálov (hlavne na internetových fórach), rozdiely medzi týmito dvoma smermi sú predsa len skôr *odborného* charakteru a sú viac otázkou *prístupu* ako otázkou *ideologickou*.¹³ V podstate obidva smery považujú Trianon za taký zložitý jav, kde zohrávali

10. HOLEC, Roman c. d. s. 291 – 292.

11. KREKOVIČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.): *Mýty naše slovenské*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2005.; TKÁČ, Marián: *Pravdivý slovenský príbeh*. Bratislava : Post Scriptum, 2010.

12. Ernő Raffay a Gyula Popély sú pedagógmi budapeštianskej Reformovanej Univerzity Gáspára Károliho (Károli Gáspár Egyetem).

13. Súvislosti sa dajú najsť samozrejme aj tu, a ideológia nezriedka skutočne a rozhodnou mierou ovplyvňuje aj to, s akým pohľadom sa bádateľ priblíži k predmetu svojho záujmu. Avšak kým národný postoj a sústreďovanie sa na maďarské krivdy charakterizuje takmer výhradne autorov, viazucich sa k politickej pravici, medzi zástancami kritickej školy nájdeme ľavicových aj konzervatívnych historikov. Iní sa v tejto otázke nezhodujú so mnou, a domnievajú sa, že „postoj k Trianonu dodnes v zásade určujú ideologické stanoviská“. Pozri: <http://tortenelemportal.hu/2010/06/trianon-es-a-magyar-tudomany-ujragondolo-konferencia-szegeden/>

úlohu tak vnútorné faktory (neriešenie národnostných a iných spoločenských otázok v dualistickom Uhorsku, činnosť vlád v r. 1918 – 1920 a vnútropolitický chaos), ako aj vonkajšie faktory (iredentizmus susedných národov, prehra v 1. svetovej vojne a veľmocenské záujmy) a ich spoločný efekt mal za následok konečnú formu mierovej zmluvy. Podstatný rozdiel medzi týmito smermi sa prejavuje v interpretácii jednotlivých faktorov, v posúdení ich dôležitosti, v niektorých akcentoch, ale aj v tom, kto ako posudzuje *zodpovednosť* jednotlivých aktérov.

Pre kritický postoj je pri výskume nevyhnutné čo najefektívnejšie sa vyhýbať etnocentrickému spôsobu videnia, ďalej patričná kritika zdrojov, ohľad na širší kontext, používanie medzinárodnej odbornej literatúry a komparatívna perspektíva. Je pritom dôležité vyhnúť sa emóciám a uznať, že prípadne aj „ten druhý“ by mohol mať pravdu. To sa samozrejme uplatňuje v každom jednotlivom prípade v rozličnej miere – aj u historikov uplatňujúcich kritický postoj sa niekedy objavuje dôraznejšia projekcia národného hľadiska alebo vášnivé sebatrýznenie, ale práve spomenuté požiadavky môžeme považovať za spoločné menovatele ich prác.

Naproti tomu sa v dielach stúpcencov školy zameriavajúcej sa na maďarské krivdy oveľa intenzívnejšie objavuje aj Holecom spomenutý (maďarský) národný uhol pohľadu, navyše sem patriaci historici interpretujú (a hodnotia) udalosti, procesy a javy väčšinou otvorene z „maďarského hľadiska“, čomu neraz podriaďujú aj vyššie uvedené odborné aspekty. Pohľad „druhej strany“ je pre nich sekundárny alebo sa úplne ignoruje, teda títo autori sa snažia predovšetkým o predstavenie „maďarskej pravdy“, ignorujúc slovenské, rumunské a iné pravdy. V centre ich myšlienok, ktoré často podopierajú aj emóciami, sú maďarské záujmy, ich argumentačný systém je zväčša postavený na domnelých a/alebo reálnych maďarských krivdách. Základným znakom tohto prúdu je to, že Maďarsko a maďarský národ sa považujú za obeť vonkajších a vnútorných protimaďarských síl. Príznačným je preň aj priama úmernosť medzi odsúvaním odborných kritérií a nárastom subjektivity, vášnivosti štýlu a mierou sebaľútosti. Autorov, ktorí stoja mimo obce profesionálnych historikov, charakterizuje aj večný boj s „oficiálnymi“ a „protinárodnými“, či „ne-národnými“ interpretáciami udalostí, odkrývanie „zamlčanej pravdy“ pred Maďarmi (a pred svetom). Tento smer vo viacerých ohľadoch čerpá z medzivojnového trianonského diskurzu, a tento diskurz aj oživuje. Pre mnohých jeho zástancov platí Holecovo konštatovanie, podľa ktorého tu je hlavné hľadisko „jednoznačný, pochopiteľne negatívny postoj“ k Trianonu.¹⁴

Obraz Trianonu, ako ho vytvoril smer zameraný na maďarské krivdy, zohráva kľúčovú úlohu v procese formovania spoločenstva, ktorý sa snaží nahradiť ten proces budovania maďarského národa ktorý sa narušil po prvej svetovej vojne. Spoločné, takmer rituálne prežívanie a pripomínanie si mierovej zmluvy ako traumy a vzdorovité odmietanie realít po dvoch prehratých svetových vojnách má totiž za úlohu živiť, resp. vzkriesiť víziu v každom ohľade jednotného maďarského národa.¹⁵ Zástancovia tohto prístupu neberú na vedomie ani to, že táto vízia stojí nielen proti podobným víziám susedov, ale často je aj ďaleko od reality. Predpokladáme, že popri tých, ktorí pomocou trianonského folklóru vyjadrujú svoje národné cítenie,¹⁶ tento obraz Trianonu si osvojujú aj ľudia, pre ktorých je celý Trianon iba zámenkou pre istú rebéliu či „fajerčinu“.

14. HOLEC, Roman c. d. s. 296.

15. Pozri EGRY, Gábor: *Ötthonosság és idegenség. Identitáspolitikai és nemzetfelfogás Magyarországon a rendszerváltás óta*. Budapest : Napvilág Kiadó, 2010, s. 80 – 81.

16. Tamže, s. 58.

„Národná otázka“ – vrátane Trianonu – bola v maďarskej historiografii počas desaťročí socializmu najprv tabuizovaná, neskôr zanedbávaná.¹⁷ Opatrné, kritické spracovávanie problematiky sa začalo až v druhej polovici tohto obdobia, v práci sa pokračovalo v 90. rokoch a výskum trvá dodnes.¹⁸ Záujem o túto tému sa po nastolení slobody tlače a prejavu zvýšil aj mimo akademickej pôdy. Nevidanou rýchlosťou sa množiace publikácie si popri odkrývaní predtým obchádzaných čiastkových tém vytýčili za cieľ aj „rekonštrukciu“ národného vedomia, oslabeného počas diktatúry jednej strany. Bol to okamih akoby stvorený na preskúmanie tejto otázky a na slobodnú diskusiu, no nestalo sa tak.¹⁹ Zabránilo tomu predovšetkým to, že národná otázka sa stala súčasťou politickej agendy, ale aj instrumentalizácia Trianonu. Ale ani samotná obec historikov nebola vyslovene otvorená diskusii s hlásateľmi nevedeckých alebo priamo extrémistických názorov. Prúd zameraný na maďarské krivdy, kypiaci pomaly vo vlastnej subkultúre, dlho nedokázal otriasť pozíciou kritickej školy, reprezentujúcej „oficiálny“ pohľad. Postupné posilnenie pravicových médií navyše viedlo k vzniku istej paralelnej pravicovej („národnej“) verejnosti, čo opäť viac prialo uzatváraniu sa „do vlastných svetov“ než vzájomnej diskusii. Táto situácia sa zmenila v posledných niekoľkých rokoch, keď táto škola prerástla hranice subkultúry a vybuodovala si vlastné inštitúcie (napr. Trianonské múzeum vo Várpalote a Trianonský výskumný ústav), odštartovala už spomenuté časopisy *Trianoni Szemle* a *Nagy Magyarországa* a postavila sa kritickej škole aj pomocou angažovaných mladých historikov. Bol to zrejme tento proces, ktorý upútal aj pozornosť Romana Holeca. Noví účinkujúci začali súťažiť o pozornosť záujemcov publikáciami, ktorých kvalita i odborná úroveň je v porovnaní s produktmi trianonskej subkultúry viditeľne vyššia a pre týchto nových aktérov je zvlášť príznačný elán a sebaistota, s ktorou do súťaže vstupujú.²⁰ Časopis *Nagy Magyarországa* – zrejme nie nezávisle od zmeny politickej atmosféry v Maďarsku – už svojím názvom, ale aj témami a štýlom zámerne „provokuje“, a to ani nie tak historikov susedných štátov, ako skôr maďarských odborníkov patriacich k hlavnému (kritickému) prúdu.²¹ Znamená to veľkú výzvu pre maďarskú historiografiu, na ktorú zatiaľ neprišli adekvátne odpovede. Holec vo svojom článku a svojím článkom vlastne poukazuje na absenciu týchto odpovedí. Môžeme dodať, že do istej miery právom. Nepochybne má pravdu v tom, že k expanzii národného pohľadu a smeru zameraného na maďarské krivdy v širšom verejnom diskurze by nebolo došlo bez mlčania alebo len sporadickej a sla-

17. Počas socializmu sa otázke Trianonu v Maďarsku z politických a ideologických dôvodov vyhýbalo, a znovu sa ňou začali bádatelia zaoberať až postupne. Malo to však aj pozitívne dôsledky – jednak sa téma vyňala z pasce predtým dominantného, nacionalistického emocionálneho prístupu, jednak sa mohli načrtnúť aj nové uhly pohľadu. Pozri SOMLAI, Katalin: Trianon a marxista történetírásban. In *Limes*, 2002, roč. 15, č. 2, s. 51 – 61.

18. V tomto ohľade sú priekopnícke práce Márie Ormos, ktorá skúmala súvislosti mierovej zmluvy na základe materiálov zo zahraničných archívov, ako aj dnes prebiehajúce výskumy zamerané na otázku Trianonu v kontexte nacionalizmov. Pozri ZEIDLER, Miklós: Trianon válogatott történeti bibliográfiája. In ZEIDLER, Miklós (ed.): *Trianon*. Budapest : Osiris, 2003, s. 905 – 927. Táto zbierka ponúka výborný výber z prameňov, z verejného diskurzu aj z odbornej literatúry až do rokov nového tisícročia.

19. V súvislosti s tým pozri Pók Attila: Miért nem volt történetészvita a rendszerváltás utáni Magyarországon? In Pók, Attila: *A haladás hítele. Progresszió, bűnbakok, összeesküvők*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 2010, s. 307 – 308.

20. Treba poznamenať, že spomenuté dva časopisy sú síce programovo „národné“ orientované, čo však neznamená, že každý z autorov sa dá zaradiť do tohto smeru.

21. Pozri neskoršie čísla časopisu, hlavne 3. číslo z júna 2010 zasvätené najmä udalostiam z rokov 1918 – 1919.

bej obrany hlavného prúdu.²² Ak odpovede budú naďalej chýbať, bude sa prehlbovať priestor medzi odborným diskurzom a diskurzom menej (alebo vôbec nie) odborným, až kým sa od seba úplne neodtrhnú. A nakoľko jednoduchšie a ľúbenejšie interpretácie histórie sú vo verejnom diskurze zároveň aj populárnejšie, môžu sa pomaly stať určujúcimi, môžu zatlačiť kritický prístup za múry vedeckých dielní.

Podľa môjho názoru je Holecova kritika na niektorých miestach jednostranná, aj preto bolo potrebné aspoň načrtnúť vývoj trianonského diskurzu v Maďarsku. Holec jednak nedostatočne rozlišuje medzi vyššie uvedenými prístupmi, jednak jeho analýza vytvára falošný dojem, že s problematikou Trianonu sa až na Ignáca Romsicsa, Balázsa Ablonczyho a Miklósa Zeidlera zaoberajú vlastne iba zástupcovia smeru zameraného na maďarské krivdy. V skutočnosti popri prácach Holecem spomenutých autorov aj časopisy *História* a *Rubicon* venovali nejednu súbor článkov alebo celé tematické číslo tejto problematike. Napríklad dvojčíslo 6-7/2008 *História* bolo venované vzniku maďarských menšín v okolitých krajinách, v čísle 9/2008 sa písalo o astrovej revolúcii, zatiaľ čo v dvojčíslí 5-6/2009 boli publikované články o udalostiach roku 1918. Ústrednou témou čísla 8-9/2001 *Rubiconu* bol „Trianon – národ, národnosť, štát“, a Trianonom sa zaoberalo aj č. 6/2005 *Rubiconu* (toto číslo vyšlo znovu ako osobitná príloha č. 1/2010). Takisto v roku 2010 (pravdepodobne až po napísaní Holecovho článku) vyšiel *Rubicon* č. 4-5/2010 o Trianone a Maďarsku 20. rokov, a zaujímavé pohľady ponúka aj *Mozgó Világ* v č. 7/2010. Okrem toho časopis *História* vydávaný Historickým ústavom Maďarskej akadémie vied pravidelne uverejňuje články o „spoločných záležitostiach“ od slovenských, rumunských aj rakúskych historikov, napríklad popri spomínanom č. 5-6/2009 aj v č. 4-5/2008. Intenzita dialógu by sa dala samozrejme ďalej zvyšovať; v tomto smere bude snád' prospešná práca maďarsko-srbskej zmiešanej komisie, založenej na jeseň r. 2010, ktorá má za úlohu skúmať ukrutnosti spáchané počas druhej svetovej vojny.²³ Mohli by sme spomenúť aj pre širšiu verejnosť nevelmi známu, zato nie menej dôležitú publikáciu *Egyezünk ki a múlttal* (Vyrovnajme sa s minulosťou), tá sa totiž zaoberá vyslovene tým, ako učiť tieto sporné otázky na školách.²⁴ A keď už autor pripomenul film *Najodvážnejšie mesto*, stálo by za to spomenúť aj film Istvána Szakálya *Trianonský syndróm* (A *Trianon-szindróma*), v ktorom vystupujú aj viacerí zahraniční historici.²⁵

22. Ako jednu z mála pozitívnych výnimiek môžeme uviesť diskusiu Balázsa Ablonczyho (pozri. poznámku č. 12.). Pozri č. 2 *Rubiconu* z roku 2010, najmä článok László Szarku s názvom A kiátkozott Károlyi – Olvasatok, álmfejtések és vádak. Dostupné na internete: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_kiatkozott_karolyi_olvasatok_alomfejtések_es_vadak/. Ďalej pozri rozhovor Gáborna Czeneho s Lászlóm Karsaim: Úlj le, fiam, egyes! *Népszabadság*, 19. februára 2011. Hétvége 12. Dostupné na internete: http://www.nol.hu/belfold/20110219-ulj_le_fiam_egyes/

23. HALÁSZ, Gyula: A megbékélés labirintusa. Dostupné na internete: <http://mta.hu/sajtoszemle/a-meg-bekeles-labirintusa-126055/>

24. LÁSZLÓ, Lőrinc: *Egyezünk ki a múlttal! Műhelybeszélgetések, történelmi mítoszokról, tévhitekről*. Budapest : Történelemtanárok Egylete, 2010. Pozri najmä s. 7 – 5.; 181 – 189; 202 – 207. Dostupné na internete: <http://www.tte.hu/toertenelemtanitas/egyezzuenk-ki-a-multtal/6972-egyezzuenk-ki-a-multtal-a-koenyv-tartalomjegyeke>

25. A *Trianon-szindróma*. Scénár a réžia István Szakály. MTV Zrt. – TITÁNIA-MASTER PRO Kft., 2008. Pravda, „československé“ hľadisko tu reprezentovala iba česká historička Eva Irmanová. Tento film mal mimochodom neporovnateľne menší ohlas než film režiséra Gáborna Koltayho z roku 2004 *Trianon* a jeho seriál z rovnakého roku *Velünk élő Trianon*. (Réžia: Gábor Koltay. Korona Film, 2004.). Koltayho film – inak typický produkt „národného“ smeru zamerávajúceho sa na maďarské krivdy – mal jednoducho oveľa lepší „marketing“, a jeho tvorcovia šikovne využili škandály, ktoré sprevádzali premiéru filmu v Maďarsku a v Rumunsku.

Keď Holecovo konštatovanie o „nehistorickom »bodovom« prístupe“, ktorý dominuje maďarskej interpretácii „jednotlivých traumatizujúcich udalostí“²⁶ preskúmame v kontexte Trianonu, vidíme, že autor nielenže až príliš zovšeobecňuje, ale navyše sa aj mylí. Totiž tak ako kritický smer, aj smer zameraný na maďarské krivdy umiestňuje „národné traumy“ do určitých časových a priestorových súvislostí. Pravda, robia to oba smery s inými naratívami. Historici kritickej školy, ktorí sa venujú rozpadu Uhorska, spravidla popisujú procesy budovania národov a štátov v strednej a východnej Európe a ich aktérov (vrátane tých slovenských, rumunských atď.), pričom Trianon predstavujú ako jednu zo staníc týchto procesov (pozri napr. spomenuté čísla časopisov *História* a *Rubicon*, resp. práce a univerzitné kurzy vyššie uvedených autorov). Ale ani zástancovia druhého smeru nezabúdajú na kontext. Pravda, konštruujú ho so silným dôrazom na „maďarské hľadisko“. Národnostnú politiku dualizmu hodnotia ako príliš liberálnu, no optika krivdy môže ľahko prejsť až do obskúrnych konšpiračných teórií, podľa ktorých sú za krachom Uhorska intrigy a machinácie slobodomurárskych, židovských, protinárodných, protimaďarských či iných kruhov a osôb.²⁷

Kritika Romana Holeca obstojí teda len v niektorých prípadoch. Napríklad vtedy, keď niektorí z maďarských autorov pri predstavovaní menšinovej politiky nástupníckych štátov po r. 1920 nepoukazujú na to, že po rozpade Rakúsko-Uhorska sa v Československu, v Rumunsku a v juhoslovanskom štáte, ale dokonca aj v Maďarsku dialo v podstate to isté, čo v Uhorsku v dobách dualizmu, samozrejme s menšími či väčšími odchýlkami. (Líšili sa najmä prostriedky a metódy, ale nie základný cieľ: vybudovanie národného štátu.) Je poučné, ale pre národný prístup a prístup zameriavajúci sa na krivdy charakteristické, že kým na slovenskej strane sa ustavične venuje väčšia pozornosť okolnostiam a udalostiam, ktoré *predchádzali* Trianon, na maďarskej strane sa sústreďuje najmä na *následky* mierovej zmluvy. Pritom jedno je neoddeliteľné od druhého a práve zložitost' problematiky si vyžaduje odborne fundovaný, komplexný a diferencovaný prístup. To sa autorom článkov v *Nagy Magyarországnak* či *Trianoni Szemle* vo viacerých prípadoch skutočne nepodarilo, čo nemôže ospravedlniť ani okolnosť, že rovnaké nedostatky sa často dajú vytknúť aj slovenským (alebo napr. aj rumunským) historikom.

26. HOLEC, Roman: c. d. s. 296.

27. Holec vytýka maďarskej historiografii selektívnosť a nedostatok sebareflexie nielen v kontexte Trianonu, ale spomína aj holokaust, maďarskú národnostnú politiku po Trianone či vysídlenia po 2. svetovej vojne. No to, že jeho kritika vzťahujúca sa na celok maďarskej historiografie je príliš zjednodušujúca, dokazuje bohatá odborná literatúra, prehľad ktorej pre nedostatok priestoru tu nie je možný. Uvediem aspoň ako príklad niekoľko výborných článkov. V súvislosti s maďarskou národnostnou politikou pozri napr. články v časopise *Limes* (2006 č. 2 a 2010 č. 2); v súvislosti s holokaustom pozri časopis *História* (2004, č. 2-3); o aktivitách maďarských okupačných jednotiek v Sovietskom zväze pozri článok Krisztiána Ungváryho (*Rubicon* 2005, č. 1); o vysídlení Nemcov po druhej svetovej vojne pozri viacero článkov v *Rubicone* č. 1-2 z r. 2007. Ale ani vojvodinské masakre nepatria medzi tabuizované témy. Vďaka aj Holecovi spomínaného románu Tibora Cseresa *Chladné dni* (Hideg napok) – a hlavne vďaka filmu vzniknutému na základe knihy – sú tieto udalosti v spoločenskom povedomí už od šesťdesiatych rokov, ale spomínajú sa aj v univerzitných a stredoškolských učebniciach, rovnako aj v širšej verejnosti určenej *Kronike Maďarov* (A magyarok krónikája), ktorú editoval Ferenc Glatz. Posledne spomínanú tému v širšom kontexte rozoberá aj Enikő A. Sajti vo svojej knihe *Impériumváltások, revízió, kisebbség – Magyarok a Délvidéken 1918-1947*. Budapest : Napvilág Kiadó, 2004, aj v prednáške na „Univerzite vševedúcnosti“ (Mindentudás egyeteme) s názvom *Délvidék: szerbek és magyarok a XX. században*. Szeged, 7. 3. 2007. Dostupné na internete: <http://www3.u-szeged.hu/object.e7e69c56-2545-44d5-9226-79883d0a1981.ivy>.

Lenže v súvislosti s časopisom *Nagy Magyarorszá*g používa Roman Holec ešte silnejšie výrazy, keď píše rovno o oživení nacionalizmu z dôb dualizmu, resp. o oživení medzivojnového iredentizmu. Úroveň Holecem dôkladne preskúmaných čísel *Nagy Magyarorszá*gu je nepochybne dosť kolísavá, popri kvalitných článkoch sa v ňom často objavujú aj slabšie, či z odborného hľadiska len ťažko kvalifikovateľné štúdie. Viaceré z jeho kritických poznámok sú oprávnené: v časopise je citeľný maďarocentrický prístup, hľadanie vinníka, demonizovanie „druhého“, zamotávanie sa do konšpiračných teórií atď. Ale nálepkovanie autorov ako iredentistov už nie je celkom oprávnené. Napriek tomu, že medzi článkami publikovanými v *Nagy Magyarorszá*g (či *Trianoni Szemle*) sa nájdú aj také, ktoré by sa naozaj hodili do medzivojnového diskurzu, s jednoznačne revizionistickými vyhláseniami sa dá v nich stretnúť len málokedy (napríklad v rozhovore s Ernőm Raffaym²⁸). V ostatných prípadoch vidí Holec iredentu len vďaka akejsi „špeciálnej citlivosti“ na maďarský nacionalizmus. Mimochodom, s touto citlivosťou (miestami až precitlivosťou) sa u našich susedov môžeme stretnúť často, čo dobre ilustruje, že Trianon má traumatizujúci vplyv na zmysľovanie nielen maďarskej, ale aj slovenskej (rumunskej a inej) verejnosti. Od čias rozpadu Uhorska totiž naši susedia bojujú proti každej zdanlivej alebo reálnej revizionistickej snahe z maďarskej strany s rovnakou horlivosťou, akou maďarské vlády bojovali v časoch dualizmu so skutočnými alebo fiktívnymi panslavistickými a dáko-románskymi (rumunskými) hrozbami. V týchto paranoidných pohľadoch je spoločné to, že ich nositelia často vidia iredentizmus aj tam, kde ide iba o rozhodnejšie vystupovanie za oprávnené národné (alebo menšinové) záujmy.

Nostalgia za Uhorskom, neustále rozpitvávajúce a zdôrazňujúce traumy a krívd Maďarov sa nám môže zdať nudné, ale diviť sa tomu, pohoršovať sa nad tým a nazývať to iredentizmom je nezmyselné a nie je ani príliš elegantné. Predsa ne jeden z dôsledkov Trianonu prežíva a je dodnes aktuálny. Mierová zmluva zasadila tvrdú ranu nielen maďarskej národnej ideí a ilúziám(?) vzkriesenia niekdajšieho veľmocenského postavenia Uhorska,²⁹ spôsobujúc tým nestrávitelný šok vtedajšej politickej a kultúrnej elite aj širokej verejnosti, ale bola nespravodlivá a surová aj z hľadiska aplikácie etnického princípu.³⁰ Emócie sú ďalej živene rapsoδικy sa meniacou situáciou maďarských komunít, ktoré sa ocitli v susedných štátoch, postavenie ktorých sa mení od úplného bezprávia po demokratické vzťahy.³¹ Zatiaľ čo dôsledky maďarskej národnostnej politiky boli nástupníckymi štátmi od roku 1920 úspešne „napravené“, maďarské spoločenstvá za hranicami Maďarska sa neustále zmenšujú, v dlhodobom horizonte sa pred nami zjavuje pochmúrna perspektíva ich úplného zániku.³² Nech sa teda Romanu

28. Harmadik Trianon előtt... Nagy Magyarország 2009, roč. 1, č. 1, s. 52 – 57.

29. V tejto súvislosti pozri Romsics, Ignác: A magyar birodalmi gondolat. In Romsics, Ignác: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről*. Budapest : Osiris, 2004, s. 121 – 158.

30. A je tomu tak aj v prípade keď nevychádzame z údajov z posledného sčítania obyvateľov v Uhorsku (v roku 1910), ale z medzivojnových štatistík nástupníckych štátov. K pochopeniu strát, prítomných v kolektívnej identite Maďarov, je potrebné brať do úvahy aj rozsah odčlenených území, počet tam žijúcich Maďarov a ich ďalší osud vo všetkých susedských štátoch Maďarska – teda v Československu, Rumunsku, v Juhoslávii a v Rakúsku.

31. Výborné zhrnutie príbehu maďarských spoločenstiev na územiach nástupníckych štátov podáva BÁRDI, Nándor – FEDINEC, Csilla – SZARKA, László (eds.): *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*. New York : Columbia University Press, 2011. (East-European Monographs, 774.), 859 p.

32. V súvislosti s trianonskou traumou stručne pozri KOLLAI, István: Psychológia mierovej zmluvy a KOLLAI, István: Revízia revízie. In KOLLAI, István (ed.): *Rozštiepená minulosť. Kapitoly z histórie Slovákov a Maďarov*. Budapest : Nadácia Terra Cognita, 2008. s. 127 – 140. a 156 – 167.

Holecovi používanie „maďarskej optiky“ akokoľvek prieči, keď chce byť objektívny, nemôže nevziať tieto skutočnosti do úvahy. Musí sa teda pozrieť na Trianon aj maďarskými očami, ako, samozrejme, aj na maďarskej strane je nevyhnutné použitie „slovenskej“ či „rumunskej optiky“.

Aj keď *Trianoni Szemle* a *Nagy Magyarország* prinášajú aj mnohé doteraz zanedbávané témy (patrí tu napr. otázka Sikulskej divízie /Székely Hadosztály/) a vypĺňaním medzier v bádaní vykonávajú aj záslužnú činnosť, súhlasím s tým, že nimi prezentované zmýšľanie možno považovať za krok vzad, za návrat do skoršieho štádia maďarskej historiografie. Pre časť ich článkov je charakteristický romantický etnocentrizmus, pripomínajúci „národobuditeľskú“ historiografiu, tendenčnosť (keď autor hľadá vhodné argumenty a dôkazy pre vlastnú prekonceptciu), resp. neodborný výber a používanie prameňov a odbornej literatúry. Nakoniec to vedie práve k tomu, čo redaktori a niektorí autori týchto časopisov s takým zápalom kritizujú u historikov susedných krajín: k obmedzenej historiografii s národným uhlom pohľadu, ktorá operuje s mýtmi a polopravdami. Pre čitateľov sú nepochybne ľahšie stráviteľné a príťažlivejšie rozhodne a jasne formulované, pre Maďarov pozitívne vyznievajúce naratívy než protirečenia rozoberajúci, sebakritický popis dejinných udalostí, no a prv spomenuté naratívy lepšie slúžia aj budovaniu spoločnosti na národnom základe. Lenže toto všetko bolo charakteristické pre historiografiu minulých dôb, a dnes je už z odborného hľadiska neudržateľné. Čo sa týka spoločenského efektu: je pravdou, že jednostranné hlásanie „maďarskej pravdy“ skutočne môže byť v danom prípade živnou pôdou pre nacionalistické vášne, hlavne u obecnstva s menšou (alebo žiadnou) znalosťou dejín, ale neoplatí sa jeho vplyv zveličovať. Triezve, odborne podložené argumenty sú lepšou odpoveďou ako „ideologické obušky“ a podráždené reakcie, aj keď tento spôsob argumentácie je často únavný a zdĺhavý.

Roman Holec narazil pri analýze článkov *Trianoni Szemle* a najmä *Nagy Magyarország* aj na inú zaujímavú otázku. Jednému z autorov, Józsefovi Demmelovi, ktorého aj on považuje za talentovaného historika, vyčíta, „že sa nechal zneužiť“, že by „mal určite zvážiť, kam svoj text posiela“, aby nelegitimizoval navonok vedeckosť časopisu a nedodal „punc vierohodnosti“ i „všetkým v ňom obsiahnutým nezmyslom“. ³³ S týmto názorom mnohí súhlasia aj v Maďarsku, mnohí sú toho názoru, že seriózny historik by mal viac zvážiť, kde publikuje – a kde nie. Vo viacerých prípadoch je naozaj oprávnená obava, že keď sa kvalitné odborné články objavujú vedľa slabších textov, tieto, hoc aj nezámerne, legitimizujú. Viac takýchto príkladov nájdeme tak v *Nagy Magyarország*, ako aj v *Trianoni Szemle*, kde sa vedľa korektných prác hojne vyskytujú aj zmätené úvahy a konšpiračné teórie, čo môže čitateľa poriadne zmiasť. Pritom keď si pozrieme celkové dielo Józsefa Demmela (alebo Jenő Gergelya či Gézu Jeszenszkého), hneď dokážeme posúdiť jeho výkon. Za kritizovaným publikovaním môže stať aj úvaha, že nemusí byť na škodu, ak sa na stránkach spomenutých časopisov objaví prípadne aj iný pohľad. Môže to totiž prispieť k odbornej diskusii (dôraz tu je na *odbornej*). Pravda, „vďaka“ nie príliš vyspelej kultúre diskusie v Maďarsku, zaujatostí voči oponentovi a jeho nechutné (neraz politické) pranierovanie, žiaľ, často zatlačí odbornosť do úzadia, sťažujúc tým kultivovanú výmenu názorov, ktorú by súčasná maďarská spoločnosť tak veľmi potrebovala.

33. HOLEC, Roman c. d. s. 303.

Rozpad Uhorska a jeho maďarský výklad je predmetom záverečnej časti článku Romana Holeca. K tomu, aby sme pochopili dôvody rozdielnosti slovenských a maďarských názorov, musíme si opäť uvedomiť, že to Uhorsko, ktoré sa na prelome rokov 1918 – 1919 rozpadlo, bolo úplne iné v očiach Maďarov a Slovákov. Slovenský a maďarský pohľad sa neodlišuje iba v hodnotení dualizmu, ale nie je medzi nimi ani zhoda v interpretácii spôsobu rozpadu monarchie. Rozdiely sú ovplyvnené aj štatistickými údajmi. V nástupníckych štátoch Rakúsko-Uhorska – teda aj v Československu – boli údaje z posledného sčítania obyvateľov v Uhorsku nielen na mierových rokovaníach prezentované ako manipulované, ale dodnes sú spochybňované, rovnako ako Maďari spochybňujú neskoršie československé, rumunské a iné údaje. Je to tak preto, lebo obe strany považovali (a dodnes považujú) národnostné štatistiky – citujúc slová ďalšieho slovenského historika, Miroslava Michela – za „predmet a prostriedok politickej legitimizácie“,³⁴ a na ich základe sa dajú trianonské hranice považovať za viacmenej spravodlivé alebo za nespravodlivé. Roman Holec vidí v maďarskej praxi – v nekritickom prijímaní výsledkov sčítania obyvateľov z roku 1910 a v spochybnení československých údajov po r. 1918 – opäť aplikovanie „dvojakeho metra“. Podľa neho sčítanie obyvateľov z roku 1910 skresľuje jednak skutočná maďarizačná politika, jednak „štatistická maďarizácia“ (teda tendenčný zber údajov sčítania); pravda, poznamenáva aj to, že za úplne objektívne sa nedajú považovať ani československé sčítania z r. 1919 a 1921. Pochybnosti týkajúce sa maďarských údajov z r. 1910 sa zdajú byť sčasti naozaj oprávnené, lenže tieto sa len ťažko dajú nahradiť neskoršími československými štatistikami,³⁵ keďže aj ich presnosť je minimálne tak otázná. A to platí nie len pre údaje zo sčítania obyvateľov bezprostredne po vojne, ale aj pre štatistiky z 30. rokov, ktoré sú Holecem považované za „skutočne spoľahlivé“. Prudké zníženie počtu Maďarov žijúcich v mestách, ktoré sa ocitli v Československu, sa totiž nedá vysvetliť len návratom „štatistických Maďarov“ k pôvodnej slovenskej identite, a to ani vtedy, ak k nim pripočítame tých viac ako 100 000 Maďarov, ktorí utiekli z hornouhorských žúp. Lebo ak by bola pravda to, čo Holec naznačuje v súvislosti s národnostným zložením obyvateľov Košíc („...nie je stav z roku 1921 vlastne návratom k pôvodným etnickým identitám, keď hlavným „prehrávajúcim“ zostali Nemci?“³⁸), potom aké je vysvetlenie pre výsledky, ktoré dosiahli maďarské politické strany vo voľbách ešte aj v 30. rokoch

34. MICHELA, Miroslav: *Pod heslom integrity. Slovenská otázka v politike Maďarska 1918 – 1921*. Bratislava : Kalligram, 2009, s. 87.

35. HOLEC, Roman c. d. s. 307.

36. V súvislosti so sčítaním obyvateľov v Uhorsku v roku 1910 – a s jeho rumunskou kritikou – pozri VARGA, Árpád E.: Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Jegyzetek Erdély és a kapcsolat részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez. In: Varga, Árpád E.: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Budapest : Püski, 1998, s. 11 – 15.

37. HOLEC, Roman c. d. s. 308.

38. Tamže, s. 309. Podľa sčítania obyvateľov v r. 1921 žilo v Košiciach 59,7 % Slovákov, 21,2 % Maďarov, a 4 % Nemcov. „Pôvodné etnické identity“ podľa údajov z r. 1850 boli nasledovné: 46,5 % Slovákov, 28,5 % Maďarov a 15,6 % Nemcov. V tejto súvislosti pozri Czoch Gábor: A nemzetiségi megoszlás kérdései és társadalmi dimenziói Kassán az 1850/51-es összeírás alapján. In Czoch, Gábor: *„A városok szíverei”. Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról*. Pozsony : Kalligram, 2009, s. 149 – 164.

v Košiciach a v iných mestách s – na papieri presvedčivou – československou väčšinou?³⁹

Tu sa Holec dotýka i jednej celkom zanedbávanej ale o to vzrušujúcejšej témy: otázky identity a zmeny identity. „Premena“ niekoľkých státisícov ľudí žijúcich do r. 1918 v hornom Uhorsku a potom v Československu je stále „zemou nikoho“ v oboch historiografiách. Ľudí, ktorí sa do r. 1918 pod vplyvom a/alebo pod tlakom maďarskej štátnej idey stali Maďarmi (aspoň „v štatistickom zmysle“) a po zmene štátnej moci, prispôbujúc sa novým okolnostiam, zmenili svoju identitu, ďalej tých, ktorí si svoje puto k maďarskosti zachovali (v slovenskej a českej terminológii nazývaných „maďarónmi“) si nárokovali a nárokuje obidve národné idey, ale „národné“ historiografie si s nimi nevedia poradiť dodnes. Dôkladný – a nedá sa dostatočne zdôrazniť: *nezaujaty* – výskum tejto sivej zóny by nám mohol dať odpoveď na viacero otázok, nielen ohľadne praxe a spôsobu budovania národov a štátov v 19. – 20. storočí, ale aj v súvislosti so vznikom a premenami národnej identity.⁴⁰ Výskum by mal byť zameraný predovšetkým na lokálnu úroveň, mal by zohľadniť vznik a zmeny identity jednotlivých komunít (vrátane pút vytvorených náboženskou príslušnosťou, vývoj národnej identity, vývoj uhorskej identity a jeho neskoršie nahradenie modernou maďarskou alebo slovenskou národnou identitou atď.), a samozrejme by sa mal vyhnúť pasci spätného projektovania súčasnej, modernej národnej identity.

Ani osud krajiny v r. 1918 – 1919 nie je menej sporný. V článku Romana Holeca – ako aj v jeho skoršej recenzii o slovenskom vydaní knihy Ignáca Romsicsa *Trianonská mierová zmluva*⁴¹ – je zreteľné slovenské stanovisko k rozpadu Uhorska, ktoré Holec teraz stavia proti maďarským názorom. Holec na konci svojho článku už viac diferencuje ako na jeho začiatku, keďže striktné rozlišuje medzi publikáciami reprezentujúcimi rozličné pohľady v maďarskej historiografii – v tomto prípade medzi prácami Balázsa Ablonczyho, Miklósa Zeidlera, Ignáca Romsicsa, resp. Gyulu Popély.⁴² Kým o

39. Slovenský historik Milan Zemko v tejto súvislosti píše o „štatistických Slovákoch“, teda o pomaďarčených Slovákoch, ktorí si aj po zmene štátnej moci zachovali spojenie s maďarským svetom, aj keď sčítania obyvateľov ich registrovali ako Slovákov. Pozri ZEMKO, Milan: Voličstvo strán národnostných menšín a komunistickej strany na Slovensku v parlamentných voľbách za predmníchovskej republiky. In ZEMKO Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.): *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava: VEDA – Vydavateľstvo SAV, 2004, s. 181 – 182. Aj keď podľa údajov zo sčítania obyvateľov z r. 1930 podiel Maďarov v Košiciach nedosiahol ani 20 %, podľa českého historika Zdeňka Kámička približne polovicu obyvateľov mesta tvorili Maďari alebo maďaróni. „Svedčila o tom i skutočnosť, že ďaleko nejsilnejší politickou stranou ve volebním okrese Košice-město byla ještě v roce 1935 maďarská či maďarónská Krajinská křesťansko sociální strana (30,36% voličů), když další maďarské hlasy skrývala podstatná většina z hlasů druhé nejsilnější strany, KSČ (celkem 18,75% hlasů).“ KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918–1938)*. III. Praha: Libri, 2003, s. 136.

40. V tejto súvislosti pozri HOLEC, Roman: A Trianon-diskurzus a szlovák szépirodalomban. In *Limes*, 2010, roč. 4, č. 23, s. 35 – 36.; ďalej KOVÁCS, Éva: *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között (1918 – 1938)*. Somorja – Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutatás Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004.

41. HOLEC, Roman: Romsics, Ignác: *Trianonská mierová zmluva*. Bratislava, Kalligram, 2006. 240. s. In *Historický časopis*, 2007, roč. 55, č. 2, s. 367 – 370.

42. ABLONCZY, Balázs: Trianon-problémák. In *Kommentár*, 2007, roč. 2, č. 4, s. 57 – 67.; ABLONCZY, Balázs: Trianon-legendák. In ROMSICS, Ignác (ed.): *Mitoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Budapest: Osiris, 2005, s. 132 – 161.; ZEIDLER, Miklós: *A revíziós gondolat*. Pozsony: Kalligram, 2009.; ROMSICS, Ignác: *Trianonská mierová zmluva*. Bratislava: Kalligram, 2006.; POPÉLY, Gyula: *Felvidék 1914 – 1920*. Budapest: Magyar Napló, 2010.

prvých dvoch sa zmieňuje len stručne a s uznaním, knihami Romsicsa a Popély sa zaoberá podrobnejšie. Prácu Gyulu Popély nazýva tendenčnou, nakoľko Popély – okrem iného – nevenuje pozornosť situácii v predvojnovom Uhorsku a Trianon považuje v konečnom dôsledku iba za „výsledok českého imperializmu, výsledok českých ašpirácií a podvratnej činnosti českej emigrácie“. ⁴³ Aj keď na Romsicsovu knihu má oveľa pozitívnejší názor, aj u neho považuje sebareflexiu za nedostatočnú a vytýka mu zdôraznenie vonkajších faktorov.

Kým stanoviská Romana Holeca a Gyulu Popély sa zdajú byť skutočne nezlučiteľné, medzi názormi slovenského historika a Ignáca Romsicsa je podstatne menší rozdiel. Odlišnosti sa prejavujú skôr v tom, akú váhu pripisujú jednotlivým okolnostiam rozpadu. Holec – v súlade so slovenským chápaním – zdôrazňuje hlavne vnútorné príčiny, a to najmä národnostnú otázku a všeobecnú krízu spoločnosti v Uhorsku, ktorú maďarské elity v časoch dualizmu nedokázali vyriešiť, a ktorá spolu s vojnovou porážkou nakoniec rozdrvila krajinu. Naproti tomu Romsics – a „kritická škola“ – vyzdvihuje skôr úlohu prehry vo svetovej vojne, hlavne pokiaľ ide o spôsob rozpadu Uhorska. Medzi maďarskými historikmi kritického smeru existujú síce menšie rozdiely, pokiaľ ide o názory týkajúce sa budúcnosti Rakúsko-Uhorska (a v rámci toho aj samotného Uhorska), ale viac-menej panuje medzi nimi konsenzus v tom, že Uhorsko v tej forme, v akej v r. 1914 vstúpilo do vojny (teda vo forme centralizovaného maďarského národného štátu), by nemohlo pretrvať do súčasnosti. Národnostnú otázku považujú aj títo historici za mimoriadne závažný problém, ktorý však vtedy, na začiatku 20. storočia by ešte sám osebe nedokázal rozbiť štátne rámce. No svetová vojna bola katalyzátorom národných snáh (ktorým priniesla potrebnú veľmocenskú podporu) a určila podmienky rozpadu krajiny a vyznačenia nových hraníc – a to jednoznačne na úkor Maďarov.

Oproti tomu, čo Roman Holec naznačuje, Ignác Romsics netvrdí, že sa nemaďarské etnické skupiny (teda ich elity) stotožňovali s Uhorskom, ani to, že vtedajšia spoločnosť bola celkovo v poriadku, alebo že Uhorsko rozdrvila iba svetová vojna a rozhodnutie veľmocí. Romsics sa venuje národnostnej otázke aj v knihe *Trianonská mierová zmluva* a vo svojom základnom diele o dejinách Maďarska v 20. storočí zaraďuje túto problematiku medzi päť hlavných zdrojov napätia v spoločnosti Uhorska v dobách dualizmu. Konštatuje, že na rozdiel od ostatných problémov „politické ašpirácie nemaďarských etník ohrozovali samotnú existenciu historického uhorského štátu“ a vysvetľuje aj to, prečo maďarská politická elita nedokázala tento problém vyriešiť. ⁴⁴ Romsics netvrdí ani to, že národnostná politika Uhorska bola lepšia, ako tá československá, avšak z jeho prác (ako aj zo štúdií ďalších odborníkov na túto tému) sa naozaj dá vyčítať, že zúfalé a oneskorené pokusy Károlyiho vlády o demokratizáciu Uhorska, návrhy národnostných autonómií, alebo trebárs aj korektnejšie štátne hranice (ktoré by viac zodpovedali etnickému princípu a brali by ohľad nielen na záujmy susedných štátov, ale aj na záujmy Maďarska) mohli vytvoriť spravodlivejšiu, prijateľnejšiu situáciu. Mier založený na vzájomne prijateľných kompromisoch by určite lepšie poslužil aj stabilite regiónu. Zdá sa však, že pre jednotlivé národné elity – až na Maďarov, ktorí boli v pozícii porazených – nijaký kompromis nebol prijateľný, z pozície víťaza všetci chceli diktovať. Tieto postoje však zákonite nemohli viesť k trvalému riešeniu, iba k „dlhému prímeriu“.

43. HOLEC, Roman c. d. s. 310 – 311.

44. ROMSICS, Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest : Osiris, 1999, s. 68 a s. 82 – 86.

V tomto svetle sa dá oprávnene považovať za „chorého muža“ nielen Uhorsko, trápiace sa naozaj vážnymi problémami, ale aj demokratické Československo či medzivojnové Rumunsko (nehovoriac o Juhoslávii, ktorou otriasali neutíchajúce vnútorné krízy), darmo túto formuláciu vytýka Holec Istvánovi Janekovi v inej časti svojho článku.⁴⁵ Československo predsa trpelo tou istou chorobou ako pred pár desaťročiami Uhorsko, pravda, závažnosť choroby a spôsob jej liečby nebol totožný (porovnanie vyznie v prospech Československa). Koniec koncov ani Československá republika – podobne ako dualistické Uhorsko – sa nedokázala dopracovať k správnej národnostnej politike, ktorá by zodpovedala jej vnútorným pomerom (podielu a vyspelosti národností, vnútorným napätiam, zahraničnopolitickým faktorom a pod.).

Vyššie spomenutá recenzia Romana Holecu veľmi dobre vystihuje slovenské stanovisko vo vzťahu k hraniciam, keď autor konštatuje, že hranice „nikdy nemôžu byť, neboli a nebudú spravodlivé“.⁴⁶ Maďarská odpoveď na tento výrok je obvykle taká, že to je síce pravda, ale mohli by byť spravodlivejšie, hlavne ak by sa niesli v mene národného sebaurčenia a mali by byť základom pre spravodlivé a trvalé usporiadanie. Keď vychádzame z jednostranných, iba „pre nás spravodlivých“ riešení a nesnažíme sa o vyššie spomínané vzájomne prijateľné kompromisy, nevyhnutne sa zasekneme v logike politiky sily, kedy porazená strana čaká iba na to, aby sa pomery zmenili a mohla vrátiť úder...

A keď už Roman Holec v súvislosti s okruhom otázok týkajúcich sa Trianonu predostrel aj určité návrhy (maďarským historikom, vyhýbajúcim sa národnostnej problematike odporúča študovať uhorské parlamentné diskusie počas vojny, maďarské vojnové plány, resp. arogantné a antisemitské články satirického časopisu *Borsszem Jankó*), tak by som aj ja – v znamení vzájomnosti – dal do pozornosti slovenských kolegov niekoľko zaujímavých tém. Mám na mysli najmä dôkladnejší výskum otázky hraníc (ktorá hraničná čiara viac zodpovedala etnickým pomerom, hranica z roku 1920 alebo hranica vytýčená Viedenskou arbitrážou z roku 1938?); otázky kolektívnej zodpovednosti a trestu (vo vzťahu ku komunite, ktorú bez toho, aby sa s ňou o tejto záležitosti vôbec diskutovalo a proti jej vôli oddelili od svojej krajiny, vrátane procesu s Jánosom Esterházym); komparatívny a kritický výskum menšinovej politiky nástupníckych štátov (nielen Československa); názory slovenských politikov a vývoj týchto názorov pred a po r. 1918,⁴⁷ resp. to, akú úlohu zohrávali elity susedných národov a ich chamtivosť pri získavaní územia v znemožnení tej maďarskej demokratickej alternatívy, s ktorou by sa s oveľa väčšou pravdepodobnosťou dokázali dohodnúť než s Republikou rád alebo s kresťansko-konzervatívnym kurzom čerpajúcim legitimitu z iredentizmu a otvorene hlásajúcim revíziu. Bolo by dobré, keby tieto témy dokázali slovenskí a maďarskí historici v budúcnosti prediskutovať na odbornej báze, nevynechajúc samozrejme ani ostatné Romanom Holecem predostreté témy. Za spoločnú diskusiu stoja aj zaujímavé články z 1-2/2009 čísla slovenského časopisu *História*, zaoberajúceho sa maďarsko-slovenskými dejinami. Napokon – keďže zblíženie národných naratívov bude podľa všetkého ešte dlhý proces – oplatilo by sa medzitým vydať aj inými smermi. Ako mimoriad-

45. HOLEC, Roman: *Trianonské*, c. d. s. 293 – 294.

46. HOLEC, Roman: *Romsics*, c. d. s. 369. (pozn. č. 42.).

47. K tomu ako príklad môže poslúžiť výborná štúdia Nándora Bárdiho a Pétera Wébera: *Kisebbségben és többségben: Iuliu Maniu nézőpontjai*. In *Limes*, 1998, roč. 11, č. 4. s. 243 – 256.

ne sľubné sa zdá napríklad aplikácia mikrohistorického pohľadu, v rámci ktorého sa dajú preskúmať jednotlivé javy akoby spopod národnej úrovne, minimalizujúc tým deformácie národnej optiky. Nádejné sú aj projekty, ktoré sú založené na spoločnej aktivite, na *skutočnej* spolupráci slovenských a maďarských (rumunských, českých, poľských atď.) bádateľov.⁴⁸

V Holecovom článku je veľa pripomienok na adresu maďarskej historiografie posledného obdobia, ktoré sú v každom prípade hodné zváženia. Už aj preto, že si prečítal veľké množstvo textov, je vidieť, že Holec sleduje maďarskú historiografiu a verejnú mienku dôkladne a so záujmom. Svoje tvrdenia podopiera množstvom konkrétnych príkladov, ktoré zároveň interpretuje, hodnotí a dáva do kontextu. Pravda, zdá sa, že niektoré detaily si nevšimol, niektoré interpretoval nesprávne, a ani súvislosti nedokázal vždy dobre rozlúštiť, aby presne uchopil z nich vyplývajúcu skutočnosť. Z času na čas sa ani Holec nevyhne použitiu „národného“ (v jeho prípade slovenského) pohľadu. Aj keď sa v nastavenom zrkadle nie vždy spoznávame, aj keď obraz, ktorý zrkadlo odráža je miestami akoby zahmlený, ešte neznamená, že by bol úplne skreslený. Jeho odkazu možno jasne porozumieť: o predostrených otázkach nielenže sa oplatí, ale je nutné rozprávať sa, a to rovnako v maďarsko-slovenskej ako aj v maďarsko-maďarskej relácii. Je užitočné dôkladne preskúmať obraz v zrkadle, ktoré nám nastavujú susedia, veď k správne sebapoznaniu je nevyhnutné, aby sme sa občas videli zvonka, očami iných.

48. Stojí za to spomenúť tu aspoň prácu vykonávanú v Maďarsku na Stredoeurópskej Univerzite (Közép-európai Egyetem, CEU), činnosť zmiešanej maďarsko-slovenskej komisie historikov, alebo projekty zrealizované (a plánované) s podporou Medzinárodného vyšehradského fondu, napríklad na univerzite Eötvöse Loránda (ELTE) v Budapešti.

Publikácie Fórum inštitútu pre výskum menšín v roku 2011

Knihy:

- JUHÁSZ, ILONA L.: *Rítusok, jelek, szimbólumok*. [Ríty, znaky, symboly.] Šamorín/Somorja 2011, Notitia Historico-Ethnologica 5. Fórum inštitút pre výskum menšín, 225 p.
- TÖRÖK, TAMÁS: *Ipoly mente helynevei*. [Zemepisné názvy Poipia.] Šamorín/Somorja 2011, Fórum inštitút pre výskum menšín, 144 p.
- SZABÓMIHÁLY, GIZELLA – LANSTYÁK, ISTVÁN (ED.): *Nyelv. Magyarok Szlovákiában VII. kötet. [Maďari na Slovensku. VII. Jazyk]*. Šamorín/Somorja 2011, Fórum inštitút pre výskum menšín, 510 p.

Ročenky:

- LELKES, GÁBOR – TÓTH, KÁROLY (ED.): *Nemzeti és etnikai kisebbségek Szlovákiában 2009. – Národnostné a etnické menšiny na Slovensku 2010*. Šamorín/Somorja 2011, Fórum inštitút pre výskum menšín, Internet: www.foruminst.sk.
- LISZKA, JÓZSEF (ED.): *Acta Ethnologica Danubiana 2011, Az Etnológiai Központ Évkönyve 13. [Ročenka Výskumného centra európskej etnológie 2011.]* Šamorín/Somorja 2011, Fórum inštitút pre výskum menšín, 220 p.

Štúdie z Fórum Társadalomtudományi Szemle (2010 – 2011)

Ročník XII. 2010/4

- Szűts, István Gergely: *Sikerek, kompromisszumok és kudarcok a felvidéki menekültek integrációs folyamataiban [Úspechy, kompromisy a neúspechy v integrácii utečencov z Hornej zeme]*
- Elek, Anita: *Kísérletek a csehszlovákiai magyarság politikai egységének megteremtésére a két világháború között [Pokusy o vytvorenie politickej jednoty Maďarov v Československu v medzivojnovom období]*
- Janek, István: *A szovjet diplomácia és a szlovák-magyar viszony alakulása 1939-1940 között [Sovietska diplomacia a vývoj slovensko-maďarských vzťahov v r. 1939 – 1940]*
- Bagyinszky, Marianna: *Migrációs és akkulturációs folyamatok Medgyesházán a szlovák-magyar lakosságcsere tükrében [Migračné procesy a procesy akulturácie v obci Medgyesháza vo svetle výmeny obyvateľstva medzi Slovenskom a Maďarskom]*
- Gecse, Annabella: *„Kettős úrben“ [„V dvojitej prázdnote“]*
- Sebők, Szilárd: *Az igekötő-használat változásainak néhány jellegzetes esetéről, avagy a „ledöbbszentő igekötős formák bevállalása“ [O niektorých charakteristických*

prípadoch zmeny používania slovesných predpôn alebo „o odvážnosti použiť šokujúce formy slovesných predpôn”]

Fodor, Regina: Kettősnyelvűség, avagy nyelvjárás és köznyelv. Egy kisiskolás nyelvének vizsgálata [Diglosia alebo nárečie a spisovný jazyk. Výskum reči školáka]

Ročník XIII.

2011/1

Angyal, Béla: A két világháború közötti csehszlovákiai magyar pártok történetének szakirodalma és forrásai [Odborná literatúra a pramene k dejinám politických strán v Československu v medzivojnovom období]

Simon, Attila: Budapest, Moszkva és Prága bűvkörében. A szlovákiai magyar politika alternatívái – az aktivizmustól a budapesti politikáig – a két világháború között [V gravitačnom poli Budapešti, Moskvy. A Prahy. Alternatívy maďarskej politiky na Slovensku v medzivojnovom období – od aktivizmu k politike riadenej z Budapešti]

Rácz, Kálmán: A katolicizmus szerepe Szüllő Géza politikájában [Úloha katolicizmu v politickej činnosti Gézu Szüllő]

Mrva, Marianna – Szilvássy, Tímea: Kétnyelvűség a dél-szlovákiai településeken [Dvojjazyčnosť v obciach južného Slovenska]

Kocúr, Miroslav: Az Istenért, a nemzetért – keresztény nemzeti populizmus [Za boha, za národ – kresťanský národný populizmus]

Mesežnikov, Grigorij: A nemzeti populizmus Szlovákiában: az állam jellegének definiálása és egyes történelmi események értelmezése [Národný populizmus na Slovensku: definovanie charakteru štátu a výklad niektorých historických udalostí]

Petőcz, Kálmán: Nemzeti populizmus és választási magatartás [Národný populizmus a volebné správanie]

Gál, Zsolt: Duna-völgyi Argentína. Populista gazdaságpolitika mint a fenntartható gazdasági növekedés első számú ellensége [Podunajská Argentína. Populistická hospodárska politika, najväčší nepriateľ udržateľného rastu ekonomiky]

2011/2

Lanstyák, István: Nyelvi problémák a szlovákiai magyar beszélőközösségben [Jazykové problémy maďarskej rečovej komunity na Slovensku]

Hoboth, Katalin: A magyar szaknyelvkutatás múltja és jelene Szlovákiában [Minulost a súčasnosť maďarského výskumu odborného jazyka na Slovensku]

Sándor, Eleonóra: A Velencei Bizottság a kisebbségi törvénytervezetekről [Benátska komisia o návrhoch zákonov o postavení menšín]

Lancz, Attila: „A Velencei Bizottság minden megalapozott ajánlása”. Elemzés a Velencei Bizottság szlovákiai államnyelvtörvényt értékelő véleményéről és a vélemény konkrét ajánlásainak hatásáról a végleges törvényszövegre [„Všetky odôvodnené odporúčania Benátskej komisie”. Analýza stanoviska Benátskej komisie k slovenskému zákonu o štátnom jazyku a vplyvu konkrétnych odporúčaní komisie na výsledný text zákona]

Cúth, Csaba: A kisebbségi nyelvhasználat jogi keretei és megvalósulásának körülményei a szlovákiai helyi önkormányzatokban 1999 és 2011 között [Legislatívny

- rámec používania menšinových jazykov a jeho aplikácia v praxi miestnych samospráv v r. 1999 – 2011.]
- Simon, Attila: A kettéosztott város. Az államhatár és az etnikumok közötti választóvonal által kettéosztott Komárom a két háború között [Rozdelené mesto. Komárno, rozdelené štátnou hranicou a deliacou čiarou medzi etnikami, v medzivojnovom období]
- Gaučík, István: A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. a gazdasági elitek példáján [Rimamuránsko-salgotaránske železiarne a. s. ako príklad pre výskum hospodárskych elít]

2011/3

- Mészárosóvá-Lamplová, Zuzana: A szlovákiai magyarok családi és nyilvános nyelvhasználata 2011-ben [Jazyková prax Maďarov na Slovensku v rodine a na verejnosti v roku 2011]
- Szabó Mihály, Gizella: A szlovákiai települések és domborzati elemek magyar nevének standardizációs problémáiról [Problémy štandardizácie maďarských názvov sídiel a útvarov členenia zemského povrchu na Slovensku]
- Csernicskó, István: A nyelvek státusa és a hivatalos kétnyelvűség a mai Kárpátalja területén 1867 és 2010 között [Status jazykov a oficiálna dvojjazyčnosť na území dnešnej Podkarpatskej Rusi v rokoch 1867 – 2010]
- Gyurgyík, László: A szlovákiai magyar kisebbségi közösség 20. századi demográfiai fejlődése [Demografický vývoj maďarskej menšinovej komunity na Slovensku v 20. storočí. Príčiny a dôsledky úbytku populácie]
- Szalay, Zoltán: Kisebbségi nyelvi jogok Szlovákiában az 1918–1968 közötti időszakban [Jazykové práva menšín na Slovensku v období od roku 1918 do roku 1968]
- Szabó, László A.: A nemzetiségi oktatás problémái Szlovákiában a közoktatási törvény és a nyelvtörvény ellentmondásai tükrében [Problémy národnostného vzdelávania na Slovensku vo svetle protirečení medzi zákonom o výchove a vzdelávaní a jazykovým zákonom]

* Štúdie vyznačené kurzívou boli vybrané do Fórum spoločenskovedná revue

Autori

Annabella Gecse (1972)
etnoložka, muzeologička (Damjanich
János Múzeum, Szolnok, Maďarsko)

László Gyurgyík (1954)
sociológ (Fórum inštitút pre výskum
menšín, Šamorín, Univerzita Jánosa
Selyeho, Komárno)

Zuzana Mészárosová-Lamplová (1959)
socioložka, spisovateľka (Fórum inštitút
pre výskum menšín, Šamorín, Slovensko)

Marianna Mrva (1987)
socioložka (Bratislava, Slovensko)

Zoltán Szalay (1985)
spisovateľ, kritik, právnik (zamestnanec
Úradu vlády SR, Dunajská Streda,
Slovensko)

Tímea Szilvássy (1988)
socioložka (Bratislava, Slovensko)

István Gergely Szűcs (1977)
historik, archivár, (Veszprém Megyei
Levéltár [Archív župy Veszprém],
Veszprém, Maďarsko)

Csaba Zahorán (1977)
historik (Terra Recognita Alapítvány,
Eötvös Loránd Tudományegyetem,
Budapest, Maďarsko)